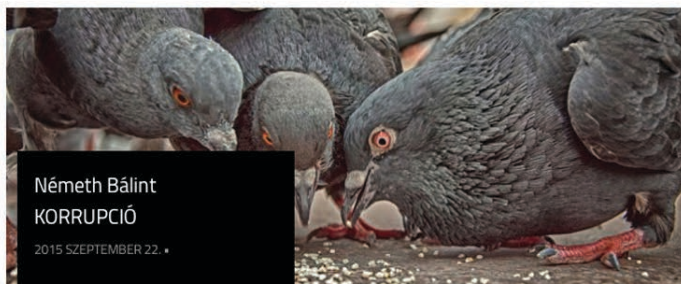

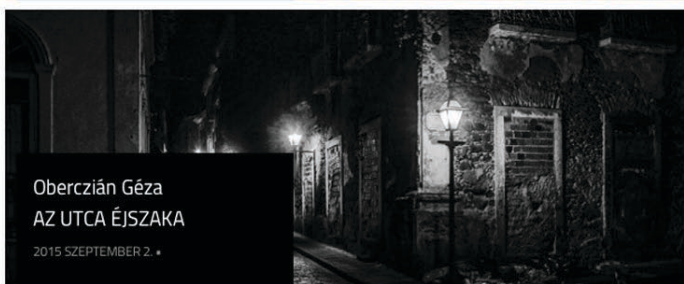
Nacsinák Gergely András
AZ EMLÉKEZÉS ATLASZA

2015. SZEPTEMBER 1. •

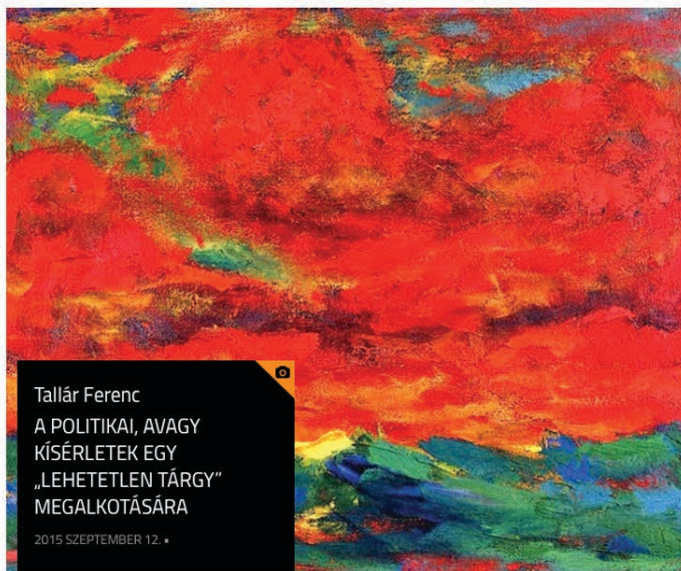
Németh Bálint
KORRUPCIÓ

2015. SZEPTEMBER 22. •

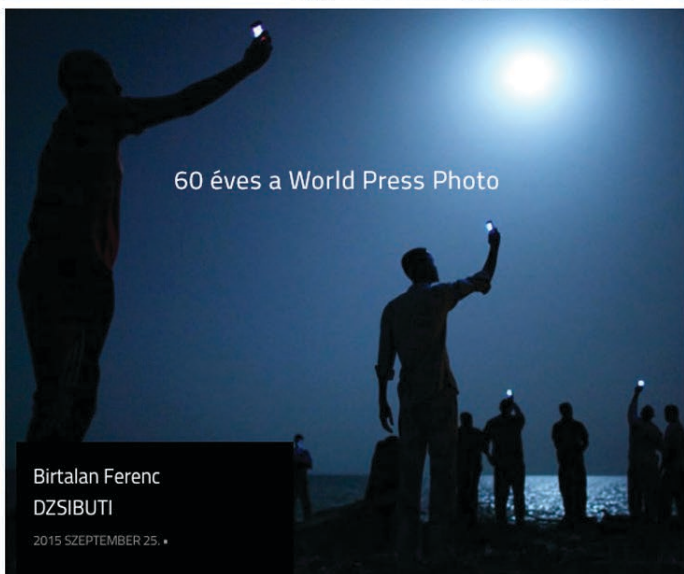
Oberczián Géza
AZ UTCA ÉJSZAKA

2015. SZEPTEMBER 2. •

Tallár Ferenc
A POLITIKAI, AVAGY
KÍSÉRLETEK EGY
„LEHETETLEN TÁRGY”
MEGALKOTÁSÁRA

2015. SZEPTEMBER 12. •

60 éves a World Press Photo

Birtalan Ferenc
DZSIBUTI

2015. SZEPTEMBER 25. •

Bíró Zsuzsa
AXEL, A TEKNŐS

2015. SZEPTEMBER 28. •

LIGET

2015-9 szeptember

TARTALOMJEGYZÉK [XXVIII.évfolyam 9. szám]

Nacsinák Gergely András AZ EMLÉKEZÉS ATLASZA	4
Jónás Tamás IDŐSÍKOK	29
Oberczián Géza AZ UTCA ÉJSZAKA	30
Tallár Ferenc A POLITIKAI, AVAGY KÍSÉRLETEK EGY...	37
Kállay Kotász Zoltán HANEM	55
Bíró Zsuzsa AXEL, A TEKNŐS	57
Németh Bálint KORRUPCIÓ	65
Telléry Márton MÉGIS	66
Kutas József A KÖNYVLEVES	70
Velki Júlia CAPITALY A KISFIAMMAL	72

WORLD PRESS PHOTO 60

Birtalan Ferenc DZSIBUTI	73
Ács József SZAKADÉK	75
Fecske Csaba KEZEK	76
Mizsur Dániel ESÉLY	77
Győri Orsolya LÁTLELET	79

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

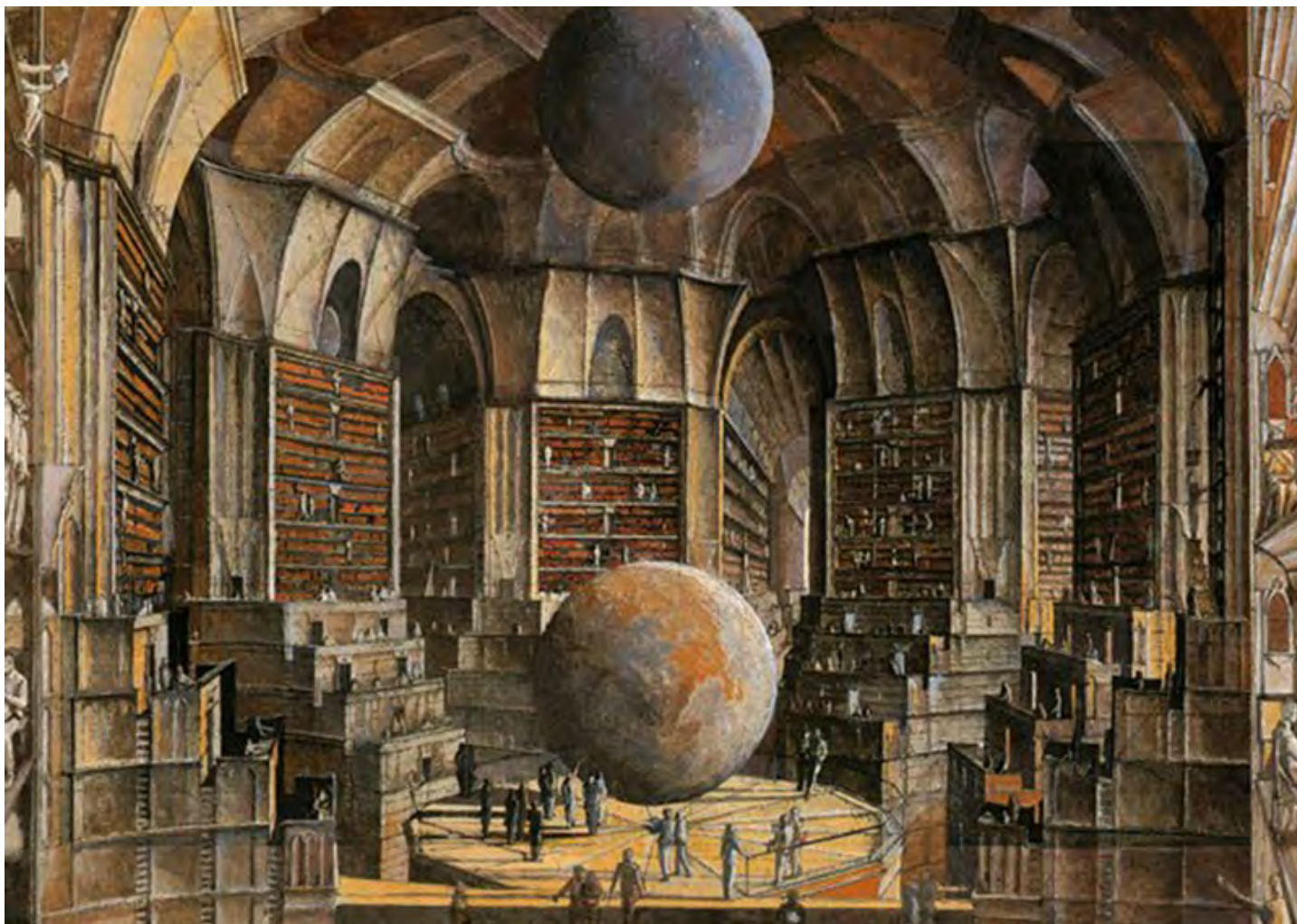
ISSN 1789-4980

Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kállay Géza,
Kiss Lajos András, Victor András

Támogató

Nacsinák Gergely András AZ EMLÉKEZÉS ATLASZA

PANEL 80

mythos

Azám: hová tűntek a világból az istenek?

*

A lélek, miután átkelt a Léthé perzselő síkján, eltikkadva egy folyó partjához ér. Mohón kortyolja vizét, és minél többet iszik belőle, annál inkább elfelejti, amit eredetéről és úticéljáról tudott. Ezért egyfajta kábulatban lép be a hold alatti világba, emlékezésre képtelen. A folyó neve: Amelész.

*

Az orphikus aranyábrák a mítosz másik változatát is elbeszélik. Eszerint a lélek nem folyóra, hanem két forrásra lel, köztük hófehér ciprus magasodik. A bal felől fakadó víztől tanácsos óvakodnia, mert az a Léthé, a Feledés vize; ha jót akar, a másiktól igyék, amely a Mnemoszüné, az Emlékezés forrása.

*

Folyó vagy forrás, egyremegy; minél többet iszik a túlvilágon a lélek, minél több vízzel töltkezik, amely a feledést hordozza, mindent „elfedve” a lélek tekintete előtt (mert ezt jelenti a *lanthanó* ige), annál inkább víz-természetűvé lesz maga is: átfut az életen, akár egy hegyi patak, nyomot sem hagyva maga után; átfolyik rajta a létezés, mint kitárt ujjak közt a víz, elperreg.

a lelke lyukas

Ezért van, hogy az emberek többsége a felső és az alsó világról semmit sem tud: mert a lelke lyukas lett, mint egy elnyűtt, régi kas; vagy egészen cseppfolyós, amely minden alakhoz készségesen idomul, de képtelen bármelyiket is megtartani. Mivel feledékeny, kábult és állhatatlan, azzal igyekszik töltekezni, ami egyedül rendelkezésére áll, az pedig csak a múltó idő: a történelemmel azonban eddig még soha senki nem csillapíthatta szomját végérvényesen. A múlttal nem lehet betelni. Ám a lélek emlékezni akar, az áramlások világa mögé látni és fölfogni magában valami maradandót.

*

Az emlékezet nem emberi teljesítmény, hanem egy istennő ajándéka. Mnemoszüné a múzsák anyja, így egyszersmind valamennyi művészet kútfeje: a görögök szerint tehát nem a művészet eredménye az emlékezés, hanem éppen fordítva. Ahol az Emlékezés Istennője nincs jelen, ott a kultúra az emberi emlékezet prédája lesz, vagyis a történetírásnak, az első széllel változó pillanatnyi szempontoknak, kisstíliú érdekeknek és a hatalom propagandájának kiszolgáltatott. Mindezek pedig legalább annyira a – szándékolt – felejtés, elleplezés, tagadás gyermekei, mint amennyire az emlékezeté: talán ezért volt, hogy a trophonios-i misztériumokban a beavatásra váró léleknek mindkét forrásból innia kellett, ha meg akarta érteni a környező valóság természetét. A mítosz itt is szimbólumokban, ősképekben mutatja magát, így hozva létre a látáshoz és a megértéshez szükséges distanciát; azt a távlatot, amelyet a kronológiában és adatokban elmerülő történeti tudat nem ismer. A mítosz funkciója, hogy bizonyos tudást jelképekbe és történetekbe sűrítve egyben láttasson, és ezáltal itt és most segítsen az élet alapvető összefüggéseinek felismeréséhez. „Abban a pillanatban – írja Nicola Cusumano –, ahogy az emlékezet elválasztódik a mítosztól, a történelmi időnek, a *múlt* időnek a funkciója lesz: elveszíti eredeti és isteni képességét a lét és igazság megvilágítására” [1] – ezáltal pedig szinte semmi relevanciája nem lesz a jelenre nézvést. Innentől a tényeket – kronológiát, régészeti leleteket, műtárgyakat – leszámítva nincs összekötő kapocs „múlt” és „jelen” közt (mármint olyan erejű, ami a jelenbe emelhetné a régvoltat), de ezek is legfeljebb pótlékai lehetnek a személyes átélésnek; az intézményesült emlékezet segédei, de nem az Emlékezésé. A magaskultúra voltaképp a mesterséges emlékezet kultúrája, amelyhez az élet tetemes részének semmi köze. Ekkor a kultúra számára saját teste: könyvek, gondolatok, tárgyak, eszmék és nyelvjátékok, amelyeket korábról örökölt, s amelyek tovább dolgoznának benne, fokozatosan idegenné és értelmezhetetlenné válnak; és a civilizáció a meghasonlottság félelmetes, skizoid állapotába csúszik. Az ilyen kultúrák emberei egyszer csak ott találják magukat a jeltelen, néma időben, s még csak azt sem tudják majd, miért.

*

*„Csak jel vagyunk: mögötte semmi,
kín nélkül vagyunk, és már-már elfeledtünk
beszélni is a messzi idegenben.
Pedig ha emberekről
vitáznak fenn az égben, s hatalmasan
mozdulnak a holdak: a tenger is
szót szól majd akkor, és a folyamoknak
új meder kellekik.” [2]*

*

Nagy Theodosius 392-ben császári dekrétumot adott ki, amelyben rendeletileg nyilvánította semmisnek az olümposzi istenek létezését. A kérdés már csak az, volt-e ő olyan hatalmas császár, hogy ezt megtehesse, s egyetlen felséges bíbor tollvonással az alvilágba száműzze az égi lakókat?

Parnassius mnemosyne, kis apolló-lepke

PANEL 81

therapeuein

„A tudományos indoklás véget vet a mitologikus magyarázat lehetőségének. Ahol a mitikus képzeletet a kauzalitás technikai magyarázata váltja fel, az ember megszabadul primitív félelmeitől. De mintha vonakodnánk eldönteni a kérdést, hogy ez az elszakadás a mitológiai szemlélettől valóban segít-e az emberiségnek, hogy megfelelő választ találjon a lét kérdéseire...” [3]

*

kései mágus

Miután a fentieket kifejtette, Abraham Moritz Warburg, a tekintélyes zsidó bankár-patríciuscsalád e kései sarja hivatalosan is elbocsátást nyert a nem kevésbé tekintélyes kreuzlingeni Bellevue Ideg- és Elmeszanatóriumból, ahová három évvel azelőtt önszántából vonult be. A pueblo indián kígyóritusról szóló tudományos előadás, úgy látszik, végképp meggyőzte a bölcséleti kérdésfeltevésekre amúgy is fogékony Ludwig Binswanger professzort, hogy páciense, maga mögött hagyva korábbi depresszív és skizoaffektív stádiumait, immár a gyógyulás útjára lépett. Mindez 1924-ben történt. Életének hátralévő öt évében Abraham (vagy ahogy mindenki becézte közel hatvanévesen is: Aby) Warburg – noha szűk körben tartott még néhány kisebb expozét – már képtelennek érezte magát, hogy gondolatait összefüggő szövegben fejtse ki. Elképzelései és intuíciói végül túlságosan összetettnek és cseppfolyósnak bizonyultak a rendszeres, akadémikus igények számára: könyvtára, mely táptalaja és inspirálója volt eszméinek, sokkal inkább tűnt egy kései mágus, mondjuk egy Marlowe-féle Faustus-ivadék laboratóriumának, mintsem tisztességes szakkönyvtárnak. Amikor tisztelője, Ernst Cassirer belépett a hamburgi ház ovális olvasótermébe, „érezni vélte egy varázsló leheletét”, és türelmetlenül várta, hogy mielőbb megszabaduljon onnan. [4] S ha Warburgnak emiatt összefüggő, közmegebecsülésnek örvendő munka tervét fokozatosan föl is kellett adnia, ott volt még számára vizsgáztatásul, ki tudja, tán végső mentsvárként az Atlasz.

Binswanger professzor rendhagyó alakja a pszichoterápia történetének. Valóságos elmekórszakértői dinasztiából származott: a Bellevue-klinikát nagyapja alapította még 1857-ben, s a fia viszi majd tovább 1980-ig, amikor kénytelen bezárni a műintézetet, mivel már nem rentábilis. Inkább szanatórium ez, mint kórház, ahol az író Joseph Roth szerint „gazdag családokból származó, elkényeztetett bolondok részesültek kíméletes és költséges kezelésben, az ápolószemélyzet pedig olyannyira gyengéd volt, akár a dajkák”. [5] Igaz, a professor különös gondot fordított rá, hogy intézetében lehetőleg kulturált örültek legyenek, és nem is az anyagiak miatt, hanem mert szakterületének, az általa kidolgozott „létanalízisnek” ez a sajátosság felelt meg leginkább. Az értelmiségi és művész-réteg, amely az évek során megfordult nála, s amellyel gyümölcsöző kapcsolatot alakított ki, meggyőzte, hogy a mentális zavarokkal küzdőket nem kell mindenáron meggyógyítani, hisz bajaik forrása időnként mindössze az, hogy érzékenyebben és élesebben látják a valóságot, mint a többiek, így a „normális” világhoz szabni lelküket már-már a gyilkossággal érne fel. Ezért is nevezte látásmódját *Dasein-analysis*nek, kölcsönvéve Heidegger terminológiáját: mert érdeklődésének középpontjában az „ittlét” vagy a „létbe-vetettség” sajátos helyzete állt. Binswanger azon kevesek egyike, aki élete végéig barátságban maradt Freuddal, mérhetetlenül tisztelte, de az ösztönvilágon és elfojtásokon alapuló pszichoanalízis túl szűknek bizonyult számára, és a lélekanalízist az ember ontológiai tapasztalatának teljessége felé tágította volna. Ezért kapott rendszerében előkelő helyet a filozófia, a művészet és általában a kreatív folyamatok tanulmányozása: egyik legkedvesebb páciense éppen Warburg volt, akinek kultúrtörténeti elgondolásait beépítette saját rendszerébe, s aki maga is elismerőleg nyilatkozott orvosáról mint olyasvalakiről, aki úgyszólván „törzsvendég az eszmék léghajóján”. Azon a léghajón, amely Warburgot is mind messzebbre vitte nemcsak a saját családjától, de az emberek többségétől is.

Aby Warburg balról a második

A múlt század biblikusan nagyszabású epizódjai közt – a pusztulás szimfóniái mellett – biztosan helyet érdemel a gesztus, amellyel a tizenegynéhány éves Abraham lemondott elsőszülöttségi jogáról a tudásért cserébe. Öccsétől mindössze azt kérte viszonzásul a tetemes örökségért, hogy élete végéig minden könyvhöz hozzájuthasson, amire

tanulmányaihoz szüksége van. Miután ez garantáltatott, egyszer s mindenkorra visszavonult az üzlettől, mindenki nagy megkönnyebbülésére. Attól kezdve minden erejével azon volt, hogy a művészettörténet sajátos szemléletű megközelítését kidolgozza, és empirikusan alátámassza kultúrhistoria-vízióját, ami egyesek számára inspiratív, új perspektívának, mások számára precíz elmekörtani esetleírásnak tetszett. Warburg az ikonológia első képviselőjeként főként ábrázolásokra hagyatkozott, amelyeket a gondolkodás sajátos közegeként értett meg. A képeken belül megsejtett motívumokra, mozzanatokra, szimbolikus formákra vadászott, bizonyos árulkodó jelekre, tudattalan kifejeződések hordozóira. Ezek a jelek arról beszéltek neki, hogy a középkori szellem, s az északot jellemző gyakorlatias gondolkodás világába a reneszánszban beszüremlik valami idegen elem, a *pátosz*; s a szenvedély, megrázkódtatás, félelem és gyönyör érzelmi turbulenciái felkavarják az addig zárt, hieratikusan mozdulatlan formavilágot, a szépség és személyesség újfajta érzékelésével lazítva fel azt. Ezeket az itt is, ott is felbukkanó mozzanatokot *Pathosformel*nek hívja, és a pszichikumot formáló erők önkéntelen megnyilatkozási alakzatait ismeri fel bennük. [6]

Az olyan, szándékoltan semmitmondó definíciók, mint „az emberi mimika természetének feltételei” vagy a „kifejezés történeti pszichológiája”, amelyekkel céljait kijelöli, voltaképp ebbe a sajátos látásmódba avatnak be: kevés írásos megnyilatkozásának görcsösen szaktudományos nyelvezete pedig arról árulkodik, hogy megfeszített erővel törekedett objektíven átadni a közölhetetlent. Bámulatos apparátussal igyekszik kihámozni a művészettörténet csonthéjából ezt az eleven valóságot, amelyet ő főképp a görögség „éjszakai”, dionüszoszi oldalából eredeztet: ama ősrégi orgiasztikus rítusok maradványait sejtve mögöttük, amelyek alkalmával a bakkhánsnők átengedték magukon az istenség pusztító extázisát. A *pathos* általuk megnyilatkozó elemi és önkéntelen formái: a szerelem, szenvedély, halál és megistenülés testi vetületei a mitikus történetek ábrázolásaiban kristályosodnak ki és öröklődnek tovább, a beléjük kódolt intenzív, és szavak nélkül is tolmácsolható lelkiállapotokkal együtt.

Hogy a mintázatokat fölismerjük, nem a műtárgyat kell nézni, hanem a *képet*: intuitíve megtalálni a jegyeket, amelyek régről, magánál a műalkotásnál sokkalta régebről kerültek oda. Ezek sokszor nem is komplett mitológiai jelenetek vagy alakok, mindössze egy-egy oda nem illő vonal, gesztus; a kéz szokatlan tartása, a száj éles rándulása, elomló drapériák rakoncátlan hullámai. A folytonos változások, kordivatok és művészi játékok közepette ezek valahogy öröklődni látszanak (Warburg másik kulcsfogalma a *Nachleben*, a továbbélés), és a mindenkori művész kénytelen heroikus harcba bocsátkozni a képekben szunnyadásra ítélt erővel, amelyeknek megzabolázása, energiáik új mederbe terelése adja ki végül az új műalkotást. A szimbólumokban, formákban, ikonikus egységekben kódolt „dinamogrammok” pedig a jelenkor emberében is megmagyarázhatatlan emlékeket, mélyen nyugvó érzelmeket szabadítanak fel, bizonyos fokig kultúrától függetlenül. A műalkotást ezek a rejtett erők teszik elevenné, tartják feszültségben, ezek alakítják olyanra, amilyen. A stílusok, anyagok, de még az eszmék is, amelyek vastagabb vagy finomabb lepelként rakódnak rájuk, egytől egyig esetleges, történeti képződmények: alattuk húzódik az örök erők és értelmeik világa, és onnan sugárzik megmagyarázhatatlan szépségként. A képekbe rejtett pátosz-minták ezért erősebbek, mint a diszkurzív gondolkodás: annyival erősebbek, amennyivel hatalmasabbak a józan nappali tudatnál az irracionális és megmagyarázhatatlan rémálmok.

Warburg eljárása mintha a kultúra pszichoanalízise volna – ezért is tartotta őt nagyra Binswanger –, s ezt maga sem tagadta. Ellenkezőleg: úgy vélte, a nyugati embernek és civilizációnak – „a jó európainak”, ahogy némi iróniával utalt önmagára is – nem ártana mélyreható terápia, hogy az elfeledett, névtelenné, s ezért megszólíthatatlanná vált erőket, melyek a nappali és éjszakai tudat, a tudomány és misztika, vagyis a felszín és az alvilág közti törésvonalak mélyén időznek, képes legyen a felszínre hozni. Az antikvitás óta művészi formákba kondenzált, és nemzedékről nemzedékre öntudatlanul átháramló energiák, mondja, így vagy úgy velünk élnek, s ezért tanácsos volna kibékülni velük. A középkorban az antik istenségek, mint az asztrológia sorsdémonai élnek tovább: a számolásban, mérésben, csillagpályák uralta fatalizmusban kifejeződő szükségszerűség alakzataiként, míg a reneszánsz ki nem egészíti ellentétével: az olümposzi játékossággal, szépséggel és derűvel. Akárhogy is, a kereszténység előtti hatalmak jelenléte jelzi, hogy az Emlékezés istennője, ha elfeledve is, de él valahol, és végzi örök feladatát, a lélek ébresztgetését, mítoszi képekkel oltva be újra és újra a kultúra kiszáradni készülő törzsét. Velük találkozni azonban nem veszélytelen, különösen, ha valaki oly érzékeny a jelenlétükre, mint Warburg. Saját sorsában, tudathasadásos stádiumaiban a tipikus európai sorsát ismerte föl, aki már ezerévek óta két végetet: a „nimfa” mitológiai képével jelölt intuitív, extatikus, kitárulkozó lélekállapotot igyekszik összebékíteni a „folyamisten” ábrázolásában megtestesülő melankolikus, realista, befelé forduló megismeréssel. Amikor pedig mentális labilitása az első világháború végén pszichikai összeomlásban kulminál, Cassirernek azt mondja, a démonok, melyek működését oly fáradhatatlanul kutatta a történelemben, rátaláltak, bosszút álltak rajta, és maguk alá gyűrték. [7]

Összeomlása ugyan nem volt annyira nagyszabású és látványos, mint Nitzschéé, és nem is volt egészen végleges,

de mindent összevéve hat esztendejébe került, míg a szétrajzó képeket, gazdátlaná vált jeleket, útmutatás híján szabadon garázdálkodó pátosz-elemeket legalább saját belvilágában többé-kevésbé rendezni tudta. Nyilván nem egészen véletlen, hogy öngazoló szellemi performance-a témájául, mely egyúttal mintegy klinikai zárójelentése volt, nem valamely korábról ismerős témát – firenzei vagy németalföldi műremeket – választott, hanem egy harminc év előtti utazásának jegyzeteit ásta elő, mikor autodidakta kultúrantropológusként gyűjtött adatokat a pueblo indiánok kígyókultuszáról. Ha valahol – vélhető –, itt aztán kétséget kizáróan megmutatkozhat, hogy a mítosszal élő ember valóságérzékelése – minden evolucionista megfontolás dacára – mennyivel egységesebb és mélyrehatóbb, mint az állandó absztrakciós kényszerben lassan önmagától is elidegenedő nyugati emberé, aki felfuvalkodottságában sem a világhoz, sem az istenekhez nem találja többé az utat.

*

„San Franciscóban egyszer futólag láttam azt az embertípust, amely a kígyókultuszt lerombolta, és úrrá lett a villám keltette félelmen – a bennszülött és az indiánokat elűző aranyásók leszármazottját, Uncle Samet, amint cilinderében büszkén sétálva az utcán éppen elhaladt egy álklasszicista rotunda mellett. És a kalapja fölött valahol a magasban ott futottak az elektromos vezetékek. Ennek az Edison [8] által feltalált rézkígyónak a révén sikerült a villámot kicsavarni a természet kezéből. (...) A rabszolgaságba vetett elektromosság, a drótban fogva tartott villám olyan civilizációt hozott létre, melynek nincs szüksége a pogány költészetre. De mivel pótolta ezt? A természet erőit többé már nem antropomorf alakban látjuk: az emberi kéz érintésére engedelmes, egymást követő hullámok végtelen soraként fogjuk fel őket. Ezekkel a hullámokkal a gépkorszak civilizációja mindazt lerombolja, amit a mítoszból kibontakozó természettudomány oly roppant fáradsággal ért el, az áhítat menedékhelyét, a szemlélődéshez szükséges távolságot.” [9]

*

a nimfa és a folyamisten

Az ápoltaknak szánt fenti előadásrészletekben (melyet szerzője „közlésre teljes mértékben alkalmatlannak” minősített) a warburgi gondolkodást jellemző csaknem valamennyi sajátság fellelhető. Először is jellemzően képekből indul ki, és olyasféle asszociációs eljárással fűzi fel ezeket egyetlen gondolatmenetre, ahogy az álmodó köt össze nyelvileg homofón szavakat. A villám-villanydrót-kígyó tengelyen így kapcsol össze természeti jelenséget, modern civilizációt és vallási kultuszt, mindhármát ugyanazon belső folyamat szimbolikus kifejeződéseként értelmezve. Az elektromos vezetékekben számára magától értetődően sejjik fel a bibliai „rézkígyó” alakja mint a megváltás jelképe, amely a pusztában Izrael népére leselkedő halálos veszélyen, a káosz erőin aratott diadal eszközeként most a természet szintűg kiszámíthatatlan és emberfeletti erőitől szabadulás újmódi ikonjává lesz. Azt is mondhatnánk, a villanydrót ugyanúgy a villámlás fékezhetetlen erejét zabolázza meg, ahogy a művészet igazítja az emberi befogadás mértékéhez a pátosz-mintákban rejlő energiát.

Az indiánok számára a kígyó a várva várt, termékenységet biztosító zivatar követe is, mert alakja, mozgása, végzetes marása egytől egyig villámszerűvé teszi. A kígyó szimbólumában következhet be tehát a két valóság, a külvilág és az emberi belvilág erőinek találkozása: s ha ez nincs, illetve ha helyébe semmitmondó technikai leírás – „a hullámok végtelen sora” – lép, a létfontosságú összeköttetés a két nagy világrész, a mentális-szubjektív és a fizikai-objektív között megszakad; márpedig az beláthatatlan következményekkel jár, tekintve, hogy az ember létének minden percében e kettő határán vesztegel.

A nimfa és a folyamisten nem ismerik egymást többé, egyik sem akar tudni a másikról. De ha ez így van, akkor a szimbólumaitól fosztott és egyoldalúra civilizált modern ember többé sem a bensőt, sem a külsőt nem képes igazán, vagyis személyesen, lényének egészével megismerni, mert emitt arctalan készletések, nevenincs vágyak örvényei, amott meg absztrakt számítások sorozatai várják, anélkül, hogy neki magának bármelyikhez is elmondható köze lenne. Az ilyen kor gyermeke megvakul: önelégülten grasszál fényes cilinderében a számára elérhető nívón (W. számára alighanem a borzalom netovábbja, egy „álklasszicista rotunda” mellett: mert már csak üres másolatokra futja), miközben körülötte mindenütt haldokló istenségek nyomai izzanak. Bármerre nézzen: gyufásdobozokon, divatlapok hasábjain, kiégett csatamezőkön, diktátorok propagandaképein, erőművek tervrajzában, nyelvi metaforákban, filmforgatókönyvek váratlan fordulataiban, lomtalanításkor utcára tett giccseken, börtöncellák falfirkáin, a szeretők ölelésének pózaiban, dörgedelmes prédikációkban, utcai homlokzatokon és nyomdai vízjeleken – tényleg mindenütt ők veszik körül, ameddig a szem ellát, ha ugyan lát.

Warburg vélekedése szerint „a telefon és a távíró lerombolja a kozmoszt”, ezt az elméleti rendet, „amit a mítoszból

kibontakozó természettudomány oly roppant fáradsággal ért el”, minthogy közvetlenségében és azonnalóságában nem teszi többé lehetővé a distanciát, „a szemlélődéshez szükséges távolságot”, azt a távlatot, szellemi szabadidőt és -teret, amelyben szimbólumok képződhetnek, belső képek megfoghatnak.[10] Holott ezekben kapcsolódhatna össze a megismerés közvetlen és absztrakt vonulata, a képi és a verbális szint, melynek híján a kígyó csak visszataszító csúszómászó vagy rendszertanilag besorolt hüllő lehet, a villám pedig nem szépség és rettegés elegye, csupán véletlenszerű elektromos kisülés.

*

*„Megérett a gyümölcs, tűzbe merülve, főve,
megkóstolták e földön, s az a törvény,
hogy minden befelé nyomuljon, kígyószerűen,
próféta módján, álmat látva
az égi dombokon.”*

*

...és odabent, véli Warburg, alighanem ott lesz minden, amit kerestünk: egy nimfa kezének vágykeltő mozdulása, a folyamisten önmagába forduló, örök töprengése, Apollón villámló nyila, a mainászok fékevesztett tombolása. Ott élnek rangrejtve, álarcot öltve mindazok, akiktől Theodosius végtelen göggyében úgy hitte, örökre megszabadult.

Aby Warburg indián maszkban

PANEL 82
picturae

Hisz annyi jel van, és „mögötte semmi”; annyi hamis utánzat, a megőrzés és feledés oly sok kombinációja: elfojtás, torzítás, elhallgatás és elhallgattatás, hatalmi játszmák által tiltott vagy engedélyezett narratívák regimentjei – hogy mindeközben erre az egyszerű belső mozdulatra: *emlékezni*, már alig-alig képes valaki. A nyelv csupán engedelmes eszköz, amelyet mindenki saját céljaira manipulál; elkoptatott és tetszhalott metaforák serege, amit a nappali fél, a racionalitás mindent átható világa annyira kisajátított, hogy már a költészet is alig tud vele mit kezdeni – talán ez a tapasztalat vitte rá Warburgot, hogy inkább a képekben bízson. A képi megértés a szónyelvinél közvetlenebb, habár elnagyoltabb: s jóllehet azt is átszínezi a verbalitás, a kor és a kulturális miliő, vagyis a psziché egyéni meghatározottságainak megannyi összetevője, mégis: a képek és ábrák tömörségében, plaszticitásában, pusztán jelenlétükben kínálkozik valami, a kifejtő gondolkodásnál primébb, mágikusnak ható és talán primitív erő, amit soha egyetlen civilizáció sem domesztikálhat teljesen. Az írásbeli kommunikációban világosan elkülöníthető „jel” és „jelölt”, míg a képi reprezentációban a kettő közti távolság akár elenyésző is lehet; az ábra és az általa közvetített tartalom egyetlen pillantással átfogható, és a képmás az ábrázoltat megjelenítő, már-már megidéző erejű. Az ókori görög gondolkodásban épp ezért az értelem (*nous*) egyik aspektusát gyakran a belső tekintet metaforájával írták le: mert a diszkurzív gondolkodással (*dianoia*) szemben ennek megvan a képessége, hogy szellemi tartalmakat mintegy közvetlenül, a látás azonnaliságában fogjon fel. Giordano Bruno is úgy vélte, hogy a gondolkodás mentális képekkel végzett műveletek sora: „*intelligere est phantasma speculari*” – vagy legalábbis az ember szubjektíve ilyesféleképp érzékeli. S ha a dolog nem is ennyire egyszerű, a képszerűség meghatározó a tudatfolyamatokban: a modern kognitivisták megközelítésében is „mentális reprezentációkként” szokás leírni az elmeműködés alapegységeit, még akkor is, ha korántsem egyértelmű, ezek voltaképp milyen természetűek. [11] Bruno idézett mondata igazán az antik-középkori „mesterséges emlékezet”, az *ars memoriae* kultúrájából kiindulva érthető meg: mert ott a tudattartalmakat a szó szoros értelmében „reprezentációkként”, azaz képmásokként helyezték el az elme belső terében, a végleteleg finomítva az „emlékezet mint tárház” és az „emlékképek mint elraktározandó (mentális) tárgyak” metaforikát. [12] A memória imaginárius „tere” leképez egy gondolkodási struktúrát, ugyanakkor az aktuális teória a tudás természetéről át is strukturálja a belvilágot; a gondolkodásról való gondolkodás formálja a tudatot: miközben elmélkedik annak természetéről, egyúttal kijelöli lehetőségeinek határait is. Emlékezni az antik-középkori elmemodell szerint kicsit olyan, mint álmodni: az álmodó is belső világba lép, ahol testetlen képek közt vándorol: az *ars memoriae* gyakorlója ettől annyiban különbözik, hogy ő tudatos asszociációval konvertálja a megőrzésre szánt tartalmakat fogalmakból képi entitásokká. De az emlékezetművészet megfontolásaitól függetlenül is újra és újra felvetődik – már Plótinosz is megfogalmazta ezt a hieroglif-írás kapcsán –, hogy a képekben gondolkodás ősbibb, mint az elvont-fogalmi reprezentáció, és a gondolkodás mélyebb rétegét képviseli. Arisztotelész elmélete szerint az észleletekből először az *imaginatio* testetlen formákat (*phantasmata*) gyárt, amelyekből az intellektus elő tudja állítani a tiszta, fogalmi jelentést: de az első lépcsőfok mindenképpen a *phantasma* szintje, amely Bruno szerint minden belső folyamat lenyomata, hordozója. Warburg élénken érdeklődött Bruno életműve iránt, és nemcsak szokványos kozmológiai vonatkozásai miatt, hanem emlékezettechnikai, mondhatni kognitív-pszichológiai traktátusai is foglalkoztatták. Elkötelezett érdeklődésének legszembeszökőbb jeleként személyesen utazott Nolába, és rendelte el Bruno mintegy 350 művének azonnali megvásárlását, természetesen az első kiadásokat. [13] Talán inspirációt is remélt meríteni belőlük: mert miután négy év szívós munkájával sikerült a Bellevue falai közt valamelyest megzaboláznia démonait, többé nem tudott visszatérni a tudományos észjárás steril világába, amely teljes egészében okfejtésen, bizonyításon, dedukción, egyszerűen absztrakt fogalmi műveleteken alapul, mint igazolhatatlant zárva ki minden intuitív, szimbolikus megismerést. Hogy törékeny belső egyensúlyát megőrizze, de a *Pathosformel* vizsgálatát is folytatni tudja, a gondolkodás más rendszereihez kellett fordulnia: olyasmit keresett, ami nem jelenti a teljes behódolást a tudattalan erőinek – a tökéletes asszimilációt az archetípusokhoz –, de nem is szigetelődik el azoktól. Valamit, ami feleúton van álom és logika, mítosz és logosz között.

*

emlékezni kell

A pátosz-minták útjának követése, felbukkanásuk-eltűnésük mintázatainak kutatása Warburg szemében „az istenek vándorútjának” feltérképezését jelentette. Alakváltozataik, álcáik fölismeréséhez a középkori és reneszánsz művészetben, és később is, amikor a felvilágosodás után még óvatosabban húzódnak meg a mindennapi élet eldugott szegleteiben, tudni kell a felszín mögé látni – tudni kell emlékezni. Ellenkező esetben az egykor nagy műgonddal kialakított jelek és jelrendszerek csakugyan jelentés nélkülivé válnak, s mi magunk is, akiknek mentális világa és identitás-mintái nagyrészt efféle jelek szövedékeiből állnak, könnyen hasonló sorsra juthatunk. Ami marad: egy jel, hieroglifa, tulajdonságok, vágyak, vélekedések mintázata, amely talán még szép is, csakhogy, mint Hölderlin írja, *deutungslos*: „jelentéstelen”. A természettudomány és technika korában, véli Warburg, a kultuszok elsorvadása után

az istenek által jelölt belső erőkkkel (vagy a belső erőkként értelmezett istenekkel) kapcsolatba lépni szinte csak egyetlen mező kínálkozik: a művészeté, mivel minden művészet eredete tudvalevőleg Mnemoszüné, az Emlékezés. A pátosz-formulákban elraktározott energiákat is az emlékezés képes életre kelteni és megszelídíteni. Az embernek emlékeznie kell, már csak önmaga miatt is; szókratészi módon méghozzá, vagyis kihámozni, felidézni, mindegy hogy révületben vagy logikai kalkulációval, amit már úgyis tud. Emlékeznie kell, mert ha a lélek nem emlékszik arra, amit hoz magával, vagyis nem tudja eredetét és úticélját, menthetetlenül eltéved a holdalatti ösvényeken.

Leginkább egy térképre lenne szükség, ami segít az emlékezésben.

*

Úgy tudni, az Atlaszt Warburg egy munkatársa ötlete nyomán kezdte összeállítani. Ha nem is mondott le végleg a szóbeli közlésről, az aprólékosan kifejtett, megfelelő jegyzetanyaggal kísért publikáció kivitelezése már meghaladta erejét: néhány előadása, melyet inkább csak a kiválasztottak szűk körének szánt, lényegében a képekhez szóló kommentár volt, magyarázatok az Atlaszhoz.

33-as panel

Munkája nincs meg teljes egészében. Amikor a háború előtt a könyvtár állományának evakuálása mellett döntöttek, és a mintegy hatvanezer kötet és húszezer fényképfelvétel mellett még a mozdítható bútorokat is Londonba menekítették, a felfordulásban az Atlasz lapjai valahogy elkeveredtek: egykori rendjét még a Hamburgban készített fekete-fehér fotográfiákról lehet úgy-ahogy rekonstruálni. A képeken jól látható a könyvtár ovális olvasóterme, a fal mentén végigfutó galéria, s a hozzávetőleg embermagasságú táblák, amelyekre különböző korokból származó műalkotások képei kerültek. A válogatás látszólag önkényes. Egymás mellé kerülhet római mellszobor és középkori serleg; az antik kozmológiai ábra és egy korabeli újság kivágott oldala. Warburg halálakor hatvanhárom tábla állt a készletét valamely fázisában a tervezett hetvenkilencből – bár készítőjük olykor eljátszott a gondolattal, hogy kétszázra emelje a panelek számát. A táblákról készült fényképeken látszik, hogy egyeseket közülük megszámozott (a legutolsó szám a 79-es), és fennmaradt egy jegyzetfüzet is, amelyben néhányat kvázi-címekkel látott el, efféléekkel: „Spanyol-Arab gyakorlat. (Alfonso) Manipuláció. A világegyetem mint ostábla. Boszorkányság. Lithomantia.” A fotók alapján azért kikövetkeztethető, miféle elméleti rendszernek voltak alárendelve egykor a panelek: mindegyik az istenek migrációjának egy-egy aspektusát járja körül. [14] Warburg szándéka szerint segítségükkel egyetlen sor kommentár vagy kísérőjegyzet nélkül is világosan áttekinthető, miként jelennek meg az antik kozmológia nagy témái a középkori és reneszánsz művészetben; hogy a görög asztronómia mint adódik át az arab világba és onnan Európába, s ott hogyan degradálódik; miként jelennek meg Neptun és kísérői Északon, Vergiliustól indulva Dürer és Rubens képein; hogyan variálódnak a Naphoz emelkedés, a megváltás képei korokon és kontinenseken át.

asszociáció

Az egyik – a legkevesebb, mindössze hét képből álló – panel (a „C” jelzetű) például a Mars reprezentációjának változásait követi nyomon, pontosabban ezeken keresztül a Naprendszer felfogásában bekövetkezett változásokat. Mindjárt az elején egymás mellett áll Kepler két univerzum-modellje: egy antik hatásokat mutató ábra az 1596-os *Mysterium Cosmographicum*-ból, amely a naprendszert még a kopernikuszi heliocentrikus szellemben körökből és tökéletes geometriai elemekből szerkeszti össze, és egy kalkuláción és megfigyeléseken alapuló másik nyomat tíz évvel későbből, az *Astronomia Nová*-ból. Kepler ismerte fel – magyarázatot keresve a Mars rendszertelennek tűnő, vagy legalábbis az addigi paradigma alapján kiszámíthatatlan mozgására – a bolygó pályájának elliptikusságát, s ez a modern csillagászati megfigyelések egyik első nagy áttörésének bizonyult, megnyitva az utat a bolygók valódi (nem pedig ideális, eszmei) mozgásának leírása felé. A korban általánosan elfogadott nézet szerint a jól nevelt bolygópályáknak tökéletes kör alakúnak *kell*ett lenniük: s mivel a Mars pályája tér el leginkább a körtől, az égitest rakoncátlanságára sokáig nem adódott elfogadható magyarázat. A két asztronómiai ábra mellett egy 15. századi *Hausbuch*, azaz népszerű kalendárium illusztrációja áll, amely az emberiséget „Mars gyermekeiként” mutatja be, amint nagy odaadással öldösi egymást, míg fölöttük az isten, április hónap asztrológiai védnökeként talpig vértben, leeresztett sisakrostéllyal uralkodik – ezen a rajzon még világosan megmutatkozik a klasszikus antropomorfizáló, mitikus képzelet. Ám mindjárt egy másik asszociáció is kínálkozik Mars-isten szerepeltetésére e helyütt, a világképek vízvázlatoján: Kepler keserves harcot vívott azokkal szemben, akik szerint az ellipszis nem fordulhat elő az égi mechanikában. Az *Astronomia Nova* ajánlásában maga is Mars istent emlegeti mint égi védnököt, aki küzdelmeiben mellette áll. [15] A tábla alsó részén, egy 20. század eleji, csillagászati tankönyv-illusztráció társaságában 1929-es újságkivágások mutatják a Zeppelin-léghajót, amely Warburg szemében az emberi leleményesség és tudás uralmát jelölhette a vak természeti erők felett. Az ember örök „marsi” oldala, a levegőget is meghódítani és lebírnai vágyó lelkiület mutatkozik meg ebben az égen úszó monstrumban, mely talán még annak a lehetőségét is megelőlegezi, hogy az ember valamikor a Marsra utazzék, miután a léghajója gyomrában körülkerülte a Földet.

Talán ennyiből is látható, hogy a „C”-panel – ama néhány tábla egyike, amelynek összeállításáról úgy tudni, Warburg véglegesnek tekintette – kisszámú ábrája ellenére is számos olvasatot, lehetséges interpretációt sűrít magába (a legtöbb tábla ennél jóval több, általában tíz-húsz képet szerepeltet). Warburg tervezte, hogy az érthetőség kedvéért majd nagy album-sorozatban, afféle lapozható atlaszban is közreadja a táblákat, egy kötetben csak a képeket, további kettőben pedig a kommentárokat és a tudomány- ill. műtörténeti kísérőirodalmat. Ez a változat azonban sohasem készült el, még a kiadás közelébe sem jutott: kiöltöje minden idejét és energiáját felemésztette, hogy a megfelelő, a legbeszédesebb képeket megtalálja, s azokat jól rendezze el. Kényes volt erre a munkára, s olyan aprólékossággal végezte, mint egy megszállott farmakológus, aki az előírt porokat és cseppeket vigyázva készíti el, mindenből a legjobb kombinációt keverve és a megfelelő mennyiséget adagolva. S ez nem is pusztán hasonlat: Atlaszára úgy tekintett, mint ami hasznos segédeszköz lehet a küszöbön álló általános terápiához, mivel „az egész emberiség mindörökké és szüntelenül a tudathasadás állapotában leledzik”. [16] Ennek érdekében körültekintően bánt a képekkel – ő aztán tudta, milyen veszélyt rejthet a bennük szunnyadó koncentrált pszichikai energia –, akár az új vegyülettel kísérletező vegyész: a táblákat újra meg újra átrendezte, felülbírált, mániákusan keresve a képek helyét –

mármint a *valódi* helyüket, a véglegest; ha ugyan lehetséges valaminek is végleges helyet találni itt a holdalattiban, a képek féktelen rajzása közepette, igazságok és nézőpontok át- meg átrendeződő seregében.

*

A táblákról készült fekete-fehér fotókat nézegetve képtelenség szabadulni attól az érzéstől, hogy a képek elhallgatnak valamit; hogy a legfontosabbat mégsem mutatják meg. Még a legközültekintőbben megválasztott ábrákban sem az az érdekes, amit jelentenek, amiről mesélnek: mert annak legnagyobb része, ha hatszáz vagy nyolcszáz lapon is, de végül leírható. Hanem ami intuícióval ragadható meg: a viszony, amelyben a képek állnak, mint valami égi konstelláció egyes pontjai, amelyek között az összekötést inkább csak *sejti*, mintsem *tudja* az ember – s amit még sokkal kevésbé lehet nevesíteni – nos, a táblákon, azt hiszem, ez az igazán érdekes. Nagy, fekete anyaggal bevont fa-panelekről van szó, méretük egységesen másfél méterszer két méter, ezért távolról szemlélve olyasféle benyomást keltettek, mint egy rendhagyó, szürrealista mozaik, melynek darabjai nem önmagukban érdekesek, hanem a mintázat miatt, melyet együttesen kiadnak; a jelentés, a vízió, amely a szemlélőben valami hirtelen villanásszerű felismeréssel ugyan megszülethet, de épp úgy, mint a csillagképek esetében az égi pontokat összekötő vonal, voltaképpen nincs sehol. Mint azt a „C”-tábla mutatta: az egyes képek analízise egész sor tudománytörténeti érdekességet hozhat napvilágra, kijelölve az utat a konkrét, megszemélyesítő gondolkodástól az elvont-tudományos világérzékelés felé, és kifuttatva az alkalmazott természettudományig; de sokkalta nehezebben magyarázható el a mindegyik képen rejtetten vagy explicite jelenlévő marsi jelleg, az erő, amely így vagy úgy, mindegyik kép valódi tartalma, s amely a széttartó ábrákat minden más, logikusan leírható kapcsolatnál mélyebben fűzi össze. Ez egyedül a képek közti részen, a táblák sötét hézagain, az üresen maradt helyeken tapintható ki. Warburg is innen, a nehezen magyarázható felől, az egészből indult ki: jegyzetfüzetében láthatóak, amint felvázolta a *kész* tábla elrendezését, *mielőtt* tudta volna, miféle képek kerülnek majd rá; a lapokon itt is, ott is üres keretek, szellemképek sorjáznak. Mert a cél, Warburg megfogalmazása szerint, „a köztesség ikonológiájának” megteremtése: ez a köztes tér (*Zwischenraum*), ami az átmenet tere, ad alkalmat az önmagukban statikus képeknek, hogy egymással kölcsönhatásba lépve megmozduljanak; holt lenyomatokból, az érzékelés mumifikált lenyomataiból újra életre keljenek, és kifejezzék a kultúra, a szellem *mozgását*, életének kiteljesedő vagy leszálló évszakait, hangulatváltozásait. Ez a „között” izgatta Warburgot, ez tartotta delejes vonzásában, ahogy a képeken is a mindent eláruló mozdulatok érdekelték, a belső folyamatok, a lélek moccanásainak kivetülései, amint pillanatnyi jelet hagynak a statikus anyagon. Egymás mellé helyezve a képekben elraktározott belső energiák csak még inkább fölerősítik egymást: mert a szellem útjának, az istenek vándorlásának teljes körét bemutatják. Akár egy térkép. Némi tétovázás, és néhány más megjelölés elvetése után alighanem ezért is maradt Warburg a mappák következő elnevezésénél: *Atlas Mnemosyne*.

*

hetvenkilenc kép

Innen nézve nem sajnálatraméltó, nem is érthetetlen, hogy a táblák az *exodus* során megsemmisültek. Mnemoszüné menekülése a kontinensről akár jelképes is lehetne. Az eredeti anyagból megmaradt 971 fotó a londoni Warburg Intézet fiókjaiban, és az a hetvenkilenc kép, amely a táblákat abban az állapotukban rögzíti, amelyekben Warburg hirtelen halálakor épp voltak. Néhány ezek közül is megrongálódott, de ennek sincs sok jelentősége, hiszen a táblákon a képek amúgy is mindig mozgásban voltak. Az átrendeződés, újrakombinálás folyamatának átmeneti szakaszát őrzik, melyek így nem többek, mint a gomolyfelhők alakzatainak állandóan változó játékából egy-egy tetszőlegesen választott pillanat tanúi. Újabban történik egy-két kísérlet az Atlasz rekonstrukciójára, ám ezek arra ítéltettek, hogy örökre kísérletek, ötletek maradjanak: nemcsak azért, mert ahhoz, hogy működjének, úgy kellene látni, mint Warburg – s ehhez nem árt némi skizofrénia –, hanem mert valójában nincs *mit* rekonstruálni: nem egy megrongálódott és ezért helyrehozható műalkotásról van szó, melynél a tönkrement vagy elveszett részeket pótolni kell, hiszen itt nincs kész objektum, helyreállítható tárgy, végleges változat. Szigorú értelemben véve az Atlasz sohasem létezett.

25-ös panel

PANEL 83
bibliotheca

A táblák annak idején a hamburgi Warburg Kultúrtudományi Központ könyvtártermében voltak elhelyezve félkörben, az

ívelt falakhoz simuló könyvespolcok előtt: így mutatják a korabeli fotográfiák. Amikor az egykori elrendezést silabizáljuk, igyekezzünk felfedezni valami mintázatot, belső logikát, amely a kép-fragmentumokat összetartja – akár valami botcsinálta paleontológus a meg nem értett ősgyík-csontváz törmeléke előtt –, a panelek mögé is óhatatlanul oda-odaráved a tekintet; nemigen lehetett ez másképp Warburg esetében sem. Az elrendezés szándékos: gazdájuk számára az Atlasz és a Könyvtár ugyanazon gondolkodási folyamat két aspektusát, kétféle kifejeződését jelentette.

*

fegyvernek szerint

Egy könyvtárat sokféleképp lehet elrendezni, a legkézenfekvőbb, ábécé szerinti katalogizálástól – melyet, ha minden igaz, az Alexandriai Könyvtár poéta-könyvtárosa, Callimachus vezetett be először – az egészen invenciózus struktúrákig. Kedvencem az a Rimszkij-Korszakov, aki II. Katalin cárnő testőrgárdájának parancsnoka volt, s aki a hadrendnek megfelelően, fegyvernek szerint klasszifikálta könyveit. Így a polcon legalulra kerültek a vaskosabb, gránátosokhoz sorolt művek, följebb a tűzérés, mindennek tetején pedig a vékonyabb munkák, kisregények, lektűrök, vagyis a dragonyosok. Ennek az embernek a következetességét sok bibliotéka megirigyelhetné, mert bár szisztémája kissé rendhagyó, kétségkívül hű volt önmagához, midőn habozás nélkül sorozta be a betűvetők seregébe Shakespeare-t, Homéroszt vagy Moliére-t, mégpedig az őket megillető helyre. A könyvtárban elfoglalt hely egyúttal mintha elő is írná a könyv számára, hogy *mivé* legyen: a besorolás örökre meg is pecsételheti bizonyos művek olvasatát, akárha a könyvtáros afféle korlátolt démiurgoszként eleve elrendelhetné sorsukat aszerint, hogy milyen katalógus-számra ítéli őket. A könyvtár tehát így vagy úgy, de a Rend képzetét kelti, s mindenkor a változatlanság fogalma társul hozzá: mint Alberto Manguel megjegyzi, „a szabályos sarkokkal épült könyvtár a részekre és témákra felosztást sugallja... egy körkörös könyvtár sokkal engedékenyebb az olvasóval a tekintetben, hogy elmerengjen rajta: minden utolsó oldal egyúttal az első is lehet...”. [17]

Warburg könyvtárának szíve, az olvasóterem alakja szelíden hajló ellipszis volt, akár a Mars pályája; és mi sem állt tőle távolabb, mint hogy változatlan legyen. Warburg ugyanúgy bánt a könyvekkel, mint a képekkel: helyüket folyton változtatta, új és új mintázatokot, társításokat ötlött ki, így amikor mint kultúrtudományi műhelyt nyitották meg a helyiséget egyes kutatók számára, minden emeleten két-két munkatárs feladata volt, hogy figyelemmel kísérje a spontán átrendeződéseket, mások számára is rendet vágva ebben a héraikleitoszi áramlásban. Mint mindenben, Warburg itt is a határok fellazítását, a rögzült gondolkodási sémák feloldását kereste: véleménye szerint egy könyvtár ideális rendezőelve nem valamely logikai szabály, kőbe vésett taxinómia, hanem a „jósomszedság törvénye”: a gondolatok közt titokzatos vonzalmak teremtenek valódi kapcsolatot, s mi sem természetesebb, hogy ezek folyton alakulnak, lekövetve az eszmék változásait: s ő éppen erre a „köztességre” koncentrált a művek elhelyezésekor. Az ember nem is feltétlenül azt a kötetet keresi az adott témában, amiről tudomása van, hanem egészen mást, aminek létéről tán nem is tud, vagy ami az adott összefüggésben eszébe sem jutna: Warburg minden témakört úgy rendezett, hogy a könyvek mellé egy-egy „jó szomszédot” helyezzen, amely, ha egész más oldalról is, de a probléma kutatásában megvilágító erejű lehet. Warburg könyvtára tehát igyekezett leképezni a gondolkodás rejtett folyamatát, sőt többet: gondolkodni segített. Még hozzá nem iskolásan, hanem ahogy az elme valóban működik: képzettársítások, metaforák, emlékek segítségével. Ezért kísérteties ebbe a könyvtárba lépni – mind a mai napig –, mert az embernek az az érzése támad, hogy a könyvtár gondolkodik helyette; vagy hogy ő maga a könyvtár egyik szükségszerű gondolata, önkifejezésének akaratlan eszköze. Ez volna Warburg szerint a könyvtár – és alighanem valamennyi könyvtár – létének valódi értelme: nem pusztán a szövegek passzív felhalmozása, hanem egy aktív mozdulat, amely által a lerakatból *Denkraum* a gondolkodás tere lesz. „A könyvtár – írja – az emberi nem önnevelésének még megíratlan kézikönyvében különálló fejezet, mely ezt a címet viselhetné: 'Az ember tájékozódása önmagáról és a kozmoszról, a mitikus-rettegő stádiumtól a tudományosan kiszámítható stádiumig'.” [18] Warburg tehát a gondolkodás közegeként használta a könyvtárat: bizonyos értelemben úgy tekintett rá, mint *képre*, szellemi egységre, amelynek egésze több, mint a részek összessége. Az Atlasz és a Könyvtár működési elve ugyanaz: mindkettő a tudás és a szemlélődés eszköze, a racionális és a vizuális megértés támasza; tehát meg lehet közelíteni egyiket is, másikat is doktrinálisan és intuitíve, az emberi gondolkodás mindkét szintjét vagy jellegzetességét kiaknázva. Kombinált rendszerről van szó, amely a diszkurzív gondolkodást, a görögök *dianoia*ját és a szellemi látást, a *noust* is kiszolgálja. Ez volna az a „köztes megoldás”, amelyet Warburg keresett, s amelyre ráérezett; ami egyszerre logosz és mítosz, tudomány meg művészet is, attól függően, milyen szemmel, az emberi elme melyik készségével közelítünk hozzá. Az elrendezés munkája éppen azért lehetett olyan fáradságos, minden időt és energiát fölemésztő, mert művészi meg szaktudósi munka is volt egyben: szabad alkotás és fegyelmezett osztályozás, költészet és matézis. Cassirer hideglelős képe a mágusról, akinek jelenlétét érezni vélte, nem is oly babonás megfogalmazás: Warburg, megfelelő kifejezési formát keresve komplex gondolkodásának – amit egy lineáris tanulmány már nem bírt el –, olyasféleképp

viselkedett, mint a szavak és képek, a könyvek és műtárgyak asztrológusa; titkos szimpátiák, együttállások, vonzások tudója, amelyek kijelölik a könyvtár univerzumának konstellációit; belső törvényszerűségek kutatója, melyeket kontemplációban sejt meg, s később, reménye szerint, majd szaktudományosan is igazol. Az ovális olvasóteremről készült képeket nézve, mint Brian Dillon írja, „lehetetlen nem elképzelni a tudóst, amint ott áll e grandiózus fotografikus planetárium gyűjtőpontjában” [19].

részfolyamatok kombinációja

Ha a gondolkodás csakugyan képi és nyelvi elemek, részfolyamatok kombinációjából áll össze, éppen ezeket, pontosabban ezek tárgyiasult formáit miért is ne lehetne arra használni, hogy a meghasadt, egyensúlyából kibillent belvilágot helyreállítsuk? Az elmét és a kultúrát uraló alakzatok és szavak, képi és nyelvi formulák újrendezésével nemcsak a kultúra integritása állítható helyre, hanem az intellektusé is. „Warburg arra használta 'elme-laboratóriumát' (ahogy ő maga hivatkozott rá), hogy kigyógyítsa a világot a saját öröksége felőli tudatlanságból, az ide betérő olvasót jobbulást remélő pácienssé avatva”. [20] Munkájával voltaképp a Feledéstől igyekszik megmenteni a Nyugatot, a szellemi vaksággal és ezért értékválsággal küszködő „jó – vagy tán nem is annyira jó – európaít”; az Emlékezés sebeit igyekszik begyógyítani, hiszen, ahogy a régi mítosz is elbeszéli, ez volna a lélek önmagára eszmélésének kulcsa. A könyveknek és az Atlasz képeinek otthont adó olvasóterem bejárata felett egykor vésett felirat állt, egy fogalom, vagy istennő, vagy jelen esetben könyvtári munkatárs neve: természetesen *Mnemosyné*.

Az ovális olvasóterem

PANEL 85 ***theatrum***

Az *Atlas* szó, használatának évszázados története során rendszerint két dolgot jelölt: térképet és albumot; mindkettő olyasvalami, amit nézegetni kell, és főképp a látvány – s az ahhoz kapcsolódó arasznyi szövegek – által segít

eligazodni az adott területen, legyen szó földrajzi kérdésekről vagy az emberi test anatómiájáról. A kora újkorban egy másik terminussal is jelöltek hasonló típusú, enciklopédikus igényű kiadványokat: ez pedig a *Theatrum* volt. Theodor Zwinger 1565-ös *Theatrum Vitae Humanae*ja talán a legismertebb korai kísérlet az emberi tudás teljességének egy kötetbe foglalására; itt tehát nem színházat kell érteni a szón, hanem egyfajta „látvány-”, illetve „tudástárat”, ahogy a reneszánszban *vice versa*, a színház sem kizárólag a dramatizált történetmesélés helye, hanem látványosság, *spettacolo*, ezért is használhatták az *ars memoriae* kifinomult változataiban, egyes előadásokat kimondottan emlékezzettechnikai szempontok alapján alkotva. [21]

korszakos zseni vagy sültbolond

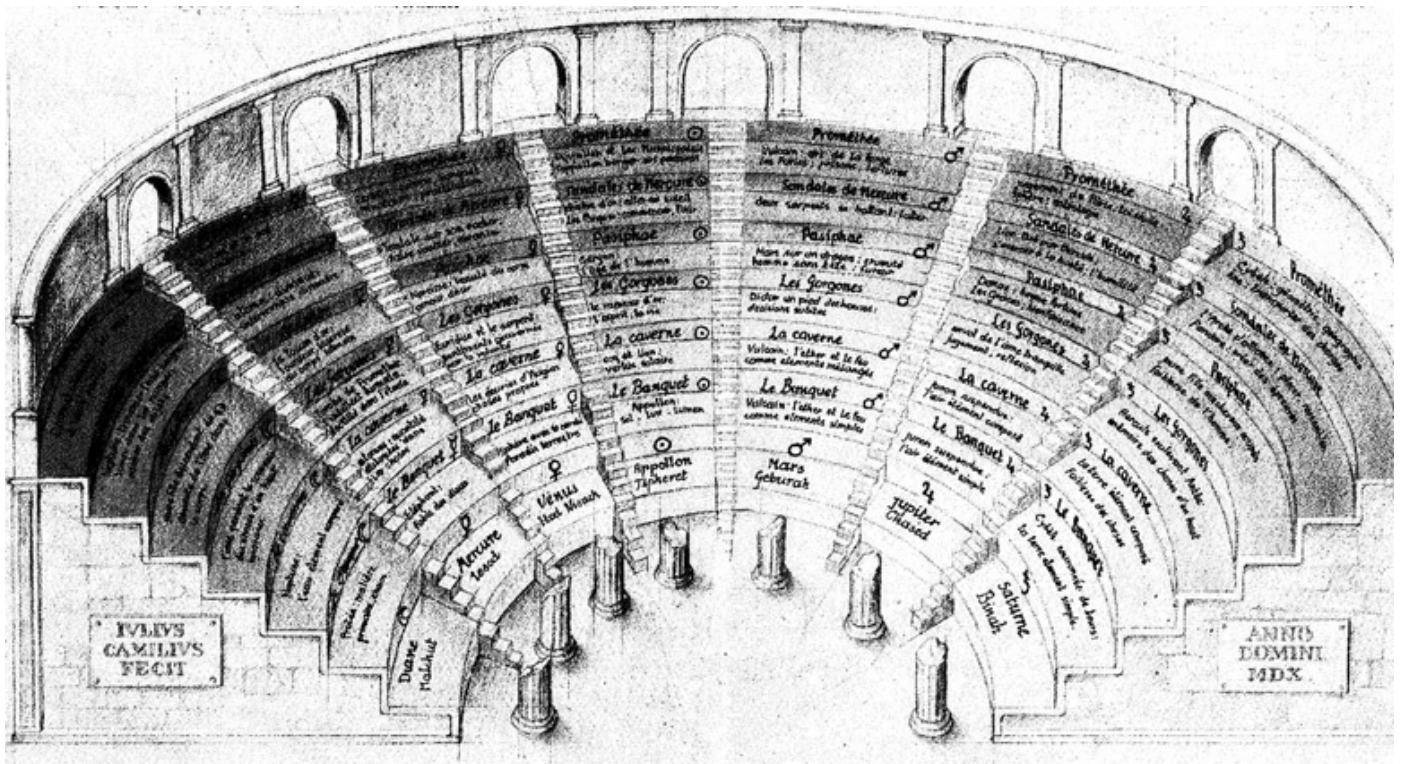
Az emlékezetre használt közkeletű metaforáknak ugyanis egyike csupán a könyvtár képe. A memóriát hasonlították már viasztáblához, áruraktárhoz vagy épp vadonhoz, fényképfelvételhez, később hologramhoz, aszerint, hogy az elméről és általában annak működéséről miként vélekedtek. Számomra úgy tűnik, a Warburg-féle kísérlet legközelebbi rokonát keresve nem is a kortárs pszichoanalízis emlékezet-metaforáihoz kell fordulnunk, hanem – a tudásra nagyon is jellemzően – a reneszánsz bölcsélet hasonlóképp extravagáns alakjához, Giulio Camillóhoz, akit környezete szintén hajlamos volt vagy korszakos zseninek („il divino Camillo”), vagy zavaros agyú fantasztának, ha ugyan nem sültbolondnak tartani.

*

Camillo színházat épített, pontosabban amfiteátrumot, még precízebben: egy amfiteátrum tervével házalt Velencétől Párizsig, hogy a valóságban is megépíthesse, ami természetesen sohasem sikerült neki. Úgy tűnik, összeeskábált egy modellt, ami elég nagy volt ahhoz, hogy egy vagy két embert befogadjon, így szemléltetve elgondolásának enyhér szólva összetett struktúráját. Ránézésre olyan volt, mint egy hellénisztikus színház a Közel-Kelet valamely vagyonosabb kereskedővárosában: a padosorok szelíden emelkedő félkört zártak be, rájuk merőlegesen közlekedőfolyosók futottak föl- és lefelé, amelyeket ívelt kapuk díszítettek, s az emeleteket antik istenek szobrai díszítették. Csakhogy Camillo ezt az egészet merész mozdulattal megfordította, s a színházba lépő nem a nézőtérén, hanem a színpadon foglalt helyet; látó és látott, szemlélő és látvány helyet cserélt. Merthogy a nézőtérén, istenek és mitológiai alakok, továbbá asztrális jelképek alá besorolva az ember saját gondolati tartalmait, ha tetszik, megtestesült mentális reprezentációkat foglaltak helyet, és néztek farkasszemet kiöltőjükkel. A színház üres padosorait ki-ki ízlése és szellemi nívója szerint tölthette fel, de persze Camillo elgondolása az volt, hogy teátrumát elég komplexnek és tágasnak alkotja meg ahhoz, hogy az emberi tudás teljességét képes legyen tárolni és rendszerezni benne – szerényen szólva tehát a komplett világegyetemet.

szerkesztett elme

Akitől a legtöbbet tudjuk erről a fantasztikus Világszínházról, egy bizonyos Viglius Zuichemus, fríz humanista és jogász; ő Erasmus levelezőtársa volt, és nemcsak személyesen találkozott Camillóval – „csúnyán dadog és nehézkesen beszéli a latint, holott korábban a bolognai egyetem professzora volt”, írta róla –, hanem alkalma volt belépni a Velencében megépített makettbe, amelyhez az anyagi háttérrel I. Ferenc francia király biztosította. „Amikor munkája értelméről faggattam – mondja Viglius –, hogy mi volt vele a szándéka, s mik az eredményei, előkapott egy halom papírt, s áhítatosan, a csodától kábultan olvasni kezdett, hangsúlyozva a ritmust, szüneteket, s az itáliai stílus megannyi leleményét, ám dadogása miatt mindebből alig értettem valamit. Teátrumát számtalan néven emlegeti, egyszer épített vagy szerkesztett elmének, vagy léleknek, máskor ablakokkal ellátottnak nevezi. Azt állítja, hogy mindaz, ami szemünk előtt láthatatlan és csak az elménkben létezik, bizonyos látható jelekké alakítható, ha valaki kitartó meditációval összegyűjti. S ekkor talán a néző szeme előtt is megjelenik, ami különben láthatatlanul rejtezik értelmünk mélyén. Mindennek magyarázata Camillo szerint az a látásmód, ami azonos a Színházával.” [22]

Camillo tervrajza

Semmi kétség: Camillo olyasvalaminek látta művét, amit mi mesterséges intelligenciának („szerkesztett elmének vagy léleknek”) neveznénk. Az emberi elmét teátrumként fogta föl, amelyben gondolati tartalmak mentálisan érzékelhető jelekké konvertálhatók, s az „ikonok” által jelzett tartalom bármikor hozzáférhető. Egyszóval a biológiai elmén belülről tervezett egy mesterséges intelligenciát, amelyet az programként futtathat, míg a külső *drive* szerepét itt a színházépület tölti be. [23] Camillo látszólag statikus teátruma vagy látványtára ugyanúgy mentálisan működésbe hozható gépezet, és ugyanúgy leképezése és megformálója is az ember belső világának, mint Warburg Atlasza. Hogy Camillo és Warburg rokonlelkek voltak, azt nemcsak gondolkodásuk jellege mutatja, hanem a tény is, hogy Warburghoz hasonlóan Camillo is élete végéig készült a Nagy Könyv megalkotására, melyben úgymond részletesen kifejti teátrumának működési-működtetési elveit. Mivel azonban minden erejét fölemésztette mnemotechnikai gépezetének tökéletesítése, a könyv sosem készült el, mindössze néhány töredék, amelyeket, akárcsak Warburg jegyzeteit, halála után rendeztek sajtó alá, és adtak ki 1550-ben, *L' Idea del Teatro...* címmel. Talán ez a közös jussuk Mnemoszüné türelmes szolgálójának, akik – mint egy 1534-ben kelt levélben olvassuk Camillóról – azzal a szándékkal munkálkodnak, hogy „megjelenítsék az emlékek özönét”. [24] Amikor Warburg leült a kerekded olvasóterem közepére, könyveivel és az Atlasz képeivel szemben, pontosan ugyanazt a pozíciót foglalta el, mint Giulio Camillo a pódium közepén, és nagyjából ugyanazt a szellemi tevékenységet folytatta: minden intuícióját latba vetve igyekezett a tudás tartalmait, pontosabban az azokat képviselő emblematisz ábrákat, a tudás e sűrített engramjait végleges és természetes helyükre illeszteni. [25] Camillo színháza egyúttal könyvtár is volt, ahogy Warburg *Mnemosyné*-terme: a padosorokban fiókok voltak, amelyekben szöveg-tekercsek kaptak helyet, rajtuk egy-egy klasszikus auktortól vett idézet, mondhatni, a művek legjava, kivonatolva. A lényeg mindkettőben, hogy a struktúra a lehető legjobban közelítsen az emberi értelem „természetes” memória-rendjéhez (amennyiben beszélhetünk ilyenről egyáltalán), és hogy az egész látványt, akár egy térképet, egy belső pillantással át lehessen fogni. A memóriaszínház kör-alaprajzával tudatosan a kozmoszt hivatott ábrázolni – ez Warburg esetében talán csak ösztönös választás volt. Ám a mitológiai képmások használata biztosan nem a véletlenül múlt: mindketten úgy érezték, hogy ezek olyan belső töltetűek, amelyek megkönnyítik az emlékezés munkáját, csak épp Warburg a *Pathosformel*nek tulajdonította az energiát, Camillo pedig a csillagokból kiáramló asztrális hatásnak. Pontosan ezért intette óvatosságra a praktikákban elmerülni szándékozókát Giovanni Ciampoli a 17. század elején: „Ide [ti. a memóriaszínházba] belépve az éber elme azt látja, hogy [a képmások] békések. De később *phantasmák* új csapatai érkeznek, s a korábbiak, miután már bemutatkoztak a közönségnek, visszavonulnak a memória celláiba... Aztán a könnyű álom idején, mikor az őrség is elszenderül, kitörnek onnan. Minő felbolydulást okozhatnak ezek az őrizetlenül hagyott fantomok a fejünkben, beleegyezésünk nélkül?” [26]

PANEL 86

nachleben

„Egy kísértethistória felnőttek számára” – válaszolta Warburg a kérdésre, mi is volna a Mnemoszüné-atlasz valójában. Valóban van valami sejtelmes aurája a paneleknek, alighanem „a tudomány és babona különös összegyúrása” miatt. [27] Warburg úgy határozta meg a művészettörténészt, mint „halottidézőt”, *necromantát*, ami, ha az Emlékezésre mint túlvilági forrásra gondolunk, nem is annyira légből kapott megfogalmazás. A történész voltaképpen mindig az árnyak pásztora, halottlátó, csak épp nem kerül mindig maglyára ezért.

irritáló jelenség

Valószínűleg nem volt ennél a kísérletnél időszerűbb és anakronisztikusabb vállalkozás a húszas évek Németországában: a káosz felé sodródó, munkanélküliséggel, szegénységgel és identitásválsággal küszködő társadalom számára az ilyesféle egyetemes, kísérleti jellegű és igencsak költséges *Kulturwissenschaft* meglehetősen irritáló jelenség lehetett. Egy olyan világban, amely épp azon dolgozott minden erejével, hogy a Léthé gátjait átszakítsa. Amikor pedig a gát átszakadt, jóllehet Warburg már nem élt, Mnemoszüné kénytelen volt menekülni a kontinensről: hűséges szolgálói 1933-ban Nyugatra szöktették, Albionba; ott azonban már nem lehetett ugyanaz, mint annak előtte.

*

Új helyén, a Woburn Square sarkán, pár lépésre a Londoni Egyetemtől és csaknem a Senate House irdatlan tömbjének árnyékában – amely Orwell számára az 1984 Igazságügyi Minisztériumának mintájául szolgált – nem lehetett azt a luxust megengedni, hogy Mnemoszüné eredeti otthonához hasonlóan tágas, ovális helyiségben kerüljön elszállásolásra, elvégre a száműzetés az száműzetés. A Woburn Square-i épület sarokház, kissé slank, mint a londoni épületek általában, fegyelmezett, akár egy gárdista a Buckingham Palace előtt, így a könyvek is fegyelmezettebbek benne. Ellenben négy emeletre lettek elosztva, ami lehetővé tesz egyfajta vertikális építkezést, az időközben háromszázötvenezresre duzzadt állomány hierarchikus elrendezését, ahol az egyes szintek sajátos közelítésmódokat tükröznek. A polcok száma és elrendezése minden szinten megegyezik, így az ember kénytelen szüntelenül emlékezetébe idézni, melyik emeleten is jár éppen, ha nem akar összezavarodni az ideák hálójában. Minden polc ugyanazt a rendet követi: kronologikusan, a könyv megjelenésének, vagy szerzője elhalálozási dátumának figyelembe vételével csoportosítja az egyes témákhoz tartozó munkákat. Általánosságban talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy a négy emelet is egy-egy eszmetörténeti értekezés, amely bizonyos világnézeti elemek kibomlását és variálódását reprezentálja a tudomány- és művészettörténetben. Az első az emberi gondolkodás alaprétegét alkotó *Kép* szintje: itt kerülnek összegyűjtésre azok a képek, műalkotások és szimbólumok, amelyek meghatározóak a nyugati kultúrában. Erre épül a *Szó* szintje, a második emelet: annak lenyomata, ahogy ezek a motívumok megjelennek és variálódnak a szóbeliségen alapuló műfajokban: irodalomban, költészetben, értekezésekben. A harmadik szint az *Orientáció*: az ideák megformálása után itt már működés közben látjuk ezeket, tudományokban, mágikus hiedelmekben, filozófiai és vallásos megközelítésekben kikristályosodva. Ezt követi a *Tett*: az ősképek átváltozásai, hatásuk nyomon követése a társadalomban, politikumban, mindennapi életben. [28] A könyvtár szerkezete az ember önmagára eszmélését követi, a képi gondolkodástól a nyelven át a cselekvésig, személyes és történeti szempontból. Az intézet rózsablakhoz hasonló emblémája, amely a bejárattól kezdve sok helyen visszaköszön, mintegy emlékeztetve a betérőt a kívánatos látásmódra, Sevillai Szt. Izidor híres munkájából, a *De natura rerum* egy 1472-es augsburgi kéziratából származik. Középen, az elemek, nedvek, évszakok gyűrűjében három szó áll: *Mundus-Annus-Homo*; minthogy mindhárom, a világ, az idő és az ember is ezek kevercséből, harmonikus együttműködéséből áll össze. Mindegyikben szemlélhető a másik kettő, és mindegyik által megérthető az összes többi. Az embléma lényege – a kozmosz harmonikus elrendezettsége –, hűen a warburgi hagyományhoz, egyetlen pillantással megérthető, hogy azután az elemző gondolkodással kibogozva a vonalak és rész-elemek összefonódásait, apróra kiolvashatók legyenek e harmónia törvényszerűségei is. Az embléma tehát pontos képi összefoglalását adja a könyvtár szerkezetének, sőt: használati útmutatóként is szolgál, amellet mnemonikus ábrának sem utolsó. Az igazat megvallva a könyvtár jelenlegi állapotában leginkább megvalósult memóriapalotára hasonlít, amelynek struktúrája a klasszikus értelemben vett emlékezet-tréningre sarkallja a benne ögyelgőt: míg a polcok közt matat, szemét újra meg újra végigfuttatva a gerincekre nyomott címeken, lépésről lépésre benne magában is kiépül a nyugati kultúra mnemonikus diagramja, annak háttérében pedig az egyetemes emberi civilizáció egyfajta szerkezeti vázlata.

A Warburg Intézet

A szisztéma, melyet az elrendezés követ, elsőre roppant szokatlan, és eltelik pár nap, mire a könyvtár látogatója begyakorolja magát, megtanul biztonsággal mozogni ebben az útvesztőben. Ami igazán zavarba ejtő, az nem is a – különben eléggé következetes – rendezőelv, hanem hogy megtanulását szünet nélkül az az érzés kíséri, mintha idegen nyelvet próbálnánk elsajátítani, vagy még inkább, mintha a mienktől eltérő kultúra gondolkodásmódját igyekeznénk átlátni – esetleg valakinek a fejében tennénk hosszú, délelőtti sétákat. Utóvégre erről van szó: a könyvtár ugyanis – eredeti alakjában – Aby Warburg elméjének lenyomata volt; s aki ő volt valaha, az most itt található, kissé átszerkesztve, kibővíve és négyszögesítve, emeletekre bontva, a hosszú polcokon. De ez már sosem lehet egészen ő: ami egykor személyének lenyomata volt, immár beleolvadt az egyetemes kultúrtörténetbe, nem beszélve arról, hogy az Atlasz elveszett, és vele veszttek Aby Warburg álmái. [29]

*

gyanús khimérák

Ha külsőre át is alakult, a Warburg Intézet könyvtára sokat megőrzött alkotója eredeti szándékából: megmaradt problémák katalógusának, a szokatlan megközelítések, váratlan asszociációk, kultúráközi kapcsolatok, egyszerűen az interdiszciplináris kutatás műhelyének – s így még mindig jóval több egyszerű papírkollekciónál vagy ritka nyomtatványok gyűjteményénél. Megmaradt a szokatlan hangsúly a kultúrtörténet főáramáról leválasztott, „megtagadott” vagy pszichológiai terminussal élve „elfojtott” diszciplínák gyűjtőhelyének, mint amilyen az alkímia, asztrológia, mágia, s egyéb gyanús khimérák, amelyek Warburg intuíciója szerint számkivetettséjük ellenére – vagy tán épp annak köszönhetően – a háttérből is nagy szerepet játszottak a modern világnép kialakulásában. Ami viszont nincs többé, mert nem is lehet: az ideák áramlása, a folytonos átrendeződés, amely elmepalotához híven érzékenyen és azonnal tükrözta a Warburg gondolkodásában bekövetkező változásokat, mint valami eszmei szeizmográf. Úgy variálta a köteteket, ahogy Hölderlin írta mindig újra a *Mnémoszüné*-vers elejét, miközben a költemény törzse („A fűgefánál Achillésem meghalt énnekem / és Ajax a tenger szakadékaiban hever...”) változatlan maradt. Ahogy Warburg szíve megállt, és teste megszűnt mozogni, abban a pillanatban a könyvek és ábrák is megdermedtek, és

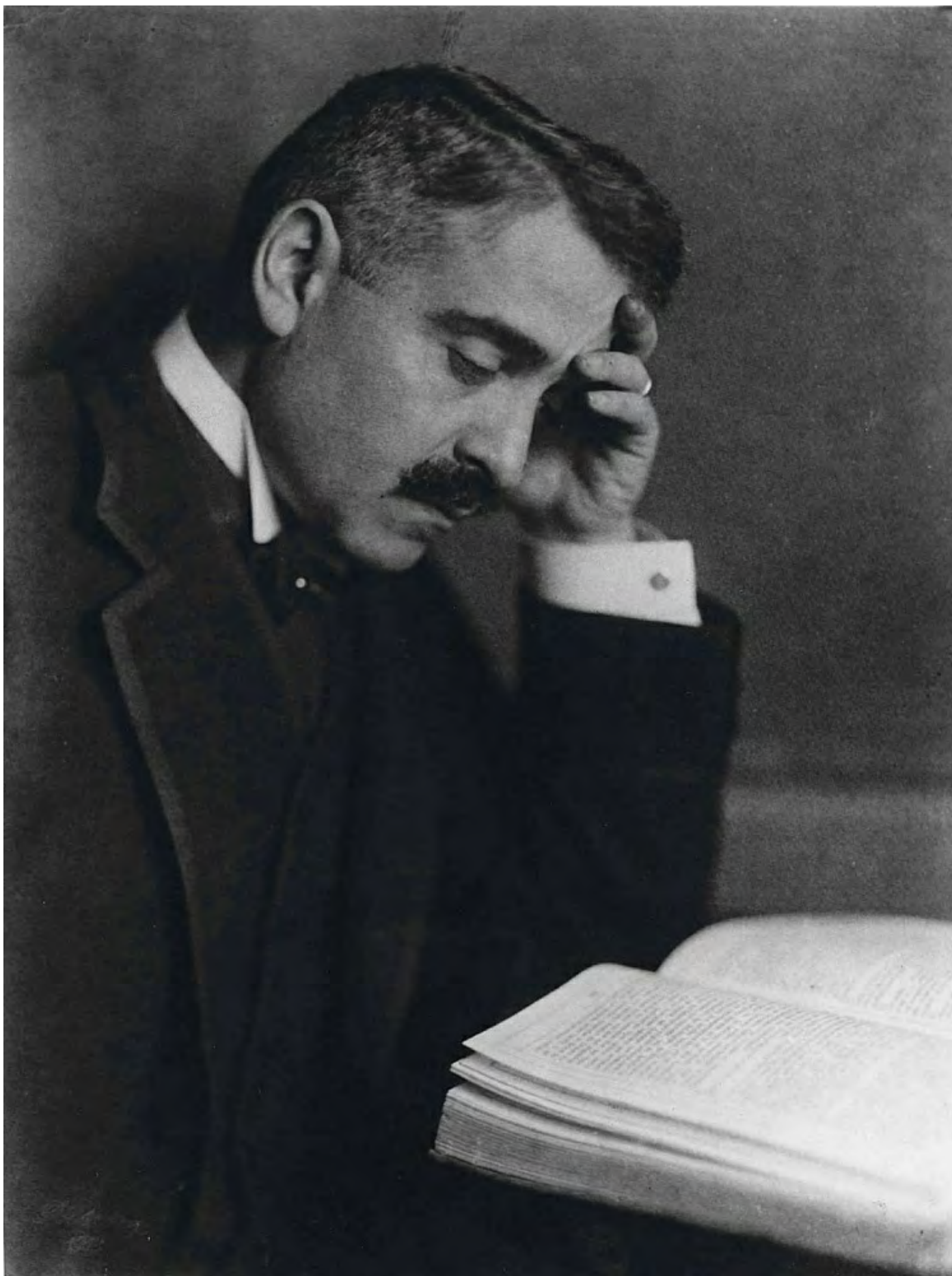
dermedten állnak ma is. Manguel Prosperóhoz hasonlítja őt, akinek varázsereje, vitalitása a könyvekben volt letétbe helyezve. Azt hiszem, a prosperói mozdulat Warburg részéről szándékos volt, és abban a pillanatban eldöntött, amikor szinte még gyerekként eladta elsőszülöttségi jogát a könyvekért, amelyekben sejtése szerint Európa szelleme lakozott. Talán csak azt nem sejtette akkor, hogy ezzel Európa egész idegbaját, évszázados meghasonlottságát, hajlamát a felejtésre is magára veszi, s hogy Mnemoszüné kezének érintése nem éppen gyöngéd – csak a legerősebb lelkek bírják el.

Azok, akik megállták, hogy a Léthe perzselő síkságán átkelve, tikkadtan és elcsigázva, minden egyéb megfontolást sutba dobva mohón kortyoljanak az útjukba kerülő sötéten hullámzó folyóból, amely nevéhez híven figyelmetlenségre és nemtörődömségre hangol, és arra késztet, hogy mindenestül elfelejtsük, hová tartozunk.

A folyó neve: Amelész.

*

*„Mint paripák vonulnak a fogoly
elemek és a föld
ősi törvényei. S mindörökké
a határtalanba tart a vágy. De túl sokat
kell elbírnunk. S szükséges a hűség.
Mégsem kívánunk előre-hátra
tekinteni. Csak ringatózni, mint
a tenger ingó csónakán.”*

Aby Warburg

- [1] Cusumano, Nicola, *Mnémoszüné-Lészmoszüné: emlékezés és feledés, mítosz és történelem*, in: Korunk, 1997, augusztus.
- [2] Hölderlin *Mnémoszünéjét*, ha másképp nem jelzem, Bernáth István fordításában idézem.
- [3] Warburg, Aby, *Előadás a kígyórítusról*, in: ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ – Aby M. Warburg válogatott tanulmányai, Balassi Kiadó – MKF, Budapest, 1995, pp. 233–252.
- [4] Cassirer szó szerint azt mondta: „Soha többé nem jövök ide vissza. Ha valaha is visszatérnék ebbe a labirintusba, biztosan eltévednék benne”. L. Manguel, Alberto, *The Library at Night*, Yale University Press 2008, p. 198.
- [5] Gockel, Bettine, *Ludwig Binswanger lélekgyógyászata új megvilágításban*, in: Valóság, 2004/4, pp. 115–117.
- [6] Radnóti Sándor ezt „*pátoszminták*”-ként magyarítja, I. kísérőtanulmányát: *A pátosz és a démon*, in: Warburg, Aby, *Pogány-antik jóslás Luther korából*, Helikon, Bp., 1986, p. 107. A Pathosformelről részletesen: Havasréti József, *A kulturális emlékezet mechanizmusai Aby Warburg és Marót Károly ókorszemléletében*, in: http://www.c3.hu/~szepliteratura/lapszamok/deja_vu/tartalom/havasreti.html (2015-08-14)
- [7] Radnóti, i. m., 117.
- [8] A villámhárító persze nem Edison, hanem Franklin találmánya.
- [9] Warburg, Aby, *Előadás a kígyórítusról*, in: i. m., p. 250.
- [10] Nyilvánvaló, mennyire sok közös vonása van Warburg és Jung szemléletmódjának. Warburg, ha ismerte is, mégsem hivatkozott soha Jung munkásságára (pedig az archetípusok mint a kollektív tudattalan preegzisztens formái sok rokonságot mutatnak a Pathosformellel), sem Jung nem látszott figyelmet fordítani Warburg pszicho-kulturális felvetéseire.
- [11] L. a tudás propozicionális vs analóg természetéről szóló vitát. Ehhez: Pléh Csaba, *Bevezetés a megismeréstudományba*, Typotex, Bp., 1998.
- [12] Ehhez: Draaisma, Douwe, *A metaforamasina*, Typotex, Bp., 2002.
- [13] François Quiviger, *Aby Warburg, Giordano Bruno and Mnemonics in Mnemosyne*, in: La Rivista di Engramma n. 70 | febbraio/marzo 2009.

[14] Nincs felvétel az összes tábláról, így nem is tudható biztosan, hány volt belőlük. Az Atlasz szerkezete, amennyire meg lehet ítélni, a következő: három kozmológiai tematikájú bevezető tábla (ezek nem is kaptak számot, csak betűjelet: A-B-C), amelyek afféle prologusként ízelítőt nyújtanak az Atlasz szemléletmódjához, illetve megadják a „képi nyelvtant”, amelynek segítségével a többi is értelmezhető. 1–3: Antik kozmológia. 4–8: Alapvető pátoz-minták. 20–29: A görög asztronómia átvételei, transzformációi. 30–49: Ókori elemek továbbélése a reneszánszban. 50–56: Alászállás és fölemelkedés-változatok az antikvitástól Manet-ig. 57–64: Az istenek útja Északra. Neptun formaváltozásai. 70–75: Pathos a barokkban: Prosperina elrablása. A test. Teatralitás. 75–79: Az Átváltozás: szent és profán, művészet és reklám. Az Eukharisztia képei.

[15] Érdekes, hogy ebben a II. Rudolfnak szóló ajánlásban mindjárt két változatban is szerepelteti Marsot: mint égitestet, amelynek „ravaszágát legyűrte” éppenséggel Mars isten, a küzdelmekben mellette álló égi erő segedelmével. Ez a „kettős látás”, a toposzok alkalmazása és az új tudományos szóhasználat keveredése nagyon is jellemző a korra – valószínűleg ezért választotta épp ennek a könyvnek az egyik ábráját Warburg mint emblematikus képet. A C-panel elemzéséhez I. Claudia Wedepohl jegyzetét: <http://warburg.library.cornell.edu/panel/c> (2015-08-20)

[16] Idézi: Agamben, Giorgio, *The Nameless Science*, in: *Potentialities*, Stanford University Press, California, 1999, pp. 89–103.

[17] Manguel, i. m., p. 138.

[18] *A Warburg Kultúrtudományi Könyvtár*, in: *MNHMOSYNH*, p. 252.

[19] Dillon, Brian, *Collected Works – Aby Warburg’s Mnemosyne Atlas*, in: Frieze, January-February, 2004.

[20] Bruhn, Mathias, *Aby Warburg: The Survival of an Idea*, in: *L’art et les Révolutions*, Akten des 17. Intern. Kunsthistorikerkongresses, CIHA, Straßburg, 1992.

[21] Ehhez I. West, William N., *Theatres and Encyclopedias in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2002.

[22] Camillónak egész fejezetet szentelt Yates, i. m., pp. 157 és skk., itt idézi Viglius beszámolóját is. A fejezet részlete Margitta Nóra fordításában jelent meg: *Giulio Camillo emlékezetszínháza*, in: *Café Babel*, 1992. (2. évf.) 5–6. sz. pp. 11–22. Az ő fordítását használtam, csekély változtatásokkal.

[23] A korszellemnek megfelelően Camillo nem tekintette önmagában zárt rendszernek az elmét, hanem a környező világ szerves részének, ezért a színházban megtestesülő elmemodelt az asztrológiához is kapcsolta, a felhasznált képeket megfelelő csillagjegyek hatása alá rendelve, általuk pedig az elmét a világegyetemet uraló rendhez illesztve, és az égi harmónia tükröképpé szerkesztve: gondolkodásának egyik alapvetése, hogy az elme felépítése valamiképp izomorf az univerzumával.

[24] Yates, i. m.

[25] Ahogy Camillo írta, „az örökkévalóság számára megőrizni minden kifejezhető dolgok örök tulajdonságait”, kijelölve „ezek örökkévaló helyét”. (Yates, i. m.)

[26] Idézi: Peters, Julie S., *Theater and Book in the History of Memory: Materializing Mnemosyne in the Age of Print*, in: *Modern Philology*, Vol. 102, No. 2 (November 2004), pp. 179–206.

[27] Dillon, i. m.

[28] Camillo színháza ugyanígy vezet el az alsó szinttől, az ideák szintjétől hét emeletenlépcsőfokon keresztül a megvalósulás, a fizikai világ szintjéig.

[29] Agamben találóan jegyzi meg Warburgról és a „névtelen tudományról” írt esszéjében: „Warburg a könyvtárat önmaga egyfajta labirintikus képévé alakította... Akár egy valódi útvesztő, a könyvtár azáltal vezette el a célhoz olvasóját, hogy tévutakra vitt, az egyik 'jó szomszédtól' a másikig, kerülőutak során át, amelyek végén sorsszerűen találkoznia kellett a Minotaurusszal, aki, bizonyos értelemben, maga Warburg volt...” Agamben, i. m., p. 166.

felső kép | Erik Desmazières rézkarca J. L. Borges Bábeli könyvtár című könyvéhez,
obsidianwings.blogs.com

kép | greif.uni-greifswald.de, artandnaturalhistory.wordpress.com, newyorker.com,
soloosos.files.wordpress.com, artintheblood.typepad.com, mediaartnet.org, engramma.it,
ianjwpollard.files.wordpress.com

Jónás Tamás IDŐSÍKOK

Eltűnnek, lassan, fényüket
még meg-megtöri az indulat,
de érezhető, nem tudható,
hiába szavaljuk, megmarad,
izmos folyó és lusta tó,
más tartalom, bár egy alak.
Az emlékek alatt pár titok
még világít, mint a vélemény.
Újraszőni a kárpitot
lehet. Felesleges remény.
Jönnek és mennek dolgaink,
mi maradunk meg már megint.
Összepakolni pár ruhát
minek, ha minden útra kész.
Feledkezésbe fordul át
a túlbecsült emlékezés.

kép | [M. Karlsson, flickr.com](https://www.flickr.com/photos/mkarlsson/)

Oberczián Géza AZ UTCA ÉJSZAKA

Befordult az utca végi kis tér felől, és az úttest közepén ment, egyenletes tempóban, nem túl gyorsan, inkább komótosan. Egyik lábát kissé húzta, ettől óraingaként billegett a felsőtteste. Jobbjával egyensúlyozta ki a bicegését, mintha valamire támaszkodna, de üres volt a keze. Furcsa, magas kalapot viselt széles karimával és régimódi, hosszú, közepen felsliccelt köpönyeget, a két szára, mint szárnyak csapkodtak hátrafelé. Szelet támasztott, ahogy haladt, mögötte felkavarodott a múlt rég leülepedett pora, eldobált papírok, nejlonzacskók repültek, falevelek örvénylettek, pedig egy darab fa sem volt erre. Az elszórt sörös dobozok csattogva sodródtak utána, néhány nyitva felejtett földszinti ablak nyikorogva becsukódott. A hordalék követte, ő maga nem nézett semerre, ment egyenesen a hosszú, kivilágítatlan utcán, hisz csak néhány emeleti ablakból szűrődött ki fény. Az arca, egész lénye láthatatlan maradt, pusztán a forgatag jelezte jöttét. És a léptei tiktakoltak, mint a múltó másodpercek.

rejtve marad

(Az alakot hátulról látjuk, talán a bal oldali járdáról. Régimódi, mégis időtlen a megjelenése, csapkodó köpenye teszi kivételessé, különben akár a kukás is lehetne. Mozgása alapján öreg, de állandó tempója erősnek és kitartónak mutatja. Öltözékét látjuk, ő maga rejtve marad. A mögötte sodródó forgatag sokkal valóságosabb, a mindennapok hulladékai hullámanak, pörögnek-forognak – és a hangok! A papír zizegése, csörgése, a szél sejtelmes sustorgása teljes szélességében és magasságában betölti az utcát.

És most képzeljük el, hogy az alak nincs ott!

Az utca közepén a macska átszaladt a járdán. A töredezett aszfalt réseiből kinövő fűcsomóban elbotlott. Kicsi volt még, alig pár hetes. Megrázta magát, áramszedőként felálló farokkal futott tovább, át a sötét, kihalt éjjeli úttesten. Könnyű szellő borzolta a szőrét, óvatosan körülnézett, és eltűnt egy rozsdásodó vaskapu alatt.

imádkozott vagy átkozódott

Randa fekete dög, hogy átszaladt előttem, még jó, hogy nem vagyok babonás... – gondolta az öregasszony –, mégse volna jó, ha jönne még egy. Továbbment, fogatlan szája mintha szavakat formálna, hangtalanul imádkozott vagy átkozódott.

(Az öregasszony arcát – a köpenyes alakkal ellentétben – jól látjuk az ablakból kiszűrődő lámpafényben. Hófehér, vastagon sminkelt, szeme feketével szélesen kihúzva, szája rikító piros a rengeteg rúztól, ráncait elfedi a púder. Kiöregedett kokott halotti maszkja. Nem tévedünk nagyot, ha így gondoljuk.)

A nő idegesen szippantott a cigarettájából, mélyen leszívta a füstöt, talán ettől megnyugszik, de a feszültsége nem csökkent. Tovább kotorászott a táskájában, egyre kétségbeesettebben rángatta, hátha előkerül az aljáról, amit keres. Piros lakktáska volt бүdös, kínai műanyagból, sarkainál kitöredezett, ilyennel kelletik magukat a kurvák a lámpaoszlopok tövében. Rozoga, négyemeletes ház előtt állt, a kaputelefon nem működött, ő pedig hasztalan kereste a kulcsát. Megrázta hosszú, vörös haját, mély lélegzetet vett, a csikket nagy ívben elhajította: le kellene szoknom erről is. Nézte, belekap-e a parázs az eldobált papírokba. Közben ököllel döngette a kaput, minden erejét beleadta. Meglepetésére egyszer csak kinyílt. Azta', micsoda mázli! Berohant a lépcsőházba.

(A nőn minden vörös: blúz, miniszoknya, paróka, rúzs, műköröm, magas sarkú cipő, retikül. Vörös lámpa alatt láthatatlan lenne. De nem vitte olyan sokra, neki csak egy villanyoszlop kékes fénye jutott.)

Sergio Escalante del Valle, flickr.com

A gyerek a falhoz lapult, mert neszt hallott, motoszkálást közvetlen közléről. Nem szokott az utca éjszakai zajaihoz, ilyenkor ő már rendszerint alszik. De ma eljött az apja, máskor nem este jön, mert mindig ilyenkor dolgozik, mint az anyja. Az apja megígérte, hogy mesél a garabonciásról, ugye, milyen jó mese az, már elmondta párszor, de előbb oda kell adnia a pénzt, neki tudnia kell, az anyja hol rejtegeti. Amikor nem találtak semmit, az apja lekevert neki egy pofont, és földhöz vágta a vázát a kisasztról, amit anya kapott egyszer egy férfitől, aki állítólag szerelmes volt belé. Rohadt kurva, morogta az apja, és felforgatta az ágyat, amiben neki kellett volna feküdnie. Ekkor osont ki a lakásból.

valami szép helyre

A közeli térre tartott az anyjához, remélte, hogy megtalálja a többiekkel, ha nincs ott, a szobás házban kell lennie, olyankor ugyan nem szabad zavarni, csak le kell ülni a fehérre mázolt arcú néninél, aki ad sütit, ha éppen jó kedve van. Aztán ha megkapta az öregasszony a pénzt, anya is lejön, és lehet vele beszélgetni. Most nagyon szeretett volna vele lenni. Sokszor pusmogtak róla, hogy csak ők ketten elutaznak valahová, valami szép helyre, ahol anyának rendes munkája lesz, ő pedig rendes iskolába járhat. Most először érezte úgy, hogy tényleg menniük kéne.

Elhúzódtott a faltól, beszaladt a legközelebbi kapualjba, de a rozsdás vasajtó miatt nem tudott beljebb menni. Hozzásimult és reszketett. Hallotta, hogy autó közeledik, megpróbált láthatatlanná válni.

(A gyerek tíz év körüli, hogy fiú-e vagy lány, a történet szempontjából nem lényeges. Pizsamát visel és papucsot, fázik. Szeme csillog a sötétben, mint a kismacskáé, az mellé húzódik, a lábához dörgölőzik. A gyerek megreppen, majd felveszi.)

A férfi beszállt az autóba, bevágta az ajtót, harákolva köhögött, miközben az indító körül kotorászott. Az ócska motor lassan kelt életre, hosszan kellett túráztatni, mire elindult. Lámpát nem gyújtott, nem akarta, hogy észrevegyék, ami egyébként reménytelen volt, annyira bőgött a motor. A férfi egész nap ivott, mint előző nap és azelőtt és mindig. Aztán

jött az a hívás, hogy fogy az idő... Lelövik, ha nem lesz lóvé... Hol lehet az a kurva? Adnia kell pénzt, naná, hogy sokat, csak találná meg. Taposta a gázt. A pókerpartin járt az esze, hogy lehetett ilyen peches, az utolsó emelés előtt ki kellett volna szállni.

Nem vette észre az öregasszonyt és a gyereket sem, mikor eldübörgött mellettük. Csak a félelmére gondolt, mi lesz, ha nem tud idejében fizetni, akkor neki vége.

(Középkorú férfi, haja hullik, az alkoholtól felpuffadt, vérekes az arca, szeme apró, beesett. Gyűrött, fényes, lila öltönyében és mintás ingében régi amerikai gengszterfilm kisstílusú mellékszereplője. Keze remeg a kormányon, az italtól, vagy mert nemsokára lejár az idő.)

A köpönyeges alak közönyösen ment az úttest közepén. Ha egyáltalán figyelt valamire, az csak lépteinek üteme lehetett. Egyenletes ritmusban billegve haladt, mögötte felporzott a múlt, előtte az ismeretlen sötét.

fura alak

(Az utca hosszú és keskeny, egyik végén a tér, másik végénél lakik a nő és a gyerek. Az öregasszony az utca közepénél látja meg a macskát, nem sokkal később a gyereket, és elindul visszafelé. A gyerek, a nő és a férfi a kocsival az utca vége felől tartanak a terecske felé, miközben a fura alak velük szemben halad.

Valójában mások is voltak az utcán, de a történet szempontjából nem fontos a jelenlétük.)

A nő kétségbeesetten toporgott a széttúrt lakásban. Hangosan szólongatta a gyereket, bár tudta, hogy nincs ott, remélte, az öregasszony magával vitte. A szekrény alatt megtalálta az érintetlen pénzes dobozt, megsimogatta a szemével – az összes dugi pénzem, haha, jó nevet találtam neki, „dugi” pénz – a bankjegyeket módszeresen gyűrte a kis piros táskába. Már dudorodott az oldala és kilógott a tetején is, de még mindig volt pénz, azt a zsebeibe tömte és a melltartójába, majd kirohant, nem törődött vele, hogy nyitva maradt az ajtó. A lámpa is tovább égett. Csak időben megtaláljam...

Mikor az autó elporzott, a gyerek karjába vette a kismacskát és megindult a tér felé. Benézett a kis bolt sötét kirakatába, hogy ellenőrizze, megvan-e még a kiszemelt játék. Anyja megígérte, megkapja, ha sikerül elég pénzt félretennie ebben a hónapban. A macska forgolódott, de ő erősen tartotta, nem tudott leugrani. A távolban észrevette a furcsa alakot a forgataga közepén, remélte, elül a por, mire odaér, mert pont ott kell keresztül mennie anyához.

Az öregasszony akkor vette észre a gyereket a túlsó járdán, mikor az ellépett a bolt elől. Egyvonalban voltak, utánakiáltotta a nevét, de nem hallhatta meg, az autó egyenetlen dübögése elnyomta a hangját. Megvagy, gondolta, jól van, most már minden rendben lesz... Igyekezett szaporázni a lépteit a gyerek után, de lemaradt.

menekülnie kell

(Az előzményekhez tartozik, hogy a nő a vörös lakktáskával ijedten berohant hozzá, hosszan könyörgött, hogy segítsen, helyezze biztonságba a gyereket, míg ő figyelmezteti a férjét, hogy menekülnie kell. Valaki beszélt az egyik lánynak arról, hogy ma vége lesz a kopaszodó alkoholistának, mert túl sokkal tartozik, az pedig továbbadta a hírt.

Az öregasszony évek óta először hagyta el a házat. Maga sem tudja, mi ütött belé. Sosem csinál ilyesmit.)

A nő magas sarkú cipőjében ügyetlenül szaladt a tér felé, hadonászva egyensúlyozott, a karjára akasztott, kitömött lakktáska minden lépésnél oldalba vágta. Végre utolérte az öregasszonyt: néni, néni, a gyerek?, mire az átmutatott az út túloldalára.

Siess, még talán odaérhetsz időben, megvan a pénz? A nő sűrűn bólogatott, és tovább szaladt: vigyázzon a gyerekre!, kiáltott vissza.

Az autót ebben a pillanatban pár méter választotta el a rejtélyes forgatagtól.

A köpönyeges alak megállás nélkül haladt az úttesten, úgy tetszett, így megy, mióta világ a világ, ebben a tempóban, láthatatlanul, de néha látható lesz annak, aki megérdemli. Sosem áll meg, aki tud, lépést tart vele, aki nem, lemarad. Szentelen koppanások kísérik útját, minden koppanás egy elmúlt lehetőség.

A kopaszodó férfi hajszoalta az autót, de alig haladt. Fogy az idő, nagyon fogy. Hol lehet a nő a pénzzel? Egyetlen esélyem, ha már a szobás házban van, ha ott a nő és a lóvé, akkor minden rendben lesz.

Észre sem vette, hogy előtte tornyosul a forgatag, több emeletnyi magas por és hordaléktölcser. Mire felfogta, már csak egyet tehetett, elszántan gázt adott, remélte, hogy hamar átér a túloldalra. Éles csattanás hallatszott, és leállt a motor.

vér szivárog

A nő odarohant, a szél kitepte kezéből a táskát, a bankjegyek elvegyültek a szálló papírhulladékkal, csatlakoztak a körforgáshoz, a kilincset kereste, de mielőtt kinyitotta volna a kocsiját, a törött szélvédőn keresztül meglátta a férjét, ahogy hanyatt dől a vezetőüléson, feje a támlára csuklik, és homlokából kis lukon vér szivárog.

(A kopaszodó férfi halott volt, golyó hatolt át a homlokcsontján. Arra sem maradt ideje, hogy átgondolja, miért nem fizette ki a tartozását. Nem is kellett, úgymint tudta, hogy elitta a pénzt.)

Anne J Gibson, flickr.com

A gyerek megérezte a közeledő vihart, nézte az alakot, aki mögött kavargott a sok hordalék. Mint a garabonciás a mesében, amit apa mondott hörögve, harákolva. Nem emlékezett pontosan a történetre, csak arra, hogy szerinte hős volt a garabonciás és tudott mindenféle csodát, és ő szívesen elment volna vele, hogy megtanuljon tőle mindent, mert akkor megvédekezhetne volna magukat apától. Nem szerette, mert erőszakoskodott anyával, és arra kényszerítette, hogy éjszaka dolgozzon a téren, járjon a nénihez a szobás házba, ahelyett, hogy vele lenne esténként, és még a pénzüket is elvette. Anya csak ügyeskedéssel tudott kis többletet keresni, délutánonként, ha apa nem volt otthon. Ilyenkor neki le kellett mennie az udvarra.

A macska a karjában felborzolta szőrét, fújta a sötét alakra, ijedtében belekarmolt a gyerek bőrébe. A gyerek elkapta a kezét, a cica leesett és elszaladt.

feléje nyúl

A köpönyeges alak haladt a maga útján, billegett, jobbjával egyensúlyozott, de a gyerek úgy látta, ez a kéz feléje nyúl, hívja, hogy kísérelje el, mint anya szokta, mikor mennek valahová. Odalépett és együtt haladtak tovább, a kéz a vállára csusszant, az alak rátámaszkodott, mögöttük sistergett a szélvihar, mire elérték az utca végét és eltűntek a sarkon.

A nő ült a földön, hátát az autónak támasztotta, vörös parókáját elragadta a szél, rövid szőke haj ágaskodott a fején, megborzolta. A blúza aljával letörölte szájáról a rúzszt, aztán csak ült, meredt előre, a patyolat tiszta aszfalra. Nagyon öregnek érezte magát.

Az öregasszony arcáról leolvadt a smink a szokatlan erőlködéstől, előtűntek ároknyi ráncai, nézte a kocsinak támaszkodó nőt: szegény, gondolta. A macska a lábához dörgölőzött, majdnem belerúgott, de inkább felvette, és elindult a térre, haza, a szobás házba. Ki tudja, a többi lány mit művelt, míg nem vigyázott.

felső kép | Maxwell Mariano, flickr.com

Tallár Ferenc A POLITIKAI, AVAGY KÍSÉRLETEK EGY „LEHETETLEN TÁRGY” MEGALKOTÁSÁRA

Kortársunk, Carl Schmitt?

Az észjog kérdésselvetése, mondja Habermas, a következőképpen hangzott: „miként hozható létre a szabad és egyenlő polgárok társulása a pozitív jog eszközeivel”.^[1] A válasz erre a kérdésre az *alkotmányos jogállam* volt. De az alkotmányos jogállam zökkenőmentes működése önmagában nem tudja megakadályozni sem az államtól elválasztott társadalom, sem a magánjogok által intézményesült piacgazdaság belső és külső konfliktusainak kialakulását. E konfliktusok hatékony kezelését a *demokrácia* ígéri. Azaz a társadalom olyan uralkodó és széles körben osztott, a nyilvánosság által táplált önértelmezése, hogy a társadalom mint az állam politikai „ráhatásának potenciális tárgya”, egyúttal „a demokratikusan egyesült polgárok öntörvénykezésének potenciális alanya” is – démosz, szuverén nép.^[2]

politikai dimenzió

Habermas szerint a társadalmi konfliktusok diagnózisából akkor lesz a politikai feladatok listája, amikor az észjog egalitárius intézményei összekapcsolódnak a feltevessel, hogy egy demokratikus közösség egyesült polgárai képesek alakítani társadalmi környezetüket, és ki tudják fejleszteni a beavatkozáshoz szükséges cselekvőképességet. „Az öntörvénykezés *jogi* fogalmának *politikai* dimenziót kell nyernie, és egy demokratikusan önmagát befolyásoló társadalom fogalmává bővülnie. Csak ezután lesz a létező alkotmányokból kiolvasható az 'igazságos' vagy 'megfelelően berendezett' társadalom megvalósításának reformista tervezete. A háború utáni Európában a szociális állam felépítésében minden irányzat politikusai hagyták magukat a demokratikus folyamatnak ettől a dinamikus olvasatától vezetettnek”^[3], azaz egy intervencionalista, a döntésektől sem visszariadó politikai gyakorlat során teremtették meg a szociális államot. Ezzel szemben ma – mondja – „a nyugati világ közéleti színtereit a társadalmi viszonyok politikai alakításáról való lemondás uralja”.^[4]

A szociális állam intervencionalizmusa, a tőke hatékony korlátozása, az állam, a munkavállalók (szakszervezetek) és a tőke közötti megegyezések kikényszerítése, vagyis egy szociáldemokrata politika a *nemzetállami* keretben összefogott intézményi térben volt lehetséges. Ezt a szuverén nemzetállami keretet, s a benne kiépült intézményeket azonban aláásta az 1960-as évek végén, a 70-es évek elején kibontakozó világválságra adott neoliberalis válasz. Ez az egyéni szabadságra hivatkozott, de a vállalkozás szabadságát értette rajta, a szolidaritás intézményesült formáinak felszámolását célozta meg – minden emberi viszony absztrakt pénzviszonyokra redukálását. De a társadalom jól artikulált csoportjainak a demokratikus politika által pacifikált kapcsolatrendszerre széthullik, ha a nemzetközi tőzsdék veszik át a társadalmaktól a nemzeti gazdaságpolitikák értékelését. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a demokratikus módon legitimált – vagy legalábbis legitimálható – *politikai hatalom* helyére a *pénz* lép. Míg az előző a *társadalmi integráció*, az utóbbi a *piaci integráció* nyelvét beszéli, és süket minden információra, ami nem az árak nyelvén fogalmazódik meg.

Emil Nolde: Őszi tenger

Ezzel a demokratikus önszabályozás lehetősége, tehát azoknak a *politikai* szempontoknak az érvényesítése, melyek nem a tőke szükségleteiből következnek, szinte áthághatatlanak tetsző korlátok közé szorul. Az egyes kormányok, válaszul a tőkekivonás veszélyére, a dereguláció költségcsökkentő versenyfutásába bonyolódnak, ami a monetáris szektoron belül megengedhetetlenül magas nyereségekhez, a másik oldalon drasztikus, korábban elképzelhetetlen jövedelemkülönbségekhez, növekvő munkanélküliséghez és a munka világából kiszoruló, vesztes rétegek társadalmi marginalizációjához vezet. A folyamat során az egyes kormányok olyan nagyvállalatokká alakulnak, amelyek tevékenysége a gazdasági imperatívuszok menedzselésére korlátozódik. *Üresen hagyva a politika helyét*, a Nyugat berendezkedésének demokratikus legitimitása kiürül: csak a gazdasági elitekkel összefonódott politikai elitek harcaihoz, kvázi igazgatótanácson belüli küzdelmekhez szolgál homlokzatként, és nem tudja eltakarni a dezintegrálódó társadalomban halmozódó és egyre kontrollálhatatlanabbá váló feszültségeket[5].

Szembenézve a „politikai úr” felől érkező fenyegetéssel, tudniillik egy lehetséges káosz veszélyével, a „politika végéről”, a „posztpolitikáról” szóló beszédet lassanként felváltja – bármit is jelentsen ez – a „politika(i) visszatéréséről”, a „demokráciadeficit” kiegyenlítésének szükségességéről szóló beszéd. Chantal Mouffe, *A politikai visszatérése*[6] szerzője, bár folyamatos vitában áll Habermasszal, a kiindulópontot illetően nincs is olyan távol vitapartnerétől. Miként Habermas, ő is a liberális jogállami *berendezkedés* és a demokratikus politikai *beavatkozás* feszültségéből, továbbá a „visszatérő politikai” elkerülhetetlenségéből indul ki: „Napjaink domináns tendenciája a demokrácia olyan szemlélete, mely a demokráciát szinte kizárólag a *Rechtsstaat*tal és az emberi jogok védelmével azonosítja, figyelmen kívül hagyva a népszuverenitás idejétműltnek tekintett elemét. Ez „demokráciadeficit”

teremtett, ami – a népszuverenitás demokratikus elképzelésekben játszott központi szerepe miatt – veszélyes következményekkel járhat a demokratikus intézmények iránti állampolgári elkötelezettség tekintetében. A liberális demokrácia legitimitása a népszuverenitás eszméjén alapul, és – miként ennek az eszmének szélsőjobboldali, populistá mobilizása is jelzi – súlyos hiba volna azt gondolni, hogy eljött az idő, amikor lemondhatunk róla.”[7]

alkotmányos patriotizmus

Szó sincs arról, hogy Habermas és Mouffe csak példaképpen, s ezért bizonyos esetlegességgel kiválasztott pozícióját egymásba akarnám csúsztatni. A két elképzelés sok kérdésben igen távol áll egymástól. Mégis összeköti őket egy közös, és sokak által osztott felismerés: a nemzetállami keretek között kialakult liberális demokráciák vívmányait – mert ezekről Mouffe se mondana le – csak a politika, sőt a *politikai* visszatérése, ha tetszik, a társadalom demokratikus *újraalapítása* védheti meg a dezintegrálódás veszélyével, valamint a káosz fenyegetéséből születő szélsőjobboldali mozgalmak viharos gyorsaságú erősödésével szemben. Gondoljuk meg: az alkotmányos patriotizmus, illetve Európa politikai integrációjának habermasi tervezete éppúgy, mint a mouffe-i agonális demokráciában kivívandó új, hegemon diskurzus feltételezi, hogy a társadalom *kivételes állapot*on, például egy európai alkotmányozási folyamaton keresztül, új alapokon szerveződik meg. Korunknak ez a kihívása, az újraalapítás hol radikális, hol kevésbé radikális formában megjelenő igénye az, ami a *szuverént* és a *politikai fogalmát*, s általában Carl Schmitt elképzeléseinek újragondolását – a weimari és a jelenlegi helyzet minden tartalmi különbsége ellenére – olyan időszerevé teszi, és magyarázza az életművét övező rendkívüli érdeklődést.

Egy kihívásra persze sokféle válasz adható. Schmitt ellentmondásos és sok szempontból rejtélyes életművének/életének is sok értelmezése lehetséges, ahogy joggal érezheti valaki úgy is, hogy legjobb ezt az életművet egyszerűen elkerülni. Mouffe szinte minden írását a politikai schmitti fogalmára építi, Habermas azok közé tartozik, akik inkább megkerülik. De ettől még a Schmitt által megvilágított kérdés, amit a továbbiakban az *újraalapítás* kérdéseként szeretnék megfogalmazni, továbbra is meglepő affinitást mutat korunk kihívása iránt, s ennyiben köztünk marad – mindazokkal a veszélyekkel egyetemben, teszem hozzá, amelyeknek a *lehetősége* benne rejlik.

A szuverenitásfogalom szociológiájához

A *Politikai teológia* nevezetes nyitómondata szerint „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt” [8] (PT, 1.). Miként maga Schmitt hangsúlyozza, a fenti, lakonikus kijelentés szándéka szerint definíció: olyan „határfogalom meghatározása”, mely „a legtágabb kör megragadására képes”. Ebbe a legtágabb körbe beletartozik Schmitt szerint a szuverenitásfogalom teológiai jelentéstartományára is, hiszen – a *Politikai teológia* másik nevezetes kijelentése szerint – „a modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom”, következésképpen szekularizált teológiai fogalom a „szuverenitás” is. Ahogy a kivételes állapot „hasonló jelentésű, mint a csoda a teológiában” (PT, 19.), az általánosan érvényes jogrenden kívül álló szuverén normatív szempontokból levezethetetlen, a „semmitől születő” (PT, 16.), mégis új rendet megalapozó döntése az *omnipotens Deus* és a *creatio ex nihilo* problémáját idézi meg. Minderre vissza is térek majd. Ám tökéletesen félreértenék Schmittet, ha olyan obskúrus szerzőnek vélnék [9], aki saját német valóságának súlyos politikai konfliktusaival szembesülve, közvetlenül a teológiai dimenzió felől várta a feloldást vagy az útmutatást. A korban, melyben „mind szélesebb körben ural mindent az immanencia elmélete” (PT, 26.), a korlátlan hatáskörrel rendelkező, az érvényes jogrendet felfüggesztő szuverén kétségkívül megidézheti egy világgal szemben transzcendens Isten teológiai fogalmát, de ebből nem következik, hogy *politikai* döntésének legitimitása szükségképpen *teológiai* megalapozást követel. A politikai és teológiai fogalmak *szerkezeti* hasonlósága a döntő és nem *tartalmuk* azonossága.

a kivételes állapot

Ami immár a szuverenitás-fogalom tartalmát illeti, a Schmitt által művelt „fogalmi szociológia” jelentősége nem merül ki az említett szerkezeti hasonlóság felderítésében. A szuverenitás fogalmának Schmitt által oly sokszor hangsúlyozott *szociológiája* – túllépve a határfogalom általános definícióján – legalább ennyire irányul annak bemutatására, hogy „az államjogi elméletek és fogalmak a politikai események és változások hatása alatt állnak”, és minden „jogi fogalom közül a szuverenitás függ leginkább a napi érdekektől”. (PT, 8.) A szuverénnek azért kell *döntenie* a kivételes állapotról, mert egy olyan egyszeri és kontingens léthelyzettel, a társadalmi-politikai konfliktusok és ellentétek olyan meghaladhatatlanul *egzisztenciális* szituációjával áll szemben, mely nem rendezhető azáltal, hogy a megoldást egyszerűen *levezetjük* valamiféle általános érvényű, univerzális szabályból vagy normából. Schmitt éppen azért bírálja

Kelsen tiszta jogtan felé tartó államjogi elméletét, mert az „minden szociológiai elemet távol tartott a jogi fogalomtól, hogy hamisítatlan tisztaságban mutathassa be a normákra hivatkozások rendszerét”. Csakhogy a „normatív tudomány, amivé Kelsen a jogtudományt emelni kívánta, soha nem lehet normatív abban az értelemben – mondja Schmitt –, ahogy a jogász saját szabad akaratából értékítéletet alkot; csak a számára adott (pozitív adott) értékekre vonatkozhat” (PT, 9–10.), azaz meghatározott szociológiai tartalomra. Ideje tehát, hogy legalább röviden vázoljuk az egzisztenciális-történeti szituációt, amire Schmitt a szuverén és a politikai fogalmának kidolgozásával válaszolt.

Mikor a weimari köztársaságról beszélünk, hajlamosak vagyunk elfeledkezni, hogy ez a korszak tizenöt évig sem tartott, és ez a tizenöt év is a folyamatos polgárháború állapotában, a belső ellenség fizikai megsemmisítésétől sem visszariadó utcai harcok, jobboldali puccs- és baloldali forradalmi kísérletek sorozatával telik. Az utcákon nem a náci rohamosztagosokkal és nem csak a 20-as évek végén jelenik meg az erőszak. Kezdetől ott van a spartakista felkeléssel és a Kapp-puccsal, a volt frontharcosokból alakuló, jobboldali szabadcsapatokkal vagy a Stahlelm frontharcos szövetséggel, de ott vannak a baloldal félkatonai szervezetei is: a kommunista Roter Frontkämpferbund mellett a szociáldemokratáknak is van félkatonai szervezete, a Reichsbanner. Mindezt csak betetőzi az 1932-es Papen-féle puccs, mely akár komikusnak is tűnhetne – hisz a hadsereg bevetésével a köztársaság újonnan kinevezett miniszterelnöke hajtja végre –, ha a következményei nem lennének olyan vészterhesek.

Emil Nolde: Napraforgó

A politika, azaz a „mi” és az „ők” – Schmitt terminológiájával a barát és az ellenség – szembeállítása az élet minden

szféráját áthatotta. A liberális kultúra mellett jelen voltak a nacionalista jobboldal és a – szociáldemokraták és kommunisták éles konfliktusával terhelt – baloldal, továbbá a katolikus Centrumpárt újságjai, színházai, énekkarai, tornaklubjai, ifjúsági és nőmozgalmi, kocsmai és könyvtárai, amikhez alkalomadtán temetkezési alap is társult, így aztán ezek a zárt integrációs mechanizmusok valóban a „bölcsőtől a koporsóig” elkísérték az „oszloposodott társadalom” tagjait. A nép egységes akaratát kifejezni hivatott Reichstag kormányainak ezek után nem sok esélye maradt. 1919 februárja és 1933 januárja között a köztársaság harminc kabinetje működött, azaz az egyes kormányok átlagos hivatali ideje nem volt egészen nyolc hónap. Friedrich Ebert, a weimari köztársaság első, szociáldemokrata elnöke pedig elnöksége hat éve alatt 136 alkalommal volt kénytelen élni a rendkívüli kormányzás, tehát a kivételes állapot bevezetésének jogával.

Weimari Alkotmány

Arról is hajlamosak vagyunk megfeledkezni, hogy a weimari *köztársaság* a *Német Birodalom*, a Deutsches Reich államformája volt, ahogyan azt a Weimari Alkotmány első paragrafusa rögzítette, s ebben már benne rejtett sok minden a későbbi feszültségből. A „Német Birodalom” a bismarcki-vilmosi Németországra utalt, s vele a Római Birodalom utódjára, Isten földi birodalmának víziójára és a császár fennhatóságának egyetemes érvényességére. A köztársaság hadserege, mely a császárkorban is igyekezett kivonni magát a kormányok fennhatósága alól, továbbá lényegében az egész államigazgatási szakapparátus csak vonakodva szolgálta a köztársaságot. Amikor 1925-ben azt a Hindenburgot választják a Birodalom elnökévé, akiben sokan a restauráció esélyét látják, csak elvétve látni Németországban a köztársaság fekete-vörös-arany zászlaját. Mindenhol a császári ház fekete-fehér-vörös zászlaja leng.

A jobboldalt a nacionalizmus, a reváns vágya, a versailles-i egyezmény és a jóvátételi kötelezettségek elutasítása, továbbá az a meggyőződés fűzte egybe, hogy Németország a háborút nem elveszítette, hanem „hátra szűrták”: a császárt lemondató és a tűzszünetet aláíró „novemberi árulók”, a „novemberi bűnözők”, a nemzet egységét aláásó nemzetietlen elemek, a szociáldemokraták, a kommunisták és a zsidók áldozata lett. A német társadalomnak ezt a kezdetektől határozott faji elemekkel terhelt, nacionalista integrációs mechanizmusát kellett volna ellensúlyoznia egy távolról sem zökkenőmentes, a munkavállalók és munkaadók szempontjai alapján megosztott szociáldemokrata-liberális koalíciónak, továbbá annak a szociáldemokrata jóléti programnak, mely párját ritkította ugyan a korabeli világban, de a súlyos jóvátételi kötelezettségek, majd a gazdasági világválság következtében hatékonyra sohasem vált.

Ezeket a társadalmi ellentmondásokat tükrözik, illetve erősítik fel az 1919-es weimari alkotmány ellentmondásai. Schmittre tekintettel kezdjük a birodalmi elnök alkotmányban biztosított jogkörével. A 48. § alapján a birodalmi elnök alkotmányos-jogállami úton függeszthette fel a jogállam működését, vezethetett be rendeleti kormányzást és rendelhetett el a hadsereg bevetését. Mindezt elvileg a parlament ellenőrzése mellett, ám az alkotmány 25. §-a lehetővé tette az elnök számára a parlament felfüggesztést is, így az elnöki hatalomban – melyet nemegyszer alkalmaztak is – joggal láthatjuk a schmitti szuverenitásfogalom egyik vonatkozási pontját. Az elnöki hatalomra lehetett úgy tekinteni, hogy az alkotmány egyszerűen az elnököt helyezi a császár helyére – ezért loboghattak a fekete-fehér-vörös zászlók Hindenburg kinevezésekor. De lehetett úgy is, hogy a nép által megválasztott, azaz erős legitimitással rendelkező elnök az egységes *népakarat*, azaz a *demokratikus akarat* és a nemzeti egység kifejeződése a pártokkal szemben. A jórészt Hugo Preuss által előkészített Weimari Alkotmány mindenesetre a nép alkotmányozó hatalmából indul ki. Preambuluma szerint „a nép adta magának ezt az alkotmányt”. Vagy az 1. § szerint: „Az állam hatalma a néptől ered.”

Schmitt a weimari alkotmányos berendezkedésben ennek a népszuverenitáson alapuló *demokráciának* és a népszuverenitást korlátozó, személytelen legalitásrendszeren nyugvó *liberális* jogállamnak a rossz kompromisszumát látta. A „zárt legalitásrendszer normatív funkciója feltűnő és kibékíthetetlen ellentétbe kerül egy ténylegesen meglévő, jogszerű akarat legitimitásával. Ma – mondja Schmitt – ez a döntő ellentét...” [10] Míg „a demokráciában a törvény az aktuálisan adott nép aktuálisan adott akarata, vagyis gyakorlatilag a szavazó állampolgárok többségének akarata”, addig a status quóó őrző jogállam legalitásának „az az értelme és feladata, hogy feleslegessé tegye illetve tagadja ... a *legitimitást* (eredjen akár a monarchiától, akár a nép akaratából)”. (LL, 33, ill. 14) A ellentét végül is a jogállami *legalitás* és a demokratikus *legitimitás* között feszül. De nem két absztrakt fogalom absztrakt feszültségéről van szó. Schmitt a tiszta jogelmélet formalizmusát nem is annyira meghaladva, mint inkább visszautasítva, szociológiai-társadalomelméleti vizsgálódások felé fordul. Ezek eredményét akár össze is foglalhatnánk úgy, hogy „a demokráciában keresendő a mai 'totális állam' oka, pontosabban az egész emberi lét totális politizálása”. (LL, 111.) De mit jelent ez pontosan?

Ahogy Cs. Kiss Lajos kitűnő tanulmányban megvilágítja[11], Schmitt a modernitásnak azokból az alapvető szerkezeti változásaiból indul ki, amelyek eredményeként, elsősorban a modern tömegdemokráciák dinamikus előretörésével tarthatatlanná válik a politika monopóliumával rendelkező *állam* és a *társadalom kettősségének* feltételezése. A tömegdemokráciákban az állam már csak a társadalom *önszerveződéseként* tarthat igényt a legitimitásra, azaz – hadd utaljak itt vissza Habermásra – akkor, ha a társadalom mint az állam politikai „ráhátásának potenciális tárgya” egyúttal „a demokratikusan egyesült polgárok öntörvénykezésének potenciális alanya” is. Schmittet idézve: az „állam = politikai egyenlete ugyanolyan mértékben helytelen és félrevezető, mint amilyen mértékben az állam és a társadalom kölcsönösen áthatják egymást, s minden eddig államinak számító ügy társadalmivá, s megfordítva, minden eddig csak társadalminak számító ügy államivá válik, mint az egy demokratikusan szervezett közösségi szervezetben szükségszerűen bekövetkezik. Ekkor az eddig 'semleges' területek – vallás, kultúra, képzés, gazdaság – megszűnnek 'semlegesnek' lenni a nem-állami és nem-politikai értelmében. A fontos tárgyi területek ilyen jellegű semlegesítődésével és depolitizálódásával szemben polémikus ellenfogalomként jelenik meg az állam és a társadalom azonosságát kifejező, egyetlen tárgyi területtel szemben sem közömbös, potenciálisan minden területet megragadó *totális* állam. A totális államban ezért *minden* – legalábbis lehetőség szerint – politikai...”[12]

Weimari Alkotmány

A politika tárgyának és alanyának azonossága, tehát például a Weimari Alkotmányban is biztosított rendkívüli törvényhozásnak a népszavazás *közvetlen* demokratikus eljárására alapozása azonban csak akkor működőképes, ha feltételezhetjük a társadalom *egységét*, például nemzeti egység formájában. „Az egyszerű többségi... akaratképzés módszere – írja Schmitt – észszerű és elnézhető, ha feltételezhető az egész néppel való szubsztanciális azonosság. Ez esetben ui. nem a kisebbség *egyét nem értéséről* van szó, hanem arról, hogy a szavazásnak egy látenszen meglévő és előfeltételezett *egyétértést* és egyhangúságot kell felszínre hoznia. Mivel... minden demokrácia azon a feltételezésen alapul, hogy a nép osztatlanul egységes, azonos és egész, számára valójában és lényegében nem létezik kisebbség, és még kevésbé számos, szilárd, állandó kisebbségi csoport.” (LL, 37) De ha ezt az egységet nem feltételezhetjük, a tisztán aritmetikus többség akaratának érvényesülése csak „az elnyomott kisebbségen vett erőszak. A kormányzók és a kormányzottak, parancsolók és engedelmeskedők demokratikus identitása ekkor megszűnik...” (PF, 38.)

Elég visszagondolnunk a weimari köztársaság közállapotainak vázlatos ismertetésére, hogy nyilvánvaló legyen, ez az egység a Német Birodalomból az I. világháború után hiányzott. De az igazi problémát nem is az egység hiánya jelentette. Sokkal inkább az, hogy a társadalom életének egészét átfogni törekvő, *totális* pártok éppen ennek az egységnek a megteremtésére törekedtek, csak hogy egymás ellenében, az *ellenségnek* tekintett másikkal folytatott polgárháborúban. Mit ígért a nacionalista jobboldal és a 20-as évek végén viharos gyorsasággal előretörő nemzetiszocialista mozgalom? Azt, hogy véget vet Németország politikai megosztottságának, hogy a társadalmi választóvonalakon és osztálykonfliktusokon túllépő mozgalom felszámolja az osztályokat és eltörli a pártokat, megteremtve a német nép nemzeti/faji alapokon nyugvó egységét. Mit ígérték a kommunisták? Azt, hogy véget vetnek a politikai megosztottságnak, hogy kisajátítva a kisajátítókat, felszámolják az osztályokat és eltörlik a pártokat, létrehozva így a nép forradalmi egységét. De egészen más integrációs mechanizmus – ma azt mondanánk: diskurzus – mentén erre törekedett a szociáldemokraták jóléti programja is: az egészség- és balesetbiztosítás rendszere, az öregségi nyugdíj és a munkanélküli segély bevezetése, a tőke politikai korlátozása arra lett volna hivatott, hogy kezelje az osztálykonfliktusokat és lehetővé tegye a társadalmi egység megteremtését. Végül mindezek a törekvések – még a liberálisokkal koalíciót alkotó szociáldemokraták esetében is – konfliktusba kerültek a liberális jogállammal, mely a társadalmat továbbra is a magánjogok által intézményesült piacgazdaság politikailag semleges szférájaként tudta csak kezelni, olyan szféraként, melyet önérdéküket követő individuumok népesítenek be, és nem a politika alanyaként fellépő nép. Az így előálló konfliktus-, vagy inkább polgárháborús helyzetet írja le Schmitt a „mennyiségi totális állam” fogalmával. Gondolatmenetét – már csak a minden kommentár nélkül is feltűnő áthallások miatt – érdemes hosszabban idézni.

Emil Nolde: Tanya a lápon

A totális állam Németországban kialakult válfaja – mondja Schmitt – „olyan állam, amely megkülönböztetés nélkül rátelepszik minden tárgyterületre..., amely egyáltalán nem ismer már állammentes szférát, mert már egyáltalán nem tud különbséget tenni. Ez az állam tisztán mennyiségi értelemben totális... nemcsak a gazdaságba avatkozik, hanem a kulturális és társas élettel kapcsolatos dolgokba is, amelyeket egyébként szívesen mondanak 'tisztán magánjellegű' ügyeknek.” A pusztán mennyiségi értelemben totális állam „az erő képességének vagy tényleges hatalmának ellentéte. A mai német állam gyengeségből és ellenállásnélküliségből, az erre képtelenségből következően totális, hogy a pártok és szervezett érdekeltek rohamának ellenálljon.” Így aztán, közelebbről nézve „ma nekünk Németországban egyáltalán nincs totális államunk, csupán totális pártok sokaságával rendelkezünk, amelyek közül mindegyik megkísérli önmagában megvalósítani a totalitást, mindegyik szeretné tagjait totálisan magához láncolni...”

politikai monopólium

Az állam és a társadalom közé ékelődő totális pártok következtében – mondja Schmitt – minden „politikai akarat, az érdekek államakarra alakítása, melynek magától értetődően léteznie kell, rá van utalva a pártakaron keresztül vezető útra. Az aktivista pártok politikai monopóliumának való behódolás kényszere, melynek ma Németországban minden életterület és minden nagyobb embercsoport alá van vetve, a Weimari Alkotmány valamennyi intézményét megváltoztatja és meghamisítja. Minden gazdasági monopóliumnál fontosabb azon erős politikai szervezetek sorának e politikai monopólium, amelyek a kormányt csak azzal a feltétellel tűrik meg, hogy az állam a kizsákmányolási objektumuk marad.” Így aztán a „Weimari Alkotmány demokratikus rendszerére úgy nehezedik rá egy ilyen parlament a maga egyidejűleg hatalomra képtelen és hatalmat romboló negativitásával, mint a testileg és szellemileg beteg monarcha a monarchia intézményeire és fennállására [...] Az alkotmányos intézmények ingataggá váltak és teljesen elveszítették eredeti értelmüket, minden legális hatáskör, még az értelmezési lehetőségek és érvek is instrumentalizálódtak, és átalakultak minden párt minden másik ellen s minden párt állam és kormány ellen folytatott

harcának taktikai eszközeivé.”[13]

Azt hiszem, Cs. Kissnek igaza van, hogy amikor Schmitt a 20-as évek végén, a 30-as évek elején a széthullással és totális káosszal fenyegető weimari állammal szemben a *nem* mennyiségi értelemben vett totális állam perspektíváját rajzolja fel, ezt a demokratikus legitimitáselvre épülő, a társadalom önszerveződéseként felfogott *totális államot* nem szabad összemölnünk a náci *totalitáriánus* államával. Mert míg a totalitárius állam fogalmát szokás szerint úgy értelmezzük, hogy az állam bekebelezi és maga alá gyűri a társadalmat, a schmitti totális államban épp ennek az ellenkezője történne: az önmagát megszervező társadalom rendeli maga alá, ha tetszik „kebelezi be” egy forradalmi-demokratikus átalakulás során az államot. Elviekben legalábbis. Mert a mából visszatekintve, a faszizmus tapasztalatával a hátunk mögött, a dolog azért másként néz ki.

Schmittet kétségkívül az a meggyőződés vezette, hogy a modernitás világában egyedül a demokrácia, pontosabban a nép akarata lehet a legitimitás forrása: „mára csak a népszavazás általi legitimitás maradt egyetlen elismert igazolási rendszerként.” (LL, 111.) Ebből pedig – a rá jellemző radikális egyértelműséggel – le is vonja a következtetést: „Ha a demokratikus azonossággal komolyra fordul a dolog, nevezetesen egy rendkívüli helyzetben, akkor a nép bármilyen módon kinyilvánított, ellentmondást nem tűrő akaratának egyedül mértékadó mivolta előtt nem állhat helyt más alkotmányos intézmény.”[14] A népnek ez az ellentmondást nem tűrő akarata azonban csak akkor fogalmazódhat meg, ha „nem szerződésen, hanem lényegileg homogenitáson” nyugszik – ha „a nép olyan homogén, hogy lényegileg egyhangúság uralkodik”. A Rousseau mintájára felfogott *volonté générale* nemcsak a politikai pártok, nemcsak a politikai pluralizmus lehetőségét zárja ki, de kizárja még a kisebbségek létének elismerését is. A politikai területén fellépő nép vagy tökéletes önazonosságon nyugvó, homogén egység, vagy nem tekinthető politikai egységnek, következésképpen a demokráciában testet öltő népszuverenitás hordozójának sem. Csak a homogenitás feltétele mellett indulhatunk ki abból, hogy „az állam végső soron a nép politikai egysége”, hogy az állam, megfosztva a politika monopóliumától, ennek az előfeltételezett egységnek a kifejeződése és őrzője csupán.[15]

Amennyiben nem feltételezzük a nép természeti, biológiai vagy faji egységét, ezek után már csak az marad a kérdés, vajon *a népnek ez a totális politikai egysége hogyan jön létre*. Rousseau ideális demokráciafogalma kapcsán Schmittnek van egy 1928-ra datálható, jószérivel eldugottnak tekinthető, legalábbis magányosan álló megjegyzése. Eszerint a rousseau-i ideál ugyan azt követelné, hogy „a demokráciában megszüntessenek minden különbséget az általános identitásban és homogenitásban”, ám „az abszolút identitás és homogenitás lehetetlen”.[16] Schmitt tehát nagyon is tisztában volt az itt felmerülő, lehetséges problémákkal, de azon a szociológiai-történeti szinten, ahol most tartózkodunk, és ahol Schmitt szerint – miként már idéztük – „az államjogi elméletek és fogalmak a politikai események és változások hatása alatt állnak”, Schmitt végül is kitartott az abszolút homogenitás „lehetetlen” követelménye mellett – feltehetőleg nem kis mértékben a fenti „politikai események és változások hatása alatt”.

totális pártok

Tette ezt feltehetőleg nem kis mértékben a fenti „politikai események és változások hatása alatt”. Ez pedig a 30-as évek elején Schmittet abba az irányba nyomta, hogy az egymással harcoló, totális pártok közül végül a nemzetiszocialista *mozgalomban* ismerje fel az erőt, mely az osztályok, a pártok, valamint a politika helyét üresen hagyó liberális jogállam felett *megteremti* a német nép egységét. Ahogy állam és társadalom viszonyának szociológiai problémáját 1934-ben, tehát már Hitler hatalomra jutása után újrafogalmazza: „A jelen állama immár nem kétosztatúan tagolódik az állam és a társadalom szerint, hanem az állam, a mozgalom és a nép rendsorában épül fel. Az állam mint különös rendsor a politikai egységen belül, már nem rendelkezik a politika monopóliumával, hanem csak a mozgalom vezérének eszköze.”[17] A Führer, aki „a veszély pillanatában vezéri mivoltának erejénél fogva legfőbb bírónak közvetlenül jogot teremt”[18], ezzel a semmiből új politikai egységet alkotó szuverén egzisztenciális megtestesítőjévé lép elő. Ez a szuverén (a Führer) immár nem a *társadalmat* képviseli, hanem – szembesülve a társadalom káoszával – annak a helyén új, homogén *népet* teremt, mely kész az idegennel háborúba szállni, „hogy megőrizze az élet saját, létszerű fajtáját”.

Emil Nolde: A B tenger

A rettenetes következmények ismertek. De vajon következik-e ebből, hogy szerzőnk politikaelméleti megfontolásai és fogalmai, így a szuverenitás és a politikai fogalma abban „a legtágabb körben” is csak gyanakvó elutasítást érdemel, ahol kirajzolódik általános, a weimari köztársaság egzisztenciális léthelyzetéről és Schmitt személyes döntéséről leválasztható jelentése? A fentiekből, azt hiszem, csak az következik, hogy számolnunk kell a *veszéllyel*, melyet kétségkívül magukban hordoznak, miközben új és fontos dimenziókat világítanak meg. Mouffe-fal sok vonatkozásban indokolt vitatkozni, de abban – gondolom – igaza van, hogy a „szuverén” és a „politikai” egymáshoz szorosan kapcsolódó fogalmait épp napjainkban, korunk kihívásával szembesülve érdemes újragondolnunk.

A szuverén és az (újra)teremtés problémája

Miként idéztem már, a *Politikai teológia* nyitómondata szerint „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”. Ez a döntés először is a kivételes állapot bevezetését, azaz a létező jogrend felfüggesztését jelenti. E felfüggesztés legitim, a puszta zsarnokságon túlmutató oka egy olyan – például a weimari köztársaság végóráiban tapasztalható – kaotikus állapot lehet csak, mely a létező jogrend működését lehetetlenné teszi. Nincs ugyanis jogrend – állítja Schmitt –, nincs norma, „ami a káoszra alkalmazható lenne. Ahhoz, hogy értelmet nyerjen a jogrend, előbb a rendet kell helyreállítani. Normális állapotot kell teremteni, és az a szuverén, aki megállapítja, valóban normális állapot uralkodik-e. Minden jog 'adott helyzetben érvényesülő jog'. A szuverén megteremti és garantálja a körülmények együttesét a maga totalításában.” (PT, 5.)

lakonikus és legendás

A felfüggesztés oka tehát az eluralkodó társadalmi káosz és a káoszban működésképtelenné váló állam és jogrend tapasztalata, míg a felfüggesztés célja egy új rend, a „normális” körülmények új totalitásának megteremtése, amelyre azután új politikai egység, új állam alapozható. Ez a megfejtése *A politikai fogalma* szintén lakonikus és legendás nyitómondatának: „Az állam fogalma feltételezi a politikai fogalmát”. A *politikai* a „normalizált” társadalmi egység és a rajta nyugvó állam megalapozásának, pontosabban a káoszt követő újraalapozásának szférája, s a szuverén ennek az (újra)alapozásnak az alanyaként tűnik fel.

Hogy miként is „működik”, mit jelent valójában a *politikai* szférája, a következő részre halasztom. Egyelőre maradjunk a szuverénél, a politikai *teológia* főszereplőjénél. A szuverén először is *legibus solutus*, azaz „kívül áll az általánosan érvényes jogrenden”, következésképp a hozzárendelt „hatáskör feltételei és tartalma ... egyaránt szükségszerűen korlátlanok”. (PT, 2.) Míg a legalitás állapotában minden politikai aktusnak, így a törvényhozási aktusoknak is *immanens* módon levezethetőeknek kell lenniük a fennálló jogrend tartalmából, a szuverén döntésének „minden konstitutív, sajátos eleme valami újat és idegent jelent. Normatív szempontból a döntés a semmiből születik meg” (PT, 16.), azaz itt egy levezethetetlen, abszolút döntésről van szó. Egy *transzcendens* aktusról, amely nehezen illeszthető be „a természetes életnek, a problémamentes közvetlenségnek paradicsomi e világiságába” (PT, 34.), abba a felvilágosult, „varázstalanított” világba, mely minden lépést az észszerű rendszer hibátlanul működő, immanens logikájából vezet le, és a transzcendenciát legfeljebb a deizmus formájában hajlandó elismerni.

Ha a szuverén abszolút döntése, a *legalitás* felszámolása *legitimitásra* tart igényt, azaz több akar lenni zsarnoki önkénynél, a szuverén *autoritás*ára kell támaszkodnia. Így válik Schmitt gondolatvilágának egyik meghatározó alakjává Hobbes, s vele az *auctoritas non veritas facit legem*. A döntésével új jogrendet megalapozó szuverén legitimitásának forrása az autoritás, amivel „Hobbes sokak által csodált rendszere nyitva hagy egy ajtót a transzcendencia számára”. (PF, 90) Az ún. Hobbes-kristály elemzésébe itt nem mennék bele. Egyszerűen csak arra hivatkozom, hogy az „autoritás” az újszövetségi görög *exousia* fordítása, ennek jelentése pedig: a cselekvés joga felhatalmazás alapján. A teológiai hagyomány szerint minden autoritás egy átruházott jogon, egy abszolút hatalomtól, végső soron Istentől kapott megbízáson alapul. (Vagy a Schmitt által is idézett bibliai hely szerint: „Mert nincs hatalom, csak az Istentől: ami van, azt Isten rendelte.” Róm 13, 1.)

Mint Schmitt „fogalmi szociológiája” kapcsán már említettem, ez természetesen nem jelenti, hogy a szuverénnek a modernitás világában is valamiféle teológiai alapot kellene kerítenie a maga számára. A teológiai és a modern politikai fogalmak *szerkezeti* azonossága a döntő. A szuverén továbbra is *abszolút* hatalomra (*potestas absoluta*) hivatkozhat, ám ez – ahogy láttuk – lehet a *volonté générale*, a demokrácia népszuverenitása is. Schmitt egyértelműen fogalmaz: a szuverenitás alanyának kérdése, az a kérdés, hogy „Isten-e az egyedüli szuverén, vagy aki őt a földön kizárólag képviseli, a császár, a fejedelem vagy a nép, pontosabban, aki a nép nevében fellép, nos, a kérdés mindig a szuverenitás alanyára, vagyis a fogalom *konkrét helyzetben történő alkalmazására* [kiemelés: TF] irányul” (PT, 4.)

Érdekes megvizsgálunk a politikai szuverén új rendet megalapozó aktusának és a zsidó-keresztény hagyomány világteremtő isteni aktusának szerkezeti párhuzamát. Itt most elsősorban a későbbi, de a kozmogóniai gondolkodás ősbibliai formáit őrző, ún. Papi iratból származó teremtéstörténet érdekes számunkra, vagyis az 1Móz. 1.: „Kezdetben teremtette Isten a mennyet és földet. A föld még kietlen és pusztaság volt, a mélység fölött sötétség volt, de Isten Lelke lebegett a vizek fölött.” A *creatio ex nihilo*, a semmiből teremtés kiindulópontja láthatólag az őskáosz, a forma és jelentés nélküli *tohuwabohu*. A „kietlennek és pusztának” fordított *tohuwabohu* ugyanis a formátlanságot, alaktalanságot jelentő *tohu* és az ürességet jelentő *bohu* összetételéből származik, s leginkább talán a Lélek, vagy a Logosz által még át nem hatott, *jelöletlen tér* kozmogóniai leírásaként képzelhető el. A teremtés aktusának hat napja során lesz a káoszból egység és belső felépítettség. Értelmezett és értelmezhető, tehát potenciálisan jelentést tartalmazó, az ember számára „megmutató” világ, méghozzá nem valamiféle immanens, kozmológiai őselv kibontakozásával, mint például az ión természetbölcseleknél, nem is ellentétes erők harcának eredményeként, hanem Jahve *személyes*, teremtő *akarata*ból. Mert „látta, hogy ez jó”.

tohuwabohu

A teremtés mint a káosz, a tohuwabohu leküzdése a zsidó-keresztény bibliai tradícióban nem az időn kívül álló, mitikus esemény, melynek rituális, évenkénti megidézése mindig *ugyanannak* a kozmogóniai eseménynek, ugyanakkor a teremtésnek a megismétlése, következésképpen *ugyanannak* a világnak a megerősítése. Mózes első könyve – von Radot idézve – a teremtés és az üdvörténet között teremt összefüggést, azaz Jahve teremtő aktusát nem önmagában szemléli, hanem olyan történetbe illeszti, amely folytatódik Ábrahám elhívásáig, hogy végül Izrael honfoglalásával végződjék.[19] Azáltal, hogy a teremtést az elbeszélés az (üdv)örténetbe helyezi, Jahve szuverén tette, a világ

menetébe *avatkozása* megismételhetővé válik, ám nem a mítosz „örök visszatérésének” formájában, hanem mint az újra bekövetkező káoszt követő *újraalapozás*. Példa lehet erre mindjárt Noé története, amiben az Úr az emberi gonoszság – a káosz – elhatalmasodására a teremtett világ „felfüggesztésével”, majd újrateemtésével válaszol. De idézhetnénk Jeremiást is, akit az Úr „bevehetetlen ércfallá” tesz népével szemben: „Harcolni fognak ellened, de nem bírnak veled, mert én veled leszek”. (Jer 15, 20) Az *autoritással* felruházott próféta Izráel romlásáról, az egész országot elöntő káoszról épp a teremtéstörténetbeli *tohuwabohu* megidézésével szól: „Látom a földet: kietlen és pusztá, és az eget: nincs világossága.” (Jer 4, 23)

Emil Nolde: Sötétvörös tenger

Tudjuk, hogy a kereszténységgel, pontosabban a keresztény egyház és társadalom berendezkedésével a történelem menetébe avatkozó isteni szuverenitást egyre több korlát veszi körül. A teremtés aktusát a világ óraművének egyszeri beindítására korlátozó deizmus csak egy folyamat állomása. Már Szt. Tamás és a tomizmus négy olyan hierarchikusan egymásra épülő törvénnyel számol, melyek nemcsak a földi, de az égi szuverenitásnak is korlátot szabnak. A *lex aeterna* mellett, melynek alapján maga Isten cselekszik, számolnak az embereknek kinyilatkoztatott *lex divinával*, valamint a „szívünkbe írt” erkölcsi törvénnyel, a *lex naturalisszal*, végül az ember által alkotott (*lex civilis*nek vagy *ius positivum*nak is nevezett) *lex humanával*. Nyilvánvaló, hogy amennyiben ezek a törvények hierarchiát alkotnak, az ember által alkotott törvények csak akkor tekinthetők legitimnek, ha megfelelnek a hierarchiában fölöttük elhelyezkedő természeti törvényeknek, vagyis a természetjognak. Ebben az esetben szó sem lehet arról, hogy a politikai szuverén *abszolút* döntést hozzon, hogy döntésének „minden konstitutív, sajátos eleme valami újat és idegent jelentsen”, és döntése normatív szempontból „a semmiből szülessék” – miként azt Schmitt feltételezi.

abszolút szabadság

Erre a problémára válaszol – Hobbes közvetítésével – az *auctoritas non veritas facit legem*[20]. Ám a „semmitől születő”, szuverén döntés érdekében az autoritás forrását is ki kell szabadítani saját művének fogságából. Schmitt szuverenitásképe mögött, legalábbis a teológia oldaláról, az eretnokséggel vádolt Ockham istenképe tűnik fel. Az az ockhami állítás, hogy jónak és rossznak minden alapja egyedül Isten *akaratában* van, és nem az ész ítéletében. Ockham omnipotens Istene az erkölcsi és természeti törvényeken is uralkodik, mert akaratát a közömbösséggel és esetlegességgel (*indifferentia et contingentia*) leírt abszolút szabadság jellemzi. Mindebből nem következik Ockham szerint, hogy Isten a maga abszolút hatalmát ne gyakorolná általában rendezett formában, ám abszolút szabadságából eredően a dolgok szokásos menetét (*cursus ordinarius rerum*) bármikor átfordíthatja a dolgok rendkívüli menetébe (*cursus extraordinarius rerum*).

Nem nehéz ebben felfedezni a *normál* és a *kivételes állapot* schmitti megkülönböztetését. A dolog akkor válik igazán izgalmassá, amikor ide, a *cursus extraordinarius rerum* területére, s ezzel egyúttal a *politikai* területére lépünk: a káoszra válaszoló újraalapozás szférájába. A teológiai párhuzamok ugyan a politikai területén is kimutathatóak, ám a politikai fogalmában rejlő tartalom jelentősége messze meghaladja a teológiai és politikai fogalmak szerkezeti párhuzamának kérdését.

Az elkerülhetetlen megkülönböztetés és az egység lehetetlensége

Idéztem már *A politikai fogalma* nyitómondatát: „Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát”. Ezt mondhatnánk úgy is, hogy egy politikai közösség normál állapota előfeltételezi a kivételes állapotot, a *cursus ordinarius rerum* előfeltételezi a *cursus extraordinarius rerum*ot. Kicsit bővebben: egy állam kalkulálható, kialakult jogrendje, szilárd intézményei és eljárásrendje, egyszóval immanens észszerűsége (vagy éppen „paradicsomi e világisága”) eltakarhatja ugyan előlünk azt a végső soron levezethetetlen, normatív értelemben a „semmitől születő” *döntést*, melyen létezése alapul, de a politikai közösség egysége csak addig áll fenn, amíg a létezését megalapozó döntés érvényessége nem kérdőjeleződik meg. Ezt a – polgárháborúban, forradalomban, alkotmányozási folyamatban – születő szuverén döntést írja le Schmitt a *politika* normál állapotával szembeállított *politikai* fogalmával.

az erkölcs szférája

Magát a döntést Schmitt úgy értelmezi mint a *megkülönböztetések* sajátos, végső formáját: „A specifikus politikai megkülönböztetés, melyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetők, a *barát* és *ellenség* megkülönböztetése.” (PF, 19) Megkülönböztetések jellemzik az erkölcs szféráját is a jó és a rossz, az esztétika szféráját a szép és a rút, a gazdaság szféráját a hasznos és a káros megkülönböztetése mentén. A politikai megkülönböztetés specifikuma abban rejlik Schmitt szerint, hogy szemben az előző, elkülönült szférákkal, nem feltételez önálló tárgyi területet. „A politikai – mondja – az emberi élet legkülönbözőbb területeiről, vallási, gazdasági, erkölcsi vagy más ellentétekből merítheti erejét; nem jelöl meg saját tárgyi területet, hanem csak az emberek együttélésének és szétválásának *intenzitási fokát*, akiknek indítékai vallási, nemzeti (etnikai vagy kulturális értelemben), gazdasági vagy más jellegűek lehetnek ... Mindenesetre mindig az a csoportosítás politikai, amelyik a rendkívüli helyzetre orientálódik. Ezért mindig az ilyen csoportosítás a *mértékadó* emberi csoportosítás, ennek következtében a politikai egység, már amennyiben egyáltalán létezik, a mértékadó egység...” (PF, 26.) Hogy a politikainak – Schmitt szerint – nincs önálló tárgyi területe, valójában azt jelenti tehát, hogy a politikai megkülönböztetés *totális* megkülönböztetés, mely a legkülönbözőbb életszférákat képes áthatni. Mi több: a politikai terjedelme és határa maga is a politikai küzdelmek része, s elvileg bármely, eredendően semlegesnek tűnő elem felveheti a *polémikus*, a *barát/ellenség* megkülönböztetést szétsugárzó jelentést, mellyel „minden politikai fogalom, képzet és szó rendelkezik” (PF, 21). (Napjaink példáival élve gondoljunk a „stadionokra”, a „vasárnapi boltbezárásra” vagy a „bankokra”.)

Ha a politikai egység a *barát/ellenség* megkülönböztetésen nyugszik, és ez az egység „a legfőbb, azaz a döntő esetben meghatározó egység”, akkor az emberi élet állandó háborús feszültségben zajlik, s mindig tartalmazza a másikat, az idegen fizikai megsemmisítéséig (megöléséig) is kiterjeszhető harc lehetőségét. Schmitt ugyan többször is hangsúlyozza, hogy a „háború egyáltalán nem a politikai célja és értelme, vagy akár tartalma”, ehhez azonban rögtön hozzáteszi, hogy a háború mégis „valóságos lehetőségként mindig adott *előfeltétel*, amely az emberi cselekvést és gondolkodást sajátos módon határozza meg, és ezáltal létrehozza a specifikus politikai viselkedést.” (PF, 23.) Azaz csak e „legvégső lehetőség felől nyeri el az emberi élet a maga sajátos *politikai* feszültségét”. (PF, 24.) Sokszor éri Schmittet ezért a bellicizmus vádjá. És valóban: miért ne lehetne a kompromisszumok keresésében, a

megegyezésben, a tárgyalásokban, azaz a közös jó keresésében, végső soron pedig a legfőbb rossz, tudniillik a háború elkerülésében látni a politika lényegét?

A politikai harcias antagonizmusának magyarázatát – miként sokan teszik – lehet Schmitt pesszimista antropológiájában, esetleg az általa hivatkozott De Maistre vagy Donoso Cortés sötét emberképében keresni, továbbá hivatkozhatnánk arra, hogy Schmitt a weimari köztársaság vigasztalan viszonyait általánosítja csak. Én másfelé indulok. Nem a háborúban látom ugyanis a schmitti politikai gyökerét, még csak nem is a barát/ellenség megkülönböztetésben, hanem magában a *megkülönböztetésben*, illetve a politikai *egység* követelményében. Észszerűnek tűnik, hogy ha a politika súlyos válságtünetekkel, káosszal fenyegető konfliktusokkal szembesül, szereplőinek – hacsak nem mondanak le a konfliktusról s ezzel saját politikai szerepükről – vállalniuk kell az éles és világos, a barát és ellenség elhatárolását is magába foglaló megkülönböztetéseket. Mert hogyan is lenne elképzelhető egy kompromisszum, ha nem tudjuk világosan körülhatárolni, *mik* azok az álláspontok, amelyek között kompromisszumot keresünk? Az is észszerűnek tűnik, hogy az elkerülhetetlen megkülönböztetések, az elhatárolások, az exclusiók és inclusiók révén a politika mindig valamiféle egység kialakítása felé tart. Ám az egység, melynek követelménye – mint láttuk – Schmittet is a nácizmushoz vonzotta, kétarcú, *veszélyes* fogalom: egyrészt a politikai célja, következésképpen nem lehet rá nem törekedni. Másrészt olyan elérhetetlen cél, melynek kergetése gyilkos erőszakba torkollhat.

Emil Nolde: Esti tájkép

A némiképp enigmatikus megfogalmazás természetesen kifejtést igényel. Kezdjük a megkülönböztetés fogalmával. Bár a Schmitt és Heidegger közötti párhuzamok és eltérések taglalásába nem szeretnék belemenni, a megkülönböztetéshez érdemes Heidegger nevezetes kérdése, „a legátfogóbb, a legmélyebb és legeredendőbb kérdés” felől közelíteni: „Miért van egyáltalán létező, nem pedig inkább a semmi?” Miért mutatkozik meg a létező

létezőként: „*mint az, ami*”, mint értelmezett és értelmezhető, mint jelentéssel teli? A heideggeri legmélyebb mélységeket elkerülve Spencer Brownt[21], Luhmann[22] vagy épp Saussure-t követve azt mondanám, hogy a *megkülönböztetés által*.

a megkülönböztetések rendszere

A semmit, a káoszt, melyben semmi nem mutatkozik meg úgy, „*mint az, ami*”, Spencer Brown „jelöletlen térnek” nevezi. Hogyan léphetünk ki ebből a logosz által át nem hatott térből? „Tégy egy megkülönböztetést!” – mondja Brown. A megkülönböztetés, az elhatárolás, a differencia ugyanis megelőzi az azonosságot. A differenciaelmélet értelmében az azonosság nem „belülről” fakad, nem eleve adott szubsztanciára vezethető vissza, hanem – gondoljunk Saussure fonémáira vagy a zenei hangokra – a megkülönböztetések rendszerében jön létre. Az „élőlények” megkülönböztetésének csak azért és annyiban van értelme, amennyiben vele együtt szükségképpen előáll a „nem-élőlények” csoportja is. Ezért mondhatja Brown, hogy az elhatárolást végző formának, mint egy határnak, mindig két oldala van. Vagy Luhmann megfogalmazásában: „A forma minden oldala a másik oldal másik oldala”. Csak amit a formával megkülönböztettünk, azt tudjuk *megjelölni* mint „*ezt*”. Például mint *barátot*, ami az elhatárolás másik oldalán létrehozza és feltételezi az *ellenséget*. [23]

Inkább csak az érdekesség kedvéért, de meg kell jegyezni, hogy Mózes első könyvének teremtéstörténetében épp így emeli ki az Úr az ember számára megmutató világot a tohuwabohu káoszából. A teremtés aktusaiban rendszeresen visszatérő és egymáshoz kapcsolódó igék az „*elválasztotta*”, „*nevezte*”, „*lett*”: „*elválasztotta* tehát Isten a világosságot a sötétségtől. És elnevezte Isten a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának nevezte. Így lett este, és lett reggel: első nap.” Kérdés, hogy ezekből az önmagukban véletlenszerű megkülönböztetésekből hogyan áll össze strukturált és jelentéses egész, egy világ. Hogyan születik meg a *cursus ordinarius rerum* lakható világa?

Kísérletképpen tegyünk egy absztrakt megkülönböztetést: üres sík semmijébe rajzoljunk kört. Az, *ami* a kör, elhatárolódik a nem-körtől, s a körvonalon belüli a rajta kívülitől. Tegyünk egy további megkülönböztetést: válasszuk el az élőlényeket a nem-élőlényektől. Most már olyan műveleteket hajthatunk végre, amelyek ezeket a megkülönböztetéseket összekapcsolják. Megkülönböztethetjük például a körön belüli élőlényeket és nem-élőlényeket a körön kívüliektől. Ahogy nő a megkülönböztetések száma, nő a műveletek száma is, és ezek olyan struktúrába rendeződnek, melyek bizonyos műveleteket megengednek, másokat viszont kizárnak, ezáltal egyrészt *rögzítve* a kapcsolódások meghatározott rendszerét, másrészt e rendszerekben belül *rögzítve* az egyes elemek identitását. Így áll elő az ún. normál állapot (*cursus ordinarius rerum*). Ehhez hozzá kell azonban tennünk, hogy a struktúrák nem a műveletektől független, önálló létezők. Létük az örökké visszatérő példán, a nyelv példáján szemléltethető. Egy szó szótári jelentésének nincs önálló léte: csak a szó használatában feltárolt jelentéstartományokat rögzítheti. Ha azt akarjuk, hogy megértsenek, mégis tartanunk kell magunkat a szótári jelentéshez. De épp ezekkel a rögzített jelentésekkel szemben válnak lehetségessé a költői nyelvhasználat váratlan újításai, melyek megmutatják a szótári jelentés kontingens voltát. Mivel ugyanígy *kontingensek* a struktúrákban rögzített rendszerek és a rendszerek által szavatolt identitások, nincsenek ontológiai akadályai a kivételes állapot (*cursus extraordinarius rerum*) beköszöntének.

Most már Schmitthez és a politikaihoz közeledve: a jó/rossz, szép/csúf, hasznos/káros megkülönböztetésében Schmitt nyilván olyan alapvető megkülönböztetéseket látott, amelyek az adott „tárgyi terület” struktúráját, a lehetséges műveleti sor egészét meghatározzák. És nyilván ilyen alapvető megkülönböztetésként értelmezte a barát/ellenség *totális* megkülönböztetését is, mely azonban már nem egy-egy szféra, hanem az *egész* társadalmi világ strukturálására hivatott. Amennyiben ez a megkülönböztetés megtörtént – véli Schmitt –, minden további megkülönböztetés e tengely mentén, a barát vagy ellenség oldalán helyezkedik el. Az önálló elméleti megfogalmazás igénye nélkül ugyan, de Schmitt ezek szerint a maga társadalomképét a megkülönböztetések rendszerére alapozza. Ha ez így van, el kell fogadnia a modern szociológiának azt a Durkheim óta érvényes elvét, hogy a társadalmi egyének identitása is a megkülönböztetések rendszerében, különböző szereplehetőségek hálózatában jön létre, azaz nem tekinthetjük az önálló, zárt entitásként elképzelt individuumot a társadalom alapegységének.

Úgy tűnik, Schmitt el is fogadja ezt a „pluralista” alapvetet. A pluralisták – mondja – azt emelik ki újra meg újra, „*hogyan az egyes ember számtalan különböző szociális kötelékben és kapcsolatban él: tagja egy vallási közösségnek, egy nemzetnek, egy családnak, egy sportklubnak és sok más 'egyesülésnek', melyek esetről esetre különböző erővel határozzák meg viselkedését és a 'hűség' kötelezettségek és lojalitások pluralizmusában' anélkül kötelezik, hogy az ember azt mondhatná ezen egyesülések egyikéről, feltétlenül mértékadó és szuverén.*” (PF, 27–28.) A pluralizmus létét Schmitt el is fogadja. Csak azt teszi hozzá, hogy „*ezzel még nincs megválaszolva a kérdés, hogy a*

konfliktushelyzetet melyik 'szociális egység' dönti el, és határozza meg a mértékadó csoportosítást barát és ellenség szerint". (PF, 28.)

hiábavaló küzdelem

Schmitt történeti példája szerint Bismarck végül is hiábavaló küzdelmet folytatott a katolikus egyházzal meg a szakszervezetekkel, s ebben a küzdelemben bebizonyosodott, hogy „még a bismarcki birodalom töretlen erejéből táplálkozó állam sem volt abszolút szuverén és mindenható”. Csakhogy sem a katolikus egyház, sem a szakszervezetek nem voltak képesek, vagy akár csak készek arra, hogy a német társadalom politikai egységét biztosító barát/ellenség megkülönböztetés tengelyét áthelyezzék, és e konfliktus mentén húzzák meg. Ez pedig – mondja Schmitt – „elég a szuverenitás és egység észszerű fogalmának megalapozásához. A politikai egység éppen lényege szerint a mértékadó egység, függetlenül attól, hogy végső pszichikai indítékait milyen erőkből meríti.” (PF, 29.)

Az egység *észszerű fogalma* feltételez tehát egy mértékadó – mondhatjuk úgy is: hegemon – megkülönböztetést a barát/ellenség tengely mentén, de ugyanakkor számol azzal, hogy a társadalom a megkülönböztetések bonyolult rendszerében folytonosan alakul és változó identitásokból épül fel. Olyan elemekből, melyek megszüntethetetlenül *többletértelmelemmel* rendelkeznek, következésképpen nem építhetők be egy végérvényesen lezárt, és ezért *halott* rendszer mozdulatlan totalitásába.[24] A politikai egység kétértelműségét, szükségszerűségét és egyidejű lehetetlenségét példaszerűen világítja meg Laclau és Mouffe a hegemon diskurzusokról szólva. Figyelembe kell vennünk – mondják – a *társadalomtól* megkülönböztetett *társadalmi* „nyitott voltát mint a létező konstitutív alapját vagy 'negatív esszenciáját', és a különböző 'társadalmi rendeket' úgy kell tekintenünk mint ingatag és végül is sikertelen kísérleteket, hogy domesztikálják a megkülönböztetések mezejét.”[25]

Ez azonban nem zárja ki, sőt – figyelemre méltó csavar ez – előfeltételezi a *hegemon diskurzusokat*, amelyekben a társadalmak létrejönnek. A hegemon diskurzusok a megkülönböztetések és a megkülönböztetésen alapuló jelölések totalizációjára törekednek: hogy egyetlen megkülönböztetés és egyetlen jelölő váljon meghatározóvá a szereplők (ön)azonosítása során. Bármennyire is igaz, hogy a társadalmi a többletértelmelem, a „túldetermináció mezeje”, a hegemon diskurzusok artikulációs mechanizmusában a társadalomnak (Schmitttel szólva: a társadalom normál állapotának) mindig újra létre kell jönnie: „A jelentés végérvényes rögzítésének lehetetlensége azt implikálja, hogy lennie kell részleges rögzítéseknek – másként a különbségek áramlása válna lehetetlenné. Hogy különbség legyen, hogy lehetséges legyen a jelentés szubverziója, lennie kell egy jelentésnek. Ha a *társadalmi* nem is tudja rögzíteni magát a *társadalom* egyértelmű és intézményes formáiban, a társadalmi mégis csak úgy létezik, mint egy erőfeszítés e lehetetlen tárgy megalkotására. Minden diskurzus a diskurzív mező uralására tett kísérlet, egy kísérlet a különbségek áramlásának foglyul ejtésére, egy centrum megalkotására.”[26] Ezt a lehetetlen tárgyat, a politikai lényegét alkotó hegemon diskurzus eredményét nevezi Laclau és Mouffe az „alvó politikainak”, vagy a (részleges) rögzítés „leülepedésének”. Kiss Viktor mértékadó, Laclau értelmezését segítő tanulmányát idézve: Laclau elgondolásában „a politikai a társadalmi válságára, kihívásaira és szétesésére adott válasz, amelynek célja, hogy a társadalmat helyreállítsa, vagy megalapozza. Ezzel azonban a politika lehetetlenre vállalkozik: a 'társadalom lehetetlenségének tézise' éppen azt mondja ki, hogy létrehozhatatlan egy problémamentes, stabil és állandó objektum, amit társadalomnak nevezhetnénk.”[27]

Emil Nolde: Hosszú idő

Az egység észszerű fogalmának észszerűsége abban áll, hogy tisztában van önmaga részlegességével, időlegességével és esetlegességével – végső soron lehetetlenségével. Schmittnek, aki a politikait a „semmitől eredő” döntésre alapozza, számolnia kellett ezzel. Hiszen maga írja, hogy a – Laclau értelmében felfogott – társadalom, a „normális semmit, míg a kivétel mindent bizonyít, és nemcsak megerősíti a szabályt, hanem maga a szabály léte is a kivételtől táplálkozik. A kivételben a valódi élet a folytonos ismétlődések során megmerevedett mechanizmus kérgét töri át.” (PT, 6–7.) És mégis, talán személyes becsvágya, talán a véres erőszakhullámba torkolló weimari köztársaság riasztó kilátástalansága miatt, talán mert a legitimitás egyetlen megmaradt forrásának tekintett népszuverenitást csak az abszolút egység formájában tudta értelmezni, Schmitt a 30-as évek elején a „lehetetlen tárgy” megvalósítására vállalkozó, a társadalmat végérvényesnek, zártnak tekintett totalitásba kényszerítő nácizmus irányába tolódott. A szó szoros értelmében *gyilkos* erőszak irányába tehát.

*

Tanulságnak talán ez sem kevés. De érdemes visszatérni a gondolatmenet kezdetéhez, ahhoz az állításhoz, hogy *korunk kihívása*, az újrualapítás hol radikális, hol kevésbé radikális formában megjelenő igénye az, ami a *szuverént és a politikai fogalmát*, s általában Carl Schmitt elképzeléseinek újragondolását olyan időszzerűvé teszi. Schmitt jó kiindulópont azok számára, akik tiltakozva fogadják, hogy „a nyugati világ közéleti színtereit a társadalmi viszonyok politikai alakításáról való lemondás uralja”. Ez ugyanis – miként Schmittől is tudhatjuk – nem a társadalom szabad önszerveződése, hanem a tőke és a pénz logikájának szabad érvényesülése előtt nyit utat, és a társadalom dezintegrációjához, a hegemon diskurzusok összeomlásához, a normál politikai üzem kiürüléséhez és hitelvesztéséhez vezet. A *politika* mögött meghúzódó *politikai* éles és határozott megkülönböztetések, a gazdasági kényszerek logikájából levezethetetlen *döntések* vállalása, szóval a politikai visszatérésének és a társadalom *újrualapításának* igénye korunkban bizonyosan nem az ördögtől való.

a társadalom újrualapítása

De Schmitt műve szolgál *negatív tanulságokkal* is. Eltekintve a vallási fundamentalizmusoktól, az újraalapozás igénye napjainkban általában a *demokrácia* valamilyen formájára hivatkozva fogalmazódik meg. Ám a „demokrácia”, miként Schmitt példája is mutatja, önmagában nem véd meg a totalizáló egységtörekvések fundamentalizmusától. Korunk erősödő populizmusai végül is a nemzeti, etnikai vagy kulturális értelemben *homogén Nép* önazonosságára hivatkoznak. Vajon ezeken túl van-e más alternatívája a társadalom újraalapozásának? Azt hiszem, ez csak a demokrácia új elképzelésével, új hegemon diskurzussal lehetséges, amely a *társadalmat* úgy rögzíti, hogy egyúttal a *társadalmi* nyitottságából és többletértelméből is táplálkozik. Úgy *rögzíti* a globalizációval elszabadult folyékony modernitást, kontrollálhatatlanná vált áramlásait, hogy a *benne* létrejött hálózatos formák kreatív lehetőségeire támaszkodik.

A tanulmány a hamarosan megjelenő *Carl Schmitt elméletei kortársi-kritikai kontextusban* című kötetbe készült. Szerkesztő Cs. Kiss Lajos.

[1] Jürgen Habermas: 'A posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője'. In.: uő. *A posztnemzeti állapot*. L'Harmattan, 2006. 56.

[2] Habermas: i. m. 60.

[3] Habermas: i. m. 57.

[4] Habermas: i. m. 74.

[5] A fentiek részletes kifejtését lásd *A proletariátustól a prekariátusig és tovább...* című írásomban. *Eszmélet*, No. 102. (2014, tavasz)

[6] Chantal Mouffe: *The Return of the Political*. Verso, 1993.

[7] Chantal Mouffe: *The Democratic Paradox*. Verso, 2000. 3–4.

[8] Carl Schmitt: *Politikai teológia*. ELTE ÁJTK, 1992. 1. (A továbbiakban: PT)

[9][9] Lehetségesek persze ilyen, a vallási fundamentalizmus irányába mutató olvasatok is. Lásd pl. *Paul W. Kahn: Political Theology: Four New Chapters on the Concept of Sovereignty and Sacred Violence: Torture, Terror, and Sovereignty*. Columbia UP, 2011.

[10] Schmitt: *Legalitás és legitimitás*. Attraktor, 2006. 11. (A továbbiakban LL)

[11] Cs. Kiss Lajos: *A totális állam elmélete és mítosza*. Világosság, 2010. ősz

[12] Schmitt: *A politikai fogalma*, 16. (A továbbiakban PF)

[13] Schmitt: 'A totális állam továbbfejlődése Németországban'. In: *A politikai fogalma*, 223–226.

[14] Schmitt: 'A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte'. In: *A politikai fogalma* 203.

- [15] A fentiekkel kapcsolatban vö. Karácsony András: *Organikus demokrácia kontra liberális állam*. Világosság, 2010. ősz
- [16] Schmitt: *Verfassungslehre*. Duncker & Humblot, 2003. 274.
- [17] Schmitt: *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*. Duncker & Humblot, 1934. 66–67.
- [18] Schmitt: 'A Führer oltalmazza a jogot'. In: *A politikai fogalma*. 228.
- [19] Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája*. Osiris, 2000. I. 118.
- [20] A hatalom teremt jogot, nem a jog teremt hatalmat.
- [21] Vö. George Spencer Brown: *Laws of Form*. Crown Publishers, 1972.
- [22] Luhmannt illetően elsősorban a *Gesellschaftsstruktur und Semantik* kötetekre hivatkozom, valamint a *Látom azt, amit te nem látsz* c. tanulmánykötetre (Osiris, 1999.)
- [23] Félreértések elkerülése végett: ezzel nem állítom, hogy Schmitt a politikai (poszt)strukturalizmus vagy a rendszerelmélet megalapítója. Az is túlzás lenne talán, ha előfutárának neveznék. A mából visszatekintve azonban így ragadhatjuk meg mondandóját és jelentőségét.
- [24] Merleau-Ponty ontológiája kapcsán Szabó Zsigmond a „többletértelem” fogalmát így világítja meg: „Az 'értelem mindig többletértelem' állítás épp azt fejezi ki, hogy nem létezhet sem olyan elszigetelt tartalom, sem olyan zárt diakritikus rendszer, mely saját értelmét maradéktalanul és végérvényesen rögzíthetné... az értelem eleve olyan *értelemsokaság*, amely nem adott, a képződés folyamatától függetlenül felsorolható elemekből épül fel.” *A keletkezés ontológiája. (A végtelen fenomenológiája.)* L'Harmattan, 2005. 26.
- [25] Ernesto Laclau – Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. (Second edition), Verso, 2001. 95–96
- [26] Laclau–Mouffe: i. m. 112.
- [27] Kiss Viktor: *A politika logikái. Ernesto Laclau és az ideológiakritika reorganizációja*. Politikatudományi Szemle, 2014/1.

felső kép | Emil Nolde: Trópusi nap

Kállay Kotász Zoltán HANEM

Nem „olyan, mintha”,
csak mintha.

Olyan.

A színét vesztett tinta

ilyen, amivel írtak,
de csak az írója tudja,
hogy – mit? – művelt,
mert nyoma sincs semmilyen műnek.

S amikor már azt gondolja,
aminek nyoma sincs, az nincs,
s lemond róla, s felejtí,
és aki ezt felejtette,

már az sincs,
sehol,
mert test és ember- emlékezet
egyként oszlik, egyenlően,

s ahogy a természet munkál,
mérhetetlen időkkal,
a tintát nem látott véset
– talán – telítődik

porral, morzsolódott
törmelékkel,
akkor az olyan, mintha
a bizonyosság üzent volna.

Mintha.

kép | Stéphane Giner, flickr.com

Bíró Zsuzsa AXEL, A TEKNŐS

1.

Axel ezerkilencszázhatvanöt december közepén tűnt el. Egyszer csak észrevettük, hogy nincs közöttünk, váratlanul távozott, okokról, szándékokról nem informált bennünket. Az esemény nagy megrázkódtatást okozott családuknak, hetekig kerestük mindenfelé, éjszaka ügyeletet tartottunk, valamilyen jelre vártunk, esetleg üzenetre, amely megérteti velünk, hogy Axelnek miért kellett eltávoznia. Mindig nyílt természetűnek ismertük, ez a rejtélyesség sehogy sem illett hozzá. Sokáig a csalódás és aggodalom légkörében éltünk, aztán, ahogy az lenni szokott, lassanként megszoktuk, hogy Axel már nem része az életünknek. De vajon belenyugodtunk-e? Axel jogilag ötéves kislányunk, Dorka tulajdona volt, ő vágyott már egy játszótársra, valósággal küzdött érte, miután eltűnt, sokáig vigasztalhatatlan volt, és dacolva a sorssal, továbbra is minden óvodai rajzába belefoglalja Axelt is, és visszavárja. Makacsul hajtogatják hároméves ikerkislányaink is, hogy egy nap Axel majd visszajön, ezt remélem én is, elvégre otthonunk az ő otthona is volt, és sohasem titkolta, hogy bennünket tekint a családjának. Most ugyan nincs velünk, talán nagyon sokáig lesz távol, mégis családuknak tagja marad.

derűsen meditál

És voltaképpen mit jelent az idő? És Axel számára mit jelent? Azt tanítják, az idő a világmindenség alapvető tulajdonságainak egyike, érzékelésünk tárgya. Érti ezt valaki? Csak azért van az idő fogalmára szükség, mondja Einstein, aki szeret a súlyos témákból viccet csinálni, csak azért beszélünk időről, mert *egyidejűleg* nem történhetnek a dolgok. Mindegy tehát, hogy mi áll a kalendáriumban, álmomban Axel gyakran itthon van, jó egészségben, derűsen meditál kedvelt helyén, a számára berendezett kétszer kétméteres napfényes sarokban az íróasztal alatt.

Axel egy teknősbéka.

Neve azt jelenti: „a béke atyja.”

Még jól emlékszem a rendkívül finom pergamenlapocskára, amely információkkal szolgált Axel származásáról és életkoráról. A latinul írott feljegyzést egyes kezek furfangosan Axel páncéljának belsejéhez rögzítettek, igazi kultúrtörténeti érdekesség, legalábbis, ami a szöveget illeti: „Kelt az Úr ezernyolcszáz-huszonnegyedik esztendejének negyedik havában, midőn Lord Byron életét adta a görög szabadságért.” Talán nem csak a fantázia csapongása sugallja számunkra, hogy Axelt és a miniatűr betűkkel írt latin nyelvű feljegyzések ismeretlen íróját rejtélyes szálak kötötték a szabadság és költészet eszméihez, sőt magához a Lordhoz is. Az aláírás helyén színesben fehér ruhás lány apró sziluettje látszik, feltehetően ő a feljegyzés írója. A parányi betűkkel írott szöveg tudomásunkra hozza, hogy jelen kis állat a görög teknősök fajtájába tartozik, Lepantóban született, kilencéves, Axel névre hallgat. Nevezett bátran kivette részét e gyászos esztendő hősi csatáiban a nagy költő oldalán. Biztonsága érdekében, legfelsőbb akaratból június havában ausztriai felségterületre, a schönbrunni állatkertbe szállítottott...”

tartabarzy.it

Axel akár kétszázötven évig is élélhet, csodájára járnak majd, ő lesz a teknősbéka, aki ismerte Byront... Már most, kilencéves korában is speciálisan becses alattvalónak tudhatta magát, akinek jólétét az osztrák császári kegy különösen szorgalmazta. Legalábbis az a hír járta, hogy a legfelsőbb akarat furcsa terveket sző, vagy talán inkább ostobákat, és ezeknek végrehajtásában elsőrendűen fontos láncszem Axel fajtája, illetőleg maga Axel. A történészek a mai napig szemérmesen hallgatnak I. Ferenc császár és király akkori nagy ívű teknősbéka programjáról, mely szerint a magasabb intelligenciával rendelkező egyedeket bekapcsolják a monarchia kémhálózatába, azon speciális körülmény folytán, hogy páncéljuk alá bizalmas irat csempészhető. Axel további sorsa tehát, jóléte és bukása, a monarchia rettegett titkosszolgálatának kegyeitől függött. E félelmetes fejleményről suttoztak az állatkert titkos zugaiban, elképesztő történetek terjedtek a szelíd és békés Axel állítólagos rémtetteiről, Konrád, a kisállatok ápolója Axel lakáj-természetéről tartott előadásokat az Állatkert közönségének, a főkertész meg lopással vádolta szegény teknőst, noha mindenki tudta, hogy az éléskamrában tárolt káposztát és répát egy gyorslábú borz dézsmálja éjszakánként. Szerencsére azonban, a legfelsőbb akarat kiváló állatidomárra bízta a teknősprogram irányítását, és nagytekintélyű mester személye még Axel legádázabb ellenségeiben is tiszteletet ébresztett, gyakori jelenléte pedig fékezte a gonosz indulatokat, melyeket később az idő múlása is hatásosan csillapított.

2.

Úgy alakult, hogy több évtizednyi szünet után a szóban forgó ezernyolcszázhuszonötös év késő őszen végre újra összegyűlt a magyarországi rendi országgyűlés, amely azután két éven át ülésezett. Ez volt az időszak, amikor a rendek sok nagyszerű dolog létrehozásában állapodtak meg, és Széchenyi István birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudós Társaság létrehozására.

veszélyes betegség

A király is készült az ülészak megnyitására, előtte azonban még egy rendkívül fontos dolgot akart elintézni, a monarchia üdve szempontjából nélkülözhetetlen teendőt, amit nem bízhatott senki másra. Saját maga akarta kiválasztani a puchbergi telepen nevelt görög teknősök közül azokat a különösen értelmesnek mutakozó egyedeket, amelyek majd alapos kiképzés után a schönbrunni állatkert büszkeségével, a kiváló Axellel együtt folytatják áldásos és hasznos tevékenységüket a birodalom titkosszolgálatának kötelékében. Őfelsége sajnálatos módon nem tudta, hogy amit egy Habsburg áldásosnak és hasznosnak gondol, az a sors kifürkészhetetlen akaratából minden esetben csak erőtlen álmodozás vagy egércincogás, inkább ártalmas, mint hasznos. A nagy Goethe szigorúan figyelmezteti honfitársait, hogy az álmodozás veszélyes betegség, egy jottányival sem mozdítja előre az emberiség ügyét, „szabadság, élet nem jár, csak azoknak, kiknek naponta kell kivívniuk” /Faust/. Vajon hallja-e az intő szavakat a nagyúr, aki vagy huszonöt nemzet császári és királyi címe mellett több tartomány és egy Oświęcim nevű lengyel város hercegi koronáját is birtokolja?

A felség hintóját Puchbergbe vezető útván a szokott héttagú kíséret követi, a kupéban a király mellett azonban csak szárnysegédje, Adam Albert von Neipperg gróf foglal helyet. A császár magába süppedve, hunyt szemmel ül, talán alszik. A gróf, miként unalmas utazások alkalmával szokta, jegyzetömböt vesz elő és lefirkantja a fejében átsuhanó gondolatokat. Jegyzeteit, melyeknek kortörténeti érdekessége tagadhatatlan, ma vízhatlan dobozokban a grazi egyetem könyvtárában őrzik. Mintaként álljon itt mutatóban egy-két sor:

„Eső, szél, rosszkedv, a Felső alvást színlel, attól tartok újabb örüllséget eszel ki. Hogy is van a Don Carlosban?,
könnyebb a világnak egy királyt adni, mint egy világot a királynak. Alszom.

Az a lány... Sophie? Lena? A kócos vörös haja. Zöld szeme volt?”

A gróf mostanában egyre gyakrabban a távoli múltba réved, ahol nem éri utol a birodalom sok kínos gondja, köztük is a legkínosabb, amely szövirágok és szalonképes megfogalmazások mellőzésével nagyjából így hangzik:

Megbolondult-e a császár?

Nyersebben: Őfelsége megtévelyodott?

geolocations.ws

Közel egy éve tart ez az állapot, eleinte csak bohókás játéknak tetszett, aztán veszélytelen mániának, később egyre nagyobb nyugtalanságot keltett a beavatottak körében, végül ellenkezést szült, most meg már elégedetlenséget és haragot vált ki. A király meg kitartóan hajtogatja, hogy a teknősök, amelyeknek páncélja alá elrejtethők a legtitkosabb iratok is, kiképezhetők hírhozónak, csak rá kell szoktatni őket a gyorsabb helyváltoztatásra. A legközelebbi háborúban, (talán már holnap, esetleg száz év múlva) a teknősöknek fontos stratégiai szerepük lesz. A kiképzésen múlik minden. A kiváló mesterek majd megoldják a kérdést.

császári vizit

Azon a napon, már kora délelőtt, a puchbergi telep lakói, edzők, takarítók és teknősbékák *díszbe öltöztették* szívüket, a környezetet is díszbe öltöztették, és katonásan felsorakozva, fegyelmezetten várták a felséges látogatót. Idő és fáradtság nem számított, rendbontás nem volt, a császári vizit olyan megtisztelő, olyan kitüntető, olyan nagylelkű tett, hogy hálájuk jeléül, hajlandók lettek volna akár egész nap is hadirendben felsorakozva állni. A türelmetlenséget az osztrák himnusz gyakorlásával csillapították, az edzők basszushangja, a takarító asszonyok altja, a teknősök szopránja és tenorja étellel, vibráló izgalommal váltotta fel az őszi táj szomorú némaságát.

*Gott erhalte, Gott beschütze
unsern Kaiser, unser Land!*

A folytatást lásd Neipperg emlékirataiban.

A lényeg: félórával a telepre érkezés előtt a király váratlanul parancsba adta, hogy a hintó azonnal forduljon vissza a fővárosba, egyúttal rettentő haraggal szárnysegédére támadt, amiért hagyta őt ebbe az esztelen hülyeségbe, a teknősprogramba belesodródni, ahelyett hogy a vonatkozó intézkedéseket szépen, sorban megakadályozta volna, mint ahogy azt a szárnysegédek számára kötelező szolgálati szabályzat előírja olyan esetben, amikor az uralkodó valamely téveszmétől vezérelve cselekszik. „Azon sem csodálkoztam volna, ha ezek után örök fogság vár rám, de a császár soha többé nem hozta szóba a témát – jegyezte fel Neipperg. – Akkor jöttem rá, hogy az intelligencia és az ostobaság jól megvannak ugyanabban a fejben, és nem befolyásolják egymást, mint ahogy a víz és az olaj is békésen megférnek anélkül, hogy keverednének.”

3.

Békés évek jöttek Axel életében is. Mikor titkos ügynöki kiképzése abbamaradt, az állatkert személyzete többé nem bántotta, befogadták, régi barátként bántak vele, ő meg korához képest korán, ifjonti lendülettel családot alapított. Álmában azonban néha újra ott volt Lepanto ostrománál, ment a Lord után, aki megvendégelte őt mezei katánggal és lucernával, a golyók záporoztak, de Axel nem félt...

– Meghalni butaság... – mondta a felesége, aki szintén görögteknős volt. Aztán mégis ő halt meg, szépsége teljében, fiatalon.

bölcselkedett

Axel méltósággal egyedül felnevelte a gyerekeit, később fiai és lányai szétszéledtek, mert így működik a törvény, és ő magára maradt. Unatkozott. Amikor a solferinói csata költségei miatt a bécsi állatkerti élelmezés színvonala leromlott és lázadás tört ki, Axel a mozgalom élére állt, de a győzelemnek nem tudott igazán örülni, akkoriban semmi sem okozott neki igazi örömet, étel, ital, nő, játék, mindent kipróbált, mindenben sikeres volt, de végül csak bölcselkedni kívánt és aludni, és ezt is csinálta: bölcselkedett, és évről évre hosszabb téli álmat aludt. Így történt, hogy egy alkalommal már csak április elején ébredt fel. Akkor megrázta magát, nagy lélegzetet vett, és azt mondta: elég! Másnap kiszökött az állatkertből, elhagyta Bécset, és eldöntötte, hogy immár vándorolni fog... Még jól emlékezett a Lord búcsúszavaira:

*Pár óra s újra kél a nap.
És hajnalt szül megint.
S köszöntlek ég és messzi hab!
De már honom nem int.*

Így került Magyarországra.

Közben hány napot, hány hetet, hány évet hagyott hátra maga mögött étlen-szomjan? Hányszor volt fagyott falevél és halott cserebogár az ebédje? Hányszor fenyegették rettentő veszedelmek, fenekedő állatok, gyilkos madarak, gonosz emberek és a földek, bokrok terméketlensége, vigasztalan sivársága? Mégis, legtöbbször boldognak érezte magát, mert maga döntött a sorsáról... Néha társakkal akadt össze, vándoroltak ők is, gondterhelt sünök, fürge nyulak vagy pockok sok gyerekkel, együtt mentek, szétváltak, leckét vettek szolidaritásból, de gyűlölködésből is kivették a részüket. Ha jött a tél, Axel menedékbe vonult, a német–osztrák háborút azonban nem sikerült átaludnia. Kalandos sorsa úgy alakult, hogy néhány napra a dán királyi palotában találta magát, IX. Keresztély trónszéke mögött, a kiskorú királyi gyerekek nagy örömeire. De erről majd máskor. Elég az hozzá, hogy vándorlása során, egy nyári hajnalon, ezernyolcszáznyolcvanötben arra ébredt, hogy a mi szépséges, tulipántos hazánk állatkertjének lakója lett.

nem a saját fajtájából

Hetvenéves volt akkor, és mivel némely teknősök bibliai élettartamra számíthatnak, elmondhatjuk, hogy Axel abban az időben férfikorának legszebb éveit taposta. Érthető, hogy megint szerelmes lett, szenvedélyes, nagy érzelmek rohanta meg, ezzel alaposan feldúlva a közvéleményt, mert nem a saját fajtájából választott társat, hanem egy kecses kis mezei pocokhölgy iránt gyulladt lánggra. Botrány, mondták az urak az irodában, szembeszegül a természet törvényeivel, veszélyes precedens, magyar ember ezt nem tűrheti!

Nem tűrték, elszakították egymástól a szerelmeseiket.

Axel éhségstrájkot tartott, hetekig nem fogadott el semmiféle ételt vagy italt. – Már nem bírja, csak pár napja van hátra... – mondták az orvosok. Az igazgatóság megijedt, Axel egykor a titkosszolgálat tisztje volt, a monarchia legöregebb veteránja, Ferenc József császár az ő jólétét is szorgalmazza, ajánlatos lesz összehívni a válságstábot. A kis nőt el kell tüntetni, mondták néhányan, de lehurrogták őket, Axel abba belehalna. Szóval csapda. Nincs mit tenni, várunk. Mire? Valami majd kialakul. Mindig kialakul valami. Így történt, Axel és kedvese szerelemtől bódultan járt-kelt ismét, a közvélemény ezt is megszokta.

gyász

De örök boldogság nem létezik. Eljött a hajnal, amikor egy gyilkos egerészölyv megfosztotta Axelt a párjától, és gyászba borult a világ. Az első világháború kitört, a monarchia összeomlott, minden rosszabb lett és fenyegetőbb, Axel félálomban botorkált éveken át. Aztán rettenetes perspektívákkal kitört a második világháború és Axel visszatért.

4.

Hála a félálom-életnek, amit sok éven át élt, kiváló egészségi állapotnak örvend. Immár mindenki tudja, hogy rendkívüli lény, különleges múltja van, hagyni kell, hogy saját regulái szerint éljen. Egy Róbert nevű ifjú pszichológushallgatót, aki gyakorlati évét tölti az Állatkertben, teljesen rabul ejti Axel személyisége, speciális tesztet szeretne vele csinálni, Axel belemegy a játékba, ennél is, mint a Szondy tesztnél, különféle emberi arcok között kell választani, Róbert sorban mutatja a fotókat, Axel meg bólint, ha kiválasztott egyet. Az eredmény azonban kétséges, mert Axel minden állítását megcáfolja egy tagadás. Szívesen hoz áldozatot másokért, de súlyosan egoista, durva és gyöngéd, nagy tettekre képes, ám rejtőzködő, aszexuális szexmániás. Szóval sokra nem jutnak, de a barátság megszületik. Órákat elüldögélnek egymás mellett, a fiú átesett egy tudományos folyamaton, sok friss levegőt rendeltek az orvosai. Amíg nincs rossz idő, itt, az Állatkertben a szabad levegőn dolgozik a tanulmányán, Axel mellette bóbiskol, jól megvannak. Aztán mindebből hirtelen régmúlt lesz és emlék.

naturamediterrane.com

Ezerkilencszáznegyvenkettőt írunk, Róbert szerencsétlen származást mondhat magának, beteg tüdeje ellenére nem mentik fel a munkaszolgálat alól, a szerbiai pokol várja. Axel búvóhelyet szeretne neki ajánlani, de hogy értesse meg magát? Életében először esik komolyan kétségbe a rettentő szakadék miatt, ami az állatokat elválasztja az emberektől. Ósi fájdalmak és átkok kavarnak a fejében, anyjától hallotta, ő meg az ő anyjától, és így, vissza a múltba, talán a hajdani prédikátorok szavai voltak:

az gonoszok büntetés nélkül ölnek, vágnak, dúlnak, fosztanak és ragadoznak, a föld megnyílni látszik...

5.

Valójában egy lakható pincehelyiség volt a madárház közelében a föld, amely megnyílt. Axel akkor bukkant rá, amikor ifjú barátja még beköltözhetett volna. Biztos menedéknak tetszett, de sajnos, ezt a tényt képtelen volt a fiúval megértetni, ezért ő maga költözött be több napra, abban a reményben, hogy Róbert rátalál. Nem vált be. Szerencsére azonban még utolsó pillanatban el tudtak egymástól búcsúzni. Fájdalmas és hosszadalmas búcsú volt, ide-oda kísérgették egymást, az Állatkerttől a földalatti végállomásáig és vissza, a fiatal ember könnyezett, Axel meg sem aznap, sem a következő napokban nem evett, nem ivott, nem aludt, csak gubbasztott és bámult maga elé. Aztán összeszedte magát, és eldöntötte, hogy az eljövendő nehéz időkben, az üldözött emberek segítése lesz a legfőbb dolga.

a teknősök humanizmusa

Hogy az állatokra is veszély leselkedik, a saját fajtájára is, az egyáltalán nem érdekelte, vajon miért? Tudósok, szerte a világon, ezen már sokat töprengtek. Én úgy sejtem, a kiváló angol biológus és zoológus, Sir Julian Sorell Huxley járt legközelebb az igazsághoz, amikor a görögteknősök kromoszóma állományának vizsgálatánál arra a feltevésre jutott, hogy bizonyos egyedek, egyelőre ismeretlen okokból, némely impulzusokra emberi érzelmekkel válaszolnak, és krízishelyzetekben olykor az emberi fajhoz sorolják magukat. „A természet megtréfál bennünket, hölgyeim és uraim, a vaskalaposok receptorokról és jelátvitelről beszélnek, pedig itt tisztán erkölcsről van szó, a teknősök humanizmusáról, és ha önök az okok kutatására vetemednének, akkor ne felejtsek ki a mitológiát...” – így a világhírű tudós.

Vajon hogy tudnám visszaadni a nyilas uralom poklát, az alacsonyan szálló szovjet repülőgépek géppuska sorozatának rettenetét és egyúttal Axel önfeláldozó bátorságát, amivel tíz üldözött ember – hat felnőtt és négy gyerek – túlélését segítette, másfél hónapon át? Reggeltől estig fáradhatatlanul szállította az állatkerti raktárakban található maradék élelmiszereket a bűvőhelyre, amit addigra már többen felfedeztek, almát, körtét, káposztát és burgonyát görgetett maga előtt. Darabonként, sziszifuszi türelemmel táplálta a bujkálók kis csoportját, amely három család töredékéből és két hozzájuk csapódott katonaszökevényből állt össze.

Axel a *kenyéradó*, a béke atyja, tíz ember életét mentette meg.

Sokak szerint a hála ostoba szó. Az emberi szívben nem található, csak a szótárban. A háború után egy darabig szorgalmasan látogatták Axelt néhányan azok közül, akik neki köszönhették az életüket, de ahogy múlt az idő, elmaradoztak, végül egészen elmaradtak. Ez az élet rendje, állítólag.

dogalhayat.org

Szeszélyesen telt Axel számára az idő, néha tíz perc volt egy év, máskor tíz évnek tetszett egyetlen éjszaka. A százötvenedik születésnapját tisztességgel megünnepelték, éljen soká az Állatkert legöregebb lakója, mondták és pezsgő is volt és tánc és ő articsókát kapott, mégsem örült, valami ármányt érzett a levegőben... Egy hét múlva már kinn volt a tábla az Állatkert bejáratán: különlegesen értékes görögteknős eladó.

cselszövések

Egy munkahely belső titkainál zűrösebb dolog kevés van, nehéz volna kibogozni, hogy Axel miféle cselszövések

áldozata lett. A hatvanas évek közepén jártunk, divatba jöttek a modern dolgok, a teknősünk megméretett és túlságosan divatjamúltnak találtatott...

Így került hozzánk.

Később (ezt tudjuk már), eltávozott.

Gondolom, fontos ügyek szólították el. Ha ideje lesz a pihenésnek, visszajön hozzánk. – Máskor azért ne maradj el ilyen sokáig. ... – mondom majd neki, ha megjött.

felső kép | maximusphotography.wordpress.com

Németh Bálint KORRUPCIÓ

Mint egy kétes tisztaságú álom – az inkognitó szárnya alá bújnak és galambnak álcázzák magukat az adóellenőrök, aztán könyörögnek, hogy számla kiállítása nélkül etessem őket. Piszkos ajánlatukat nem fogadom el, a próbát becsülettel kiállom, noha nem törvényeink tisztelete vezérel, hanem a galambokkal szemben táplált gyűlölet. Azonban ezt a jóhiszemű, apró szabálysértést sem fogják rám bizonyítani: talán az éhség teszi, talán a fagy, de visszaváltozásukba hiba csúszik. Sértettségük verekezésbe torkollik, óriás csőrükkel egymás szemét kivájják, majd holtan esnek össze, mielőtt igazolványukat tollkabátjuk zsebéből előrántanák, és felfednék kilétüket előttem. Az esti híradóban aztán közlik, hogy a szökőkútnál véres leszámolás történt: a kenőpénz felosztásán különbözött össze egy csapat – egyébként galamblekű – revizor. Talpig gyászban tehát a nemzetgazdaság, az állami és az üzleti szféra erényesei zokognak. Ám az érzelgős kifejlet sem veszteget meg: fészkemben kényelmesen kinyújtózom, párnám alatt a számlakönyvet még egyszer végigsimítom, és ma is nyugodtan alszom el.

Telléry Márton MÉGIS

Tömzsi, festett-vörös hajú, ellenszenves tekintetű nő vagyok. Kitárt szárnyú sas-tetoválás díszel a hátamon. Kardot tart karmai között, fenyegető-dühösen vijjog. Az ablaknál állok, csodálatos kilátás nyílik a környező hegyekre. Persze ez Salzburgban nem ritka. Nyár van, felhőtlen az ég. Talán a nyarat szeretem legjobban a világon.

Ugandai lakótársam skype-ol a szobájában. Nem tudom, milyen nyelven beszél. Rengeteget internetezik. Azelőtt nem laktam volna feketével, de ez a legolcsóbb, nem válogathatok. Szobát bérelni itt a külvárosban drágább, mint belvárosi lakást Kaposváron vagy Zalaegerszegen. Egyébként az ugandai főiskolára jár, szállodában dolgozik és állandóan vigyorog. Minek örülhet annyira?

nem valódi ember

A másik két lakótársam osztrák és magyar. Az osztrák sötétszőke, vékony, csendes lány. Este többnyire itthon tanul, ír, olvas. Reggelente félóráig kanalaz egy kis tálka müzlit. Talán őt még kevésbé értem, mint az ugandait. Úgy érzem, nem valódi ember, csak hegycsúcsról vetített hologram, ami éjszakára eltűnik a szobaaajtó mögött.

Magyar lakótársamtól tudom, hogy ellenszenves a tekintetem. Nem nekem mondta, hallottam, mikor telefonált. „És egy bazi nagy, kardot tartó sas van a hátára tetoválva! Iszonyat gázul néz ki. Nem értem, miért rondítja el magát valaki ennyire.” Huszonnégy éves győri fiú. Nem sok közös vonás van bennünk azon kívül, hogy magyarul beszélünk. Nem meglepő, hogy sasnak nézi a turulmadarat.

Elindulok, bár bőven van időm a találkáig. Az ugandai lány épp előjön a szobájából. Miután az otthoniakkal beszélt, mindig távolibb, szomorkásabb a mosolya. Bye – köszönök el. Mond valamit – nem értem, de nem kérdezek vissza.

Házunkkal szemben ezüst-üveg autókereskedésen csillog a nap. Mögötte zöld hegy szökik meredeken a magasba. A távoli csúcsokhoz képest persze csak domb. A környéken minden feltűnően zöld. Élesebb, harapósabb zöld, mint otthon, valahogy mégis semlegesebb. Régebben nem gondolkodtam így színekről, nem tudom, mi van velem. Talán a magány teszi.

Vagy a nő, akit gondozok. Gyakran meglepőek az észrevételei. Még hatvanéves sincs, egy baleset után majdnem teljesen lebénult. Budapestről jött ki több mint húsz éve, osztrák férje volt. Felváltva látjuk el egy idősebb magyar nővel. Mindenképp magyarokat szeretett volna maga mellé, olcsóbb is így. Mint Magyarországon az erdélyi asszonyok.

beszéljek magamról

Előfordul, hogy az életéről mesél, máskor könyvekről, vagy bármiről, ami eszébe jut. Engem is buzdít, hogy beszéljek magamról. Szerinte a világon mindenkinek könyvet kéne írnia az életéről. A tetoválásom is tetszik neki. Egyszer kérte, hogy megérinthesse. Mondjuk ez furcsa volt.

Salzburg, Mike Steele, flickr.com

Mint ahogy az idézet-gyűjtés is. „Minden eseménynek, történésnek megvan a maga oka – minden válasz valamire. Ezért biztos állíthatjuk: nincs véletlen.” „Senkivel sem véletlenül esnek meg a dolgok. Minden megrázkódtatás mögött tanítás rejlik, amely közelebb visz önmagunkhoz.” „Az események mögött – bárhog fordulnak is – mindig van egy terv.” Rengeteg hasonlót másoltam le, nyomtattam ki, és ragasztottam az ágya fölé. Egy hét múlva aztán megkért, szedjem le és égessem el mindet. Közben a franciaablakon át néztük a naplementét a hegyek fölött.

sokkal rosszabb is lehetne

„Néha arra gondolok, sokkal rosszabb is lehetne” – mondta egyszer. „Például, ha a kezemet sem tudnám mozgatni. Vagy ha nem jó módban élnék, kilátással az Alpok kapujára. Képzeld el valakit ebben az állapotban egy afrikai kunyhóban, folyóvíz és orvosi ellátás nélkül!” Az ugandaiak hogy élnek? Vannak törzsek, akik meztelenül járnak, dárdával vadásznak, ahogy a tévében? Ha jobban tudnék angolul, akkor sem kérdezném meg.

Jön a busz, felszállok a városközpont felé. Alig néhányan utaznak rajta. Grüss Gott – mosolyog rám egy idős nő, ahogy leülök. Nem ismerem. Hátul két fiú beszélget, talán törökök. Negyedóra múlva leszállok a Staatsbrücke túlsó oldalán. Ez az egyetlen híd, aminek sikerült megjegyezniem a nevét. Ja, nem, a Mozartsteget is tudom. Sokan járnak az utcán, hemzsegnek a turisták.

Csomó időm van még, sétálok. Hamarosan Mozart szülőházánál lyukadok ki. Sárga színű, és egy élelmiszerbolt is van benne, ez vicces. Már annyiszor elmentem előtte, de nem tudtam rávenni magam, hogy kifizessem a tízeuros belépődíjat. Igaz, fent a várban sem voltam, pedig az tényleg érdekel.

A Dóm tér felé tartok, amikor szembejön az osztrák és a magyar lakótársam. Széles mozdulatokkal beszélgetnek, hangosan nevetnek. Mikor észrevesznek, egyszerre hallgatnak el, és kényszeredett mosolyfélével intenek felém. Azonnal megfagy a levegő, amint megjelenek valahol. Olyan dühödtt keserűséget árasztok, hogy az embernek elmegy

az életkedve, ha rám néz. Ezt is a magyar fiútól tudom.

Nem akarok késni, úgyhogy visszafordulok a folyó felé, és elsétálok a megbeszélt helyre a parton. Leülök egy padra, nézem a vizet, a hidakat, épületeket, mintha egyszerre lennék a városban és a természetben. Főleg ezzel töltöm a szabadidőmet. Órákig üldögélek a Salzach partján néhány sörrel meg csokival. Hogy télen mi lesz, nem tudom.

vigyorgó koponya

Közben erőltetem az agyam, hátha eszembe jut, hogy hívják az ürgét. Bemutatkozott, de nem jegyeztem meg. Hétvégén találkoztunk, egyedül ittam egy sörözőben. Odszólt, hogy jó a tatkóm. Visszakérdeztem, mert nem értettem elsőre, de tud magyarul. Szerbiából jött, sok helyen élt, több nyelven beszél. Idősebb nálam, negyvenes lehet, fiatalos, jól néz ki. Magas, borotvált fejű, úgy izmos, hogy nem kigyúrt. Több tetoválás is van a karján, egy vigyorgó koponya a legérdekesebb. Nem túl profi, viszont félelmetes – mintha élne és nézne. Elmondta, harcolt a délszláv háborúban, katonatársaival tetoválták egymást. Egyébként nagyon jó fej, csomó érdekeset mesélt, állandóan hozta a piákat... Jelenleg üzletember, rengeteg mindennel foglalkozik. Például a salzburgi koldusokat szervezi, többnek közülük szállást is ad. Nevetett, amikor nem értettem, mit kell szervezni a koldusokon. Addig azt hittem, egyszerűen fogják magukat és koldulnak – bár valójában soha nem gondolkodtam ezen. Persze, észrevettem, hogy előfordulnak a belvárosban, különösen a hidak lábánál. Többnyire huszonéves, széparcú cigánylányok. Nem hiszem, hogy Magyarországról jönnek, idegen az arcuk. Fakereszt hever előttük, kendőt viselnek, és tiszták, sosincs szemét körülöttük. Úgy látszik, az osztrákok a koldulásban is szeretik a rendet. Csodálkoztam, hogy egy órányi ismeretség után ezt ilyen lazán megosztja velem. Igaz, nevetve hozzátette, hogy ha bárkinek beszélek róla, elvágja a torkom.

Salzach, Unghold G, flickr.com

Megnézem az időt: két percet késik... Fiatalok ülnek a fűben, kisgyerekes család sétál el előttem. Aztán néhány hosszú hajú, feketepólós tizenéves robog el, áruházi bevásárlókocsiban tolják egy társukat. Vigyorogva üvölt. „Kapitalismus ist Scheisse!” Ennyit értek belőle. Nem mertem megkérdezni, ölt-e embert. Persze, évekig harcolt, úgyhogy biztosan... Vajon megváltozik az ember arca, tekintete, miután megölt valakit? Meg lehet mondani ránézésre, hogy gyilkolt? Mindegy, hülyeség, nem tudom, miért jutott eszembe.

micsoda marhaság

Tíz perce itt kéne lennie... Úgy tűnik, nem jön. Igazából számítottam erre. Nyilván egy csomó csajt megkaphat, mit akarna pont tőlem? Azért várok még egy kicsit. Majd később elmegyek sörért, aztán vissza a folyópartra. Késő délután a legszebb. Holnap sem dolgozom, nem kelek korán. Itt van a nő lánya Bécsből, ilyenkor ritkábban megyek. Kíváncsi vagyok, milyen hangulatban lesz legközelebb... Előfordul, hogy hosszú ideig nem szól semmit, csak szomorúan bámul ki az ablakon. Nem is szomorúan. Nincs semmi az arcán. Aztán másnap megint vidáman beszélget. Tegnap is ez volt. Egész nap hallgatott, csak estefelé szólalt meg. „Emlékszel, hogy egyszer azt mondtam, jó lenne, ha a világon minden ember megírná a történetét? Micsoda marhaság! Képzeld el, a sok milliárd senki elhiszi, hogy érdekes, fontos, és mondani kezdi a magáét! Kétségbeejtő gondolat.”

Megint eltelt öt perc, már biztos nem jön. Lassan elindulok a boltba. Na jó, még egy keveset várok... Most meglátom mégis! Egy hatos csomag sört vett, azzal integet. Ezt igazán jól tette.

felső kép | Grenzbrücke Salzburg, Traud, flickr.com

Kutas József A KÖNYVLEVES

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény ember és a felesége. Három fiuk született, fölnevelték szépen mind a hármat legjobb tudásuk szerint. Amikor a legidősebb felcseperedett, és már nem féltették a nagyvilágtól, összedugták a fejüket, és úgy határoztak, lesz, ami lesz, középiskolába küldik, hadd legyen tanultabb ember a szüleinél.

– Isten neki, fakereszt, ha eltörik, úgyse lesz – szólt a szegény ember, és befizette a gyerek ebédjét előre. Tankönyvre nem kellett költeni, mert azt három gyerek után ingyen biztosította számukra az állam.

– Menj, fiam, jó utat, amerre sár nincs – búcsúztak tőle, és a legidősebb fiú az első verőfényes szeptemberi napot a tornyos-kupolás iskolaépületben kezdte.

Elemózsiát nem csomagolt az anyja, mondván, az ebédet elrendezték, reggelire valót visz magával, és este már otthon vacsorál.

A fiú megismerkedett társaival és osztályfőnöknőjével, Márta asszonnyal, aki kiugró állával és kampós orrával nem nyerte el tetszését, ám szülei szófogadásra nevelték, így csöndesen hallgatta egészen délig, amikor mehettek ebédelni.

a megígért ebéd

Ideje volt, mert a fiú gyomra erősen korgott. A hatalmas teremben meglepő látvány fogadta őket: az összetolt asztalokon felhalmozott könyvtornyok között keskeny, félhomályos folyosók nyíltak, amelyek mélyén fűrgé emberek futkostak föl és alá. A fiú már nagyon éhes volt, odafordult hát egyikükhöz, mi lesz a megígért ebéddel. A köpenyes férfi elhessegette. Így járt a másodikkal, a harmadikkal is. Végtére már zöldet-vereset látott az éhségtől. Nem tehetett mást, lehuppant a sarokban egy székre, előhúzta a tarisznyáját, kihalászta belőle édesapja kisbográcsát. Itt senki se zavarta.

Felnyúlt, leemelt egy könyvet, amelynek borítóján borzasztó erős király lovas szobra díszelgett, és nekilátott összeaprítani, bele a bográcsba. Kanálával összekavargatta, a csapból vizet öntött rá, lögybölte, dajkálta, kóstolgatta. Kisvártatva észrevette, hogy Márta asszony figyelemmel kíséri munkáját. Ezen felbuzdulva szorgoskodott tovább. Nyelvével csettintett, és leemelt még egy kötetet. Ezúttal egy hullámvonalasra esett a választása. Szabályosan szelt, szeletelt, és kóstolgatott.

– Na, milyen? – kérdezte Márta asszony.

A fiú nem kapkodta el a választ.

– Mindjárt jó lesz. Ha egy csipet sót tehetnék bele... – felelte, és beleaprította a harmadik könyvet is.

– Van nálam só, sózd meg rendesen!

A fiú szót fogadott. A terem közben megtelt fáradtan őgyelgő gyerekcsoportokkal, akik úgy kerülgették a könyves asztalokat, mint róka a baromfiólat.

– Na, milyen? – érdeklődött újra az osztályfőnök, és a fiú, bár kopogott a szeme, de emlékezett szülei intő szavaira, hogy mindig engedelmessédjén, így válaszolt:

– Egészen jó. – És magában hozzátette: – Hozz egy kanalat magadnak is, öreganyám!

2015 szeptemberében volt iskola, ahol a tanév kezdetekor az ebédlőben osztották a tankönyveket, s helyszűkére hivatkozva az első héten nem ebédelhettek a diákok. (a szerk.)

Velki Júlia CAPITALY A KISFIAMMAL

Akárhogy bűvölöm a kockát,
sorra nyeri az összes játszmát.
Gyanítom, az egész csalás,
övé minden hatos dobás.

Amíg hosszú körökön át
dekkolok a szanatóriumban,
ő megveszi a Váci utcát.
Úgy látszik, ma rossz napom van.

Ez a kezdők szerencséje,
súgja a jobbik eszem,
de a holnapi visszavágón
– biztonság kedvéért –
a pólóm kifordítva veszem.

Birtalan Ferenc DZSIBUTI

A tengeren túl is ez a Hold világít?
Magukkal vittek a csillagok
az éjszakával egy messzi világig,
hol nem hallhatók a tam-tamok.

Elmentetek, beszél a dob.
Halálidéző árva fák.
Ott túl is ez a Hold ragyog?
Létezik-e az új világ?

Eltűntetek, éjszaka vitt messze.
A tengertől szemünk kiszárad.
Közénk szégyenkezik az este.
Kis reményt a Holdvilág ad.

Az ős-dobok hiába hívnak,
a tenger mindent elsodor.
Könny nem maradt. Hold vakít csak.
Állunk, sok lombtalan szobor.

kép | John Stanmeyer, USA, 2014, National Geographic.

Afrikai migránsok Dzsibuti partján éjszaka magasba emelik a telefonjaikat, hogy a szomszédos Szomáliából érkező, nem túl drága vétel segítségével kapcsolatba kerüljenek külföldi rokonaikkal. Dzsibutiban gyakran megállnak a Szomália, Etiópia, Eritrea felől érkező migránsok.

WORLD PRESS PHOTO KIÁLLÍTÁS BUDAPESTEN

2015. szeptember 25 – október. 25.

Ács József SZAKADÉK

senki sem akar
farkasszemet nézni a halállal
megdermeszt a Gorgó-fő
mások halálába
tükörből beleborzongani
azt igen
belehullani a kútba nem
belenézni igen
bele a kimerevített pillanat
tompán csillogó tükrébe
a vérfagyasztó rémület
századmásodpercébe
mintha fel lehetne készülni
arra a huszonhat évvel későbbi
pillanatra mikor
az elviselhetetlen forróság miatt
le kell vetnünk magunkat
a world trade centerről
nem öt de kilencvenöt emeletről
megint kamerák előtt
de ahonnan már
szabad szemmel kivehetetlenek
az odalenti videózók
az életünk utolsó másodperceit
sokszorosítók
a világháló
sajnos nem fog fel minket
most nem a vietnamiakon
rajtunk a sor

kép | Stanley Forman, Boston Herald American, Boston, USA, 1976.

A 19 éves Diana Bryant és kétéves unokahuga, Tiare Jones a vészlépcsőn várta Robert O'Neil tűzoltóval a mentőlétrát a Marlborough utcai lakásban támadt tűzben. A tűzoltó felmászott a létrára, de ebben a pillanatban összeomlott a vészlépcső a lábuk alatt és öt emeletet zuhantak. A nő meghalt, de a gyerek túlélte a zuhanást, mert a nő teste megvédte a földbe csapódáskor. Az 1975 évi World Press Photo nyerteseként a kép kapcsán ismét feltámadt a vita a sajtófotósok között, hogy erkölcsileg igazolható-e olyan képek publikálása, amelyeken emberek éppen meghalnak.

Fecske Csaba KEZEK

koravén fekete kéz pihen könyörög
nagy fehér tenyérben öt gyámoltalan ujj
körmök sápadt holdjaival hisz-e
a jószágban részvétben melynek
nincsenek terveik nincs stratégiája
törődik-e vele a jóllakott remény
vagy kiteszítatik a fészekmelegből –
e nyomorult kis kéz úgy feketéll a
fehér tenyérben mint hóban a varjú
melynek a fagy hegesztette
testéhez alvó szárnyait

kép | Mike Wells, 1981.

Egy súlyosan alultáplált fiú keze egy katolikus szerzetes kezében az észak-ugandai Karamoja régióban. Az éhezés a mai napig visszatérő gond ezen az aszályos vidéken, ahol az aszály mellett társadalmi és politikai okokból is rendkívül súlyos volt a helyzet az 1970-es években. 1980-ban nem egészen egy év alatt a népesség közel 20 százaléka, a csecsemők körülbelül fele halt éhen.

Mizsur Dániel ESÉLY

Ha úgy döntenék, hogy feladva átmeneti szállásom biztos kényelmét vagy éppen a napi kudarcok feldolgozásának kényszerét, sétára indulnék éjszaka a Vörös-tenger partján, talán várhatnék valamit a tengertől, a teliholdtól, a kettő találkozásától: valamit kényszerű magányom feloldására. Talán előre eldönteném, hogy nem várok semmit sem, bár a kamera a kezemben arra utal, hogy be akarom csapni magam, hiszen jól tudom, képtelen vagyok a naiv és elvárásmentes éjszakai parttyákra. Mert kell egy kép, mindig kell egy kép, ahová vissza lehet térni, amit fel lehet idézni vagy éppen el lehet tenni, emlékeztetőül, hogy mindaz, amit történt, tényleg van, tényleg volt, és nem csak az érzékek furcsa és kiismerhetetlen összjátéka hiteti el velem, hogy itt vagyok, itt voltam. Szóval sétálni indulnék azzal a nem szűnő abszurd tudattal, hogy tényleg itt vagyok Afrikában, a Vörös-tenger partján, Dzsibutiban, közel valahol a szomáliai határhoz, éjszaka, éppen telihold idején, és talán másra nem is figyelnék, csak önmagamra, aki még mindig nem képes elhinni, hogy itt van, távol otthonától, és tényleg a Vörös-tenger ütemre nyújtózó hullámai söprik le lábáról a tejfehér homokot. És közben talán észre sem venném, hogy túl messzire távolodtam szállásomtól, kockáztatva, hogy a visszautat nem tudom majd felidézni – és éppen ezért visszafordulnék, miközben a telihold fénye körülöttem mindent ugyanabban az áttetsző színben tüntetne fel, a homokos part végén álló alacsony házakat, a kinn felejtett napozóágyakat. Ebben a pillanatban venném észre, hogy tőlem körülbelül száz méterre apró, a hold természetes fényétől elütő fénypontok lebegnek a part fölött, s ahogy közelebb érek, látnám, hogy az el-eltűnedező fénypontokhoz a világosságot megtörő fekete oszlopok is tartoznak. Majd egyre tisztul a kép, elnyeri minden részlet a helyét: nem is oszlopok ezek, hanem kinyújtott emberi karok, úgy látszik, a hold mindent átható fénye ezekre nem vetül, egyszerűen kihagyja az embert. De így még élesebb a kontraszt az éjszaka sötétjében maradt testek és a mobiltelefonok fénye közt, amelyekről eddig nem tudtam elképzelni, hová is tartoznak. Félve szólítom meg a hozzám legközelebbi embert, mégis, miért nyújtják oly kitartóan a sötét ég, a hold felé mobiltelefonjukat. Zavart válaszát nem értem, ezért a telefon képernyőjére nézek, hátha onnan több információt kapok. Látom, hogy éppen hív valakit, azaz csak hívna valakit, mert a hívás sikertelen. Beljebb megyek, nem kérdezem őket, némán állnak az afrikai éjszakában, kitartóan az ég felé nyújtva mobiltelefonjukat, mintha a teliholdat akarnák megörökíteni, vagy mintha előttem

ismeretlen szertartásba csöppentem volna, az istenekkel, az ő istenükkel próbálnának kapcsolatot teremteni: modern eszközökkel. Tudom, nincs esélyem, hogy megértsem, amit mondanának, és mintha ők is tudnák ezt, ügyet sem vetnek rám – csak merednek az ég felé tartott telefonjukra, alkalmat adva nekem, hogy mindegyik telefonra rápillanthassak. Szinte kivétel nélkül sikertelen hívások, aztán ezt a meredt, beállt csöndet egy-egy örömujjongás, és gyors, örömittas hadarás töri meg. Valakinek mégis sikerül kapcsolatot teremtenie, ha a vonal túlsó végéről nem is az égiek, de szintén örömtől ujjongó emberek válaszolnak. Kihátrálok a csoportból, eszembe jut, hogy talán nem is a tengertől kell remélnem valamit: *a képet* – itt van előttem mindaz, amiért idejöttem. Megkeresem a megfelelő beállítást, leguggolok, és megörökítem a sötét testeket, a reménycsillagokként pislákoló mobiltelefonokat, a sikertelen és a sikeres hívásokat, a kapcsolatot, a csalódást és a részvétet, hogy vannak emberek, akik menekülni kényszerülnek, akiknek a szomszédos Szomáliából érkező kósza jel és mobiltelefonjuk az egyetlen esélyük, hogy ne érezzék hiábavalónak és reménytelennek kényszerű menekülésüket: hogy *kapcsolatot* teremtsenek, és az otthon odaálmodhassák, ahonnan hívásukra talán majd válaszolnak az afrikai éjszakában, a Vörös-tenger partján, Dzsibutiban, bárhol a világon, akár egy pályaudvaron várva.

kép | John Stanmeyer, USA, 2014, National Geographic.

Afrikai migránsok Dzsibuti partján éjszaka magasba emelik a telefonjaikat, hogy a szomszédos Szomáliából érkező, nem túl drága vétel segítségével kapcsolatba kerüljenek külföldi rokonaikkal. Dzsibutiban gyakran megállnak a Szomália, Etiópia, Eritrea felől érkező migránsok.

Győri Orsolya LÁTLELET

Annyi szörnyűség van, már nem is számlál-
ja az ember, csak lehunyt szemmel bólint,
ha sorolják. Amit nem lát, tompa nyomás
pusztán, a bitófát valahol mindig épp ácsolják.

Háborúban máshogy csal a mérleg, a statisztikák,
nem kerül külön rubrikába a gyerekhál,
vagy hogy fehér lepel nem mindenkinek jár.
A hagyomány s megszokás mindent esztétizál:

három kéz-pár takarja be az afgán kisdedet,
aki nem „csak aluszik”, ahogy egykor mondták
a Bibliában. Neki nem járt ki a megváltás,

csak az örökkévalóság. Mert a negyedik szempár
a kamerához tapadt, s józanul kivárt,
hogymint tárgyiasan szép legyen a látvány,

s mert a negyedik kéz-pár jókor exponált,
hogymint te, messze, biztonságos otthonodban is lásd,
milyen más földre, más apához születni. Gáz,

de magánügyed: megváltoztatod-e az életed.

kép | Erik Refner, 2002, Berlingske Tidende

Pakisztán. A kiszáradás miatt meghalt egyéves kisfiú testét temetésre készítik elő a Jalozi menekülttáborban Északnyugat-Pakisztánban. A muszlim hagyományok szerint a család férfitagjai, az apja, nagybátyja és egy imám fehér lepelbe csavarják a gyerek testét. A család eredetileg Észak-Afganisztánból származik, a politikai bizonytalanság és az aszály elől menekültek Pakisztánba. Akkoriban a világ menekültjeinek közel egynegyede Afganisztánból származott. A Jalozi tábor rendkívül túlszűfolt volt, hiányoztak az alapvető feltételek. Júniusban már 80 ezer afgán menekült élt ott szörnyű körülmények között. Sok gyerek meghalt a betegségek és a kiszáradás miatt.